

પ્રસ્તાવના.

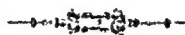
આ નાની સરખી બુકમાં પ્રસ્તાવનાની બહુ આવશ્યકતા હોય નહીં તે પણ કેટલીક હકીકત ખાસ જણાવવાની હોવાથી લખવામાં આવી છે. આ પટ્ટિચિંતિકા ઉર્ફે છત્રીશ શ્લોકના કર્તાનું નામ જાણવામાં આવ્યું નથી. એની અંદર તેના કર્તા મહાપુરુષે પ્રથમ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે અનુભવ જ્ઞાનજ લાવેલું છે. એની ખુબી આ બુક સાધત વાંચવાથી જાણી શકાય તેમ હોવાથી અત્ર લખવાની આવશ્યકતા નથી. એની અંદર જુદા જુદા પ્રકરણો પાડેલા નથી, પરંતુ દરેક શ્લોકમાં અન્ય અન્ય પ્રકારે ઉપદેશ આપેલો છે. તેની ભાષા સહેલી હોવા છતાં સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓને વધારે સરલ થાય તેટલા માટે તેની ટીકા એક શાસ્ત્રી પાસે કરાવી એક વિચક્ષણ મુનિરાજ પાસે પસાર કરાવી છે. આ ૩૬ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ જૈન ધર્મ-પ્રકાશના પુસ્તક ૧૧મામાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો, તે આની અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનું વિવેચન પ્રથમના ૬ શ્લોકનું એક મુનિરાજે લખેલું હતું તે દાખલ કર્યું છે, બાકીનું અમારા તરફથી ખાસ હાલમાંજ લખવામાં આવ્યું છે. વિવેચન લખવાથી શ્લોકની અંદર રહેલો ભાવ વધારે સ્ફુટ થઈ શક્યો છે. આ છત્રીશી એવી અસરકારક રચવામાં આવી છે કે તે વાંચનારના હૃદયમાં અવશ્ય રસાંગ્ય દિપજ્ઞ થાય, સત્ય માર્ગ સમજવામાં આવે, અનુભવ જ્ઞાન પ્રકટ

સૂચના.

આ યુદ્ધ સાધુસાધ્વીને તેમજ પુસ્તકભંડાર અને જૈન-
લાઘણેરીઓને ભેટ દાખલ આપવામાં આવશે. સાધુ-
સાધ્વીએ પોતાના ગુરૂ મારફત લખાવવું અને
ભંડાર લાઘણેરીના વહીવટકર્તાઓએ
પોસ્ટેજ અરથો આનો મોકલાવવો.

પ્રસ્તાવના.

આ નાની સરળી બુકમાં પ્રસ્તાવનાની બહુ આવશ્યકતા હોય નહીં તો પણ કેટલીક હકીકત ખાસ જણાવવાની હોવાથી લખવામાં આવી છે. આ પદ્ધતિશિક્ષા ઉર્ફે છત્રીશ શ્લોકના કર્તાનું નામ જાણવામાં આવ્યું નથી. એની અંદર તેના કર્તા મહાપુરુષે પ્રથમ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે અનુભવ જ્ઞાનજ લરેલું છે. એની ખુબી આ બુક સાદાંત વાંચવાથી જાણી શકાય તેમ હોવાથી અત્ર લખવાની આવશ્યકતા નથી. એની અંદર બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકરણો પાડેલા નથી, પરંતુ દરેક શ્લોકમાં અન્ય અન્ય પ્રકારે ઉપદેશ આપેલો છે. તેની ભાષા સહેલી હોવા છતાં સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓને વધારે સરલ થાય તેટલા માટે તેની ટીકા એક શાસ્ત્રી પાસે કરાવી એક વિચક્ષણ મુનિરાજ પાસે પસાર કરાવી છે. આ ૩૬ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ જૈન ધર્મ-પ્રકાશના પુસ્તક ૧૧મામાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો, તે આની અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનું વિવેચન પ્રથમના ૬ શ્લોકનું એક મુનિરાજે લખેલું હતું તે દાખલ કર્યું છે, બાકીનું અમારા તરફથી ખાસ હાલમાંજ લખવામાં આવ્યું છે. વિવેચન લખવાથી શ્લોકની અંદર રહેલો ભાવ વધારે સ્ફુટ થઈ શક્યો છે. આ છત્રીશી એવી અસરકારક રચનામાં આવી છે કે તે વાંચનારના હૃદયમાં અવશ્ય વૈરાગ્ય દિપ્તિ થાય, સત્ય માર્ગ સમજવામાં આવે, અનુભવ જ્ઞાન પ્રકટ

ચાય અને તદ્દનુસાર વર્તન કરતાં અવશ્ય ખરેખરું આત્મહિત થાય. આમ લખવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આ બુક છપાવવામાં બાવનગર નિવાસી જે શ્રાવિકાએ પોતાની પૂજ્ય ગુરૂણીજીના અસરકારક ઉપદેશથી યથાશક્તિ આર્થિક સહાય કરી છે તેના નામનો ઉલ્લેખ ટાઇટલ ઉપર કરવામાં આવેલ છે. એવી સાધારણ સ્થિતિવાળી શ્રાવિકાના આ ઉત્તમ કાર્યનું અનુકરણ અન્ય શ્રાવિકાઓએ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. પોતાના દ્રવ્યની આ ઉંચા પ્રકારની સાર્થકતા છે.

આ બુકનો જેમ અને તેમ વિશેષ લાભ લેવામાં આવે એવા હેતુથી તે વિનામૂલ્યે ભેટ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, છતાં તેથી સર્વને તેનો લાભ મળી શકે નહીં માટે માત્ર જે આનાની કિંમતે વેચવા સારૂ તેની ખીજ આવૃત્તિ તરતમાંજ છપાવવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે. આશા છે કે ઉત્તમ સાધુ સાધ્વીઓ આ બુક વાંચી-વંચાવી-સંભળાવી અનેક ભવ્ય જીવોને તેનો લાભ આપશે, જેથી અમે અમારો અદ્વય પ્રયાસ સફળ થયેલો માનશું. ઈત્યદં.

પોપ ગુરુ ૧૫

સં. ૧૯૭૩

}

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.

બાવનગર.

श्री हृदयप्रदीप षट्त्रिंशिका.

(सटीका)

ॐ अहं । आदौ तावद्ग्रन्थकर्ता स्वात्मसंवोधनपूर्वकं भव्यजनता-
शिक्षणार्थं अनुभवस्वरूपं दर्शयति—

शब्दादिपञ्चविषयेषु विचेतनेषु,

योऽन्तर्गतो हृदि विवेककलां व्यनक्ति ।

यस्माद्भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि .

प्रादुर्भवन्त्यनुभवं तमिमं भजेथाः ॥ १ ॥

व्याख्या—तं यच्छब्दोक्तविशेषणविशिष्टं । इमं मानसप्रत्यक्षं ।

अनुभवं श्रुतार्चिताभावनारूपज्ञानत्रयमध्यादन्त्यं भावनात्मकं ज्ञानं
भजेथाः सेवेथाः हे आत्मनिति गम्यते । अत्र श्रुतार्चिताज्ञाने कारणे.
भावनाज्ञानं च कार्यं, एवं च कार्यरूपभावनाज्ञानस्य सेव्यत्वदर्शनेन
कारणरूपश्रुतार्चितात्मकज्ञानद्वयस्यापि सेव्यत्वं दर्शितमेव । तच्छब्दा-
पेक्षितं यच्छब्दार्थमाह—योऽनुभवोऽन्तर्गतो मानसान्तर्गतो सन् विचे-
तनेषु विगता चेतना येषां तेषु चेतनाराहितेषु शब्दादिपञ्चविषयेषु
शब्दरूपगन्धरसस्पर्शरूपेषु पञ्चसु पञ्चसङ्ख्येषु विषयेषु इन्द्रियार्थेषु
हृदि मनसि विवेककलां हेयोपादेयजीवाजीवार्थविवेचनकलां व्यनक्ति
स्पष्टयति । तथा यस्मादनुभवात् भवान्तरगतान्यपि अन्यजन्मास्थि-

તાન્યપિ ચોષ્ટિતાનિ પૂર્વજન્મકૃતાનિ સદસત્કાર્યાણિ પ્રાદુર્ભવન્તિ
સ્મરણાદિના પ્રત્યક્ષીભવન્તિ । એવં તુ પૂર્વમેવ યોજિતમ્ ।
પ્રથમવૃત્તાર્થઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જડ એવા શબ્દાદિ પાંચ વિષયનો વિવેક જોઈ
હૃદયને વિષે પ્રગટ થાય છે અને ભવાંતર ગત ચેષ્ટિત પણ જોઈ
પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે અનુભવ જ્ઞાનને ભક્તિ અર્થોત્ મેળવે.

ભાવાર્થ—હૃદયમાં દેહીપ્યમાન દીપકની પેરે પ્રકાશ કરનાર છ
શ્લોકરૂપ ‘ હૃદયપ્રદીપપટ્ટત્રિંશિકા ’ રચનાર ગ્રંથકારે પોતાના આત્મ
સંબોધીને જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે અન્ય પણ અનુભવજ્ઞાનના અ
ભવ્યજનોએ અતિશય મનન કરવા યોગ્ય છે એમ ધારી તે વિ
ભાષાંતર રૂપે લખવાની જરૂર હોવાથી આ ભાષાંતરનો પ્રારંભ
વામાં આવે છે:—

પ્રથમ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે અનુભવનું સ્વરૂપ બતાવવા સાથે
અનુભવની સેવા કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે તે બતાવે છે:—

જે અનુભવ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પાંચ વિષય
અનુભવરૂપ હોવાને લીધે જડ છે, તે વિષયમાં રૂડે પ્રકારે
પુદ્ગલ નથી, હું નથી અને એઓનું સ્વરૂપ તે મારું સ્વરૂપ
‘ આ વિષયો પોતાથી અન્ય છું, એઓનાથી મારું સ્વરૂપ પ
નથી, હું એવું વિવેચન પોતાના મનમાં કરાવી આપે છે; વળી
ન્યાઈ છે. ’ એવું અન્ય અનેક જન્મોમાં વિભાવદશાના આધીન
અનુભવજ્ઞાનતા બળથી સાવવાની હેતુભૂત વર્તનાઓનો ભાસ થાય
જણાએ કરેલી મોહબળમાં તે તારા પોતાના આત્મામાં રહેલા અનુભવને હે આત્મા! તું સેવ

આહીં અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરવાની જે ગ્રંથકારે જાતાપી છે થી કંઈ તેના કારણમૂલક જ્ઞાનજ્ઞાન અને ચિંતાજ્ઞાન એ જે જ્ઞાનની જ્ઞાનો નિષેધ થતો નથી, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ તે જે જ્ઞાનનું સેવન અતિ આદરપૂર્વક કરવું એમ સિદ્ધ થાય છે; કારણ કે જે જ્ઞાન જે જાતા-પાં તે કારણ છે અને અનુભવજ્ઞાન તે તે તેનું કાર્ય છે, તે કારણરૂપ જે જ્ઞાનની અતિ આદરપૂર્વક સેવા કર્યા સિવાય તેના કાર્ય પ અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરી એમ કહેવાયજ નહિ. આ ઉપરથી જ્ય પ્રાણીઓ પોતાનાં હૃદયમાં સમજશે કે દરેકેજ નવો જ્ઞાન-પ્રત્યાસ કરવાની કેટલી ગંધી જરૂર છે. કેટલાક આ કાળમાં અનુભવજ્ઞાન મેળવવાની વાતો કર્યા કરે છે, પણ ત્યાં સુધી શુરંગમ સહિત પ્રાણાનુસાર જ્ઞાન મેળવે નહિ ત્યાં સુધી એને સમ્યક્ ચિંતાજ્ઞાન ત્યાંથી આવવાનું ? અને ત્યાં સુધી સમ્યક્ ચિંતાજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું હાય ત્યાં સુધી આ લવનાં ચેદિતોનું પણ અનુભવજ્ઞાન સત્ય ન મળી શકે તો પરલવનાં ચેદિતોનું સમ્યક્જ્ઞાન તો મળવાનુંજ ક્યાંથી ?

હુમેશાં સંસારની અગર ધર્મની દરેક જાળત સિદ્ધ કરવાનો હેતુજ એ છે કે પ્રથમ તેનાં કારણોનું જ્ઞાન બીજા પાસે અતિ આદર-વિનય પૂર્વક મેળવવું. પછી કંટાળો લાવ્યા વગર ઘણા કાળ સુધી તે જ્ઞાનનું મનન કર્યા કરવું કે જે દ્વારા પ્રાણી અવશ્ય સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાન મેળવી શકે છે. કાર્ય સિદ્ધ કરવાની વાતો કર્યા કરે અને તેના કારણમૂલક પદાર્થના સેવનનો આદર મંદ કરે અગર ન કરે તો તે જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનને અંગીકાર કરનારોજ કહેવાતો નથી.

ચદુક્તમ્.

જઈ જિણમયં પવજ્ઞહ, તા મા વવહાર નિચ્છણ મુચ્છહ ।

વવહાર નઓચ્છેણ, તિચ્છુચ્છેઓ જઓ હોઈ ॥ ૧ ॥

“ જો તમે જિનેશ્વર ભગવાનના મતને અંગીકાર કરતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બંનેને ન મૂકો, જે હેતુ માટે વ્યવહાર નયનો ઉચ્છેદ થવાથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ”

આ ગાથાના ભાવાર્થ ઉપરથી ભગ્ય પ્રાણીઓ વિચાર કરી શકશે કે શાસ્ત્રકાર એકવાર બંને નયનો સ્વીકાર કરવાનો બતાવી વળી વ્યવહારનયનો નાશ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે, ‘ નહિ કે નિશ્ચયનય અંગીકાર નહિ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે ’ એમ બતાવે છે. એ ઉપરથી એજ નિર્ણય આવે છે કે વ્યવહારથી જે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણ હોય તેમાં અતિ આદરપૂર્વક પ્રવર્તવું અને એ વ્યવહારદ્વારા જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે તે ચૂકી જવું નહિ; પણ એવો નિર્ણય નથી આવતો કે વ્યવહારિક કારણોનો અગર તેના સેવનારાઓનો અનાદર કરવો કે તેઓના ઉપર અર્ચિ કરવી કે વ્યવહારથી તેઓને છોડાવી દેવા. જે પ્રાણીઓ શુરૂદ્વારા જ્ઞાન મેળવતા નથી તેઓની આ ભવમાં પણ એવી કઠંગી સ્થિતિ થઈ પડે છે કે પોતે જિનશાસનનું રહસ્ય સમજતા નથી અને બીજાઓને તે રહસ્ય સમજાવવાનો ડાળ કરવા બંધ છે, તેથી તે ગિચારાઓની શુરૂએ નહિ શિખવેલા મોરના નાટક જેવી સ્થિતિ થઈ પડે છે. એ ઉપરથી સમજવાનું એટલુંજ છે કે અતિ આદર-પૂર્વક હમેશાં વધારે વખત ન મળે તો ઓછામાં ઓછો એક કલાક તો અવશ્ય ગમે તે વખતે દરરોજ નવું જ્ઞાન મેળવવામાં અર્પણ કરવો. ઘણા મુશ્કેલી તેવી ઈચ્છા હોય છે છતાં તેઓ તે પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી; તેનું કારણ એ છે કે જે વખતે તેવી ભાવના આવે છે તે વખતે તેવા પ્રકારનો કોઈ નિયમ તે લોકો કરતા નથી. જો કોઈ

પણ પ્રકારનો એવો નિયમ કરે કે ‘ આજસથી જો જ્ઞાનાભ્યાસમાં એક લાક ન કાઢું તો મારે અમુક જરૂરની ચીજ તે દિવસે અગર ખીજે દેવસે ન ખાવી ’ તો તો અવશ્ય જ્ઞાનાભ્યાસ ગની શકે અને શ્લોકમાં મતાન્યા પ્રમાણે તે મેળવેલા જ્ઞાનનું ચિંતન-મનન કરવા દ્વારા તેના અર્થ રૂપ અનુભવજ્ઞાન પણ મેળવી અવશ્ય તેની સેવા ગળવી શકે. ૧

ઈદમનુભવો જ્ઞાનક્રિયાભ્યામેવ જાયતે, જ્ઞાનક્રિયાવન્તથ
સ્તોક્ષા એવ ભવન્તીતિ દર્શયિતુમાહ--

જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ,

કર્તું ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।

જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તું,

તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥ ૨ ॥

ટિપ્પણ—કેચિદનિર્દિષ્ટનામાનઃ પ્રાણિનો જાનન્તિ વોધન્તિ
દેવોપાદેયાદિમોક્ષસાધકતત્ત્વમિતિ ગણ્યતે । પરં તુ તે કર્તું જ્ઞાનાનુ-
સારેણાત્મહિતમાચરિતું ઈશાઃ સમર્થાઃ ન ભવન્તિ પ્રમાદાદિનેતિ શેષઃ ।
તથા યે જનાઃ કર્તું આત્મહિતસાધનાય ક્રિયાકલાપમાચરિતું ક્ષમાઃ
શક્તિમન્તો ભવન્તિ । તે પ્રાણિનો ન વિદન્તિ કેન કર્મણા કૃતે-
નાત્મનો હિતં કર્પાષ્ટકાન્મોક્ષશ્ચ ભવતિ ? કેન કર્મણા ચાત્મનો
વન્ધો ભવતીતિ જીવાર્જીવાદિતત્ત્વમેવ ન જાનન્તિ । તર્હિ તત્ત્વજ્ઞાને
હિતાચરણે ચ કે સમર્થા ઇત્યાહોત્તરાર્થેન અત્ર તે ઇતિ તત્ત્વજ્ઞાન-
પેક્ષત્વાદ્યચ્છદ્ધોઽધ્યાહાર્યઃ, તેન યે તત્ત્વં પૂર્વોક્તસ્વરૂપં જાનન્તિ, યે

ન ત્વમાત્મકોમાનાસ્તિં પમાનિ તન્મુનિ, તે પામનો મહે
 રૂઝ જગતિ જેગિ મિન્દાઃ સ્તોત્રા દિમાઃ પમાના મા પમિનિ
 રૂઝિ દિનીમયતાયે ॥ ૨ ॥

અર્થ--આ શ્લોકને વિશે કેટલાક મનુષ્યોએ તત્ત્વ જાણવા કતાંવા
 કર્તવ્યને જાણે છે, પણ કરવાને સમર્થ હોવા નથી, અને કેટલાકે
 ધર્મકૃત્યાદિ કરવાને સમર્થ હોવા છે પણ તત્ત્વને જાણવા નથી, પરંતુ
 તત્ત્વને જાણે અને ધર્મ કર્તવ્ય કરવાને પણ સમર્થ હોવા એવા તો
 કેટલાક વિરલા હોવા છે. ૨

ભાવાર્થ--કેટલાક મનુષ્યોએ દ્રવ્યથી શુદ્ધતાડ રૂપે અગર શ્રદ્ધાવ
 રૂપે કરવા યોગ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવેલું હોય છે. જમકે નવાવ
 ત્વમાં હોવ અને અશુદ્ધ એ બે તત્ત્વ જાણવા યોગ્ય છે; બંધ, આશ્રવ
 અને પાપ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કારણોમાં ન પ્રવર્તવા દ્વારા છાંડવા
 યોગ્ય છે; સંવર, નિર્જર તથા મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કાર-
 ãણોમાં પ્રવર્તવા દ્વારા આદર કરવા યોગ્ય છે; શેષ રહેલું પુણ્યતત્ત્વ
 વ્યવહારનયે આદરવા યોગ્ય છે, તથા નિશ્ચયનયે છાંડવા યોગ્ય છે.
 આ પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે છતાં આદરવા યોગ્ય તત્ત્વોનો આદર કરી
 શકતા નથી અને છાંડવા યોગ્ય પદાર્થોને તણ શકતા નથી. કેટલાક
 છાંડવા યોગ્યને છાંડવા તેમજ આદરવા યોગ્ય પદાર્થોને આદરવાની
 યોગ્યતા તથા સામર્થ્યવાળા હોય છે પણ તે તત્ત્વને જાણતા નથી.
 પરંતુ જે યથાસ્થિત પદાર્થોના રહસ્યને જાણે છે તથા તેજ પ્રમાણે
 વર્તવાને સમર્થ થાય છે તેવા માણસો તો હુનિયામાં યોડાજ હોય છે.

આ શ્લોકમાં ધર્મમાં વર્તતાં પ્રાણીઓના ત્રણ વર્ગ જતાવ્યા છે.
 તેમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને જેને હોય છે તે અનુભવજ્ઞાની કહે-

(૭)

વાય છે, તેવા માણસો શોકમાં બહુ ઘણા હોય છે; એ એક વર્ગ
જણાયો. આ વર્ગ તો સૌથી જરૂરી મોક્ષ પ્રશ્ન કરી શકે છે. હવે
જેને જ્ઞાન છે પણ ચારિત્રમોહનીયતા ઉદયના પ્રગળપણથી તે જ્ઞાન
પ્રગણે વર્તવા સમર્થ થઈ શકતા નથી, આ બીજો વર્ગ. પણ જે
જેના ચારિત્રમોહનીયતા દુષોપશમાદિકે કરી યથાર્થ વર્તવા સમર્થ
છે તેના ઉપર આદરવાળા રહે અને પોતે પણ ચારિત્રમોહનીય તો-
ડવાના ઉદયમાં તત્પર રહે તો કેટલાક વખત પછી પણ અવશ્ય
મોક્ષપદને સાધી શકે છે. હવે ત્રીજો વર્ગ કે જે ચારિત્રમોહનીય
તથાપ્રકારનું પ્રગળ નહિ હોવાને લીધે કરવા સમર્થ છે પણ જ્ઞાના-
વચ્ચીય કર્મના ઉદયને લીધે આદરવા યોગ્ય તથા છાંડવા યોગ્ય
પદાર્થને સમજી શકતા નથી. આ વર્ગ પણ જે જ્ઞાનાવચ્ચીયતા
દુષોપશમાના બળે કરી પદાર્થના સ્વરૂપને જાણતા હોય તેઓની વિ-
નયસુક્તિ કરવામાં તત્પર રહે, અને પોતે જ્ઞાનાવચ્ચીય કર્મ અપા-
વવા મારાતુસ નામના પ્રસિદ્ધ મુનિમહારાજની પેઠે સાવધાન રહી
કંટાળારહિતપણે ઉદય કરે, અને ત્યાંસુધી પોતાને હિતાહિતનું જ્ઞાન
ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીની નિદ્રાએ રહી તેમજ ક્યાં કરે તો તે
પણ કેટલાક દાળે અવશ્ય સુહિતપદ પ્રાપ્ત કરે. પણ જેના કેવળ
શુક્રપાક રૂપ જ્ઞાન મેળવી ચારિત્રવંતો ઉપર અરૂચિવાળા હોય એટ-
લુંજ નહિ પણ તેવાઓના અવર્ણવાદ બોલવાથી અને તેઓની અવ-
જાથી કેવળ પોતાની માનપૂજા વધારવાની વાંછા રાખતા હોય તે;
તથા જે ક્રિયા કરવા સમર્થ હોય પણ જ્ઞાની તો કંઈ ખજારજ ન
હોય છતાં દુનિયામાં અદ્વિતીય માન મેળવવા માટે કેવળ બાહ્ય ક્રિ-
યાનો ટાળ કરી જ્ઞાનીઓના અરણ્યવિંદની સેવાદ્વારા જ્ઞાનાવચ્ચીય
કર્મ તોડવાનો ઉદય તો ક્યાંથી કરે! પણ ઉલટા જ્ઞાનનાં સાધ-

રી તેની દૃષ્ટિ બંધ કરી દેવી એ કાંઈ વ્યાજબી ગણાયજ નહિ; પણ તેના હાથપગ સાજા થાય તેને માટે ઉદ્યમ કરવો એ વ્યાજબી હોવાય; તેમ જ માણસો જ્ઞાન શીખી શકતા હોય પણ ક્રિયા ન કરી શકતા હોય તો તેઓને જ્ઞાનનો અભ્યાસ છોડાવી દેવાની જરૂર નથી, પણ ક્રિયામાં ધીમે ધીમે પ્રેરણા કરી પ્રવર્તીવવાની જરૂર છે. કેટલાક ક્રિયા કરી શકતા હોય અને જ્ઞાન ન આવડતું હોય તો તેઓથી થતી ક્રિયા મૂકાવી દેવાની જરૂર નથી, પણ હરકોઈ પ્રકારે તે જ્ઞાનવાળા થઈ શકે તેવો ઉદ્યમ કરાવવાની જરૂર છે. કેટલીક વખત એક માણસની પાસે કાર્યસિદ્ધિ કરવાના જાને પદાર્થો નથી હોતા, તોપણ જો એ શુભવાળા જાને માણસો લેગા મળી શકે તો અવશ્ય કાર્ય સાધી શકે છે.

यदुक्तमंतिमश्रुतकेवलिनः श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिनावश्यकरिर्गुक्तौ—
संयोगसिद्धिर्ह फलं वयंति, न ह एगचक्रेण रहो पयाइ ।
अंधो य पंगू य वणे समेचा, ते संपउत्ता नगरं पविठा ॥

“ જ્ઞાનીઓ સામગ્રીના સંયોગની સિદ્ધિથી ફળ ગતાવે છે. એક ચક્રથી રથ ડોર્ડ પણ વળતે ચાલી શકતો નથી. અંધ ને પંચુ વનમાં એકઠા થયા ને તે જાને જોડાયા તો નગરમાં પેડા. ” દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે—“ એક વનમાં દાવાનળ લાગેલો હતો, ત્યાં એક આંધળો માણસ હતો અને એક પાંચળો માણસ હતો. આંધળાને નહિ દેખવાથી દાવાનળ વિનાની દિશાએ રસ્તો લેવો શક્ય નહોતો, પાંચળો દાવાનળ વિનાની દિશાને દેખી શકતો હતો પણ ચાલવાની શક્તિ નહિ હોવાને લીધે તે દાવાનળરહિત રસ્તે ચાલવા અસમર્થ હતો. આ દરમ્યાનમાં દેવયોગે તે જ એકઠા મળ્યા; અને એકસંપ

મનુભૂત્યા ભાવનાત્મકજ્ઞાનેન દ્વદોઽવિચલિતો નિશ્ચયો નિર્ણયો यस્ય
 ૧ સ્વાત્મહિતસાધનાય હૃદિ કૃતનિશ્ચય इत्यर्थः । અસ્તીતિ શેષઃ
 ૨ તસ્યૈવ પૂર્વોક્તવૈરાગ્યસદ્ગુરુદ્દાનિશ્ચયવત એવ સિદ્ધિઃ સકલકર્મક્ષયલક્ષણો
 મોક્ષો ભવતિ । ચ પુનરર્થે । તથા પરસ્ય પૂર્વોક્તવૈરાગ્યાદિત્રય-
 ાદિતસ્ય હિ નિશ્ચયેન સિદ્ધિર્ન ભવતિ इति तृतीयवृत्तार्थः ॥ ૩ ॥

અર્થ—સમ્યક્ પ્રકારની વિરક્તિ જેના ચિત્તમાં હોય, જેના તત્ત્વવેત્તા
 એવા સમ્યક્ ગુરુ હોય અને નિરંતર અનુભવવડે જેમણે દૃઢ નિશ્ચય
 કરેલો હોય તે જીવોનીજ સિદ્ધિ થાય છે; બીજાની થતી નથી. ૩

ભાવાર્થ—હવે ત્રીજા શ્લોકમાં કેવા સ્વરૂપવાળો જીવ મોક્ષ
 પામી શકે તેમજ કેવા સ્વરૂપવાળો જીવ મોક્ષ ન પામી શકે તે
 ગ્રંથકાર બતાવે છે.

નિશ્ચયે કરી જેના હૃદયમાં રૂડી રીતની વૈરાગ્યદશા પ્રાપ્ત થયેલી
 હોય, ઉત્તમ પ્રકારે યથાવસ્થિત જૈનશાસ્ત્રોના રહસ્યનું જ્ઞાન જેને
 હોય એવા સદ્ગુરુની જેને પ્રાપ્તિ થયેલી હોય, અનુભવજ્ઞાન મેળવવાવડે
 જે પ્રાણી પોતે જેવી રીતે આત્મશુદ્ધિની અંદર રમણતા કરવી
 જોઈએ તેવા કર્તવ્યમાં દૃઢ નિશ્ચયવાળો બનેલો હોય તેની સિદ્ધિ
 થાય છે; તેથી જીવ અન્ય કે જેણે ઉત્તમ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું નથી,
 જેને ઉત્તમ ગુરુનો સમાગમ મળ્યો નથી, વળી જેણે અનુભવ તો
 સ્વપ્નામાંએ દીઠો નથી તેવા જીવની મુક્તિ થઈ શકતી નથી.

આ શ્લોકમાં શાસ્ત્રકારે મુક્તિગમનના સાધનમૂલ ત્રણ પદાર્થો
 બતાવ્યા છે. પ્રથમ વૈરાગ્ય, બીજો ઉત્તમ ગુરુસમાગમ અને ત્રીજો
 અનુભવજ્ઞાનદ્વારા કર્તવ્યનો દૃઢ નિશ્ચય. હવે પ્રથમ પદાર્થ જે વૈરા-

[illegible]

પદ્ધતિપદ્ધતિ બાલુવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે જલદી સિદ્ધિપદ્ધતિ આપી શકે છે. વેદાંત શાસ્ત્રાનુસારી વૈરાગ્ય મોહગર્ભિતમાં અંતર્ગત છે. તેનું સ્વરૂપ એવું હોય છે કે જેમ એક બાળકને કોઈ વ્યાધિ હોવાથી સીડી ચીઝ અપથ્ય હોય છે તેને છી છી શબ્દવડે મૂકાવી દેવામાં આવે છે, પણ જ્યારે તે બાળક મામાપન દેખતો નથી ત્યારે તે ચીઝ ઉપાડી લઈ એક વખત જો તેનો સ્વાદ આપી લે છે તો ફરીથી છી છી શબ્દ તેના મામાપ બોલે છે છતાં પણ તે તે ચીઝને મૂકતો નથી. તેમ સંસારમાં રહેલા પદાર્થોને વેદાંતીઓ વિગેરે સંસારમાં વર્તતા અજ્ઞાનીઓને ઇદ્રજ્ઞાન જેવા બતાવે છે. તે ઉપરથી કેટલીક વખત નેચા વૈરાગ્ય ખાતી અન્યાસીપણું અંગીકાર કરે છે, છતાં પણ જ્યારે તેને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વધારે થાય છે ત્યારે દુનિયાના પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુવડે સિદ્ધ થયેલા જર્મ બાળકની પેઠે તે પદાર્થો અંગીકાર કરવાનું તે મન કરે છે. પરંતુ જો સર્વ પદાર્થો પોતપોતના સ્વરૂપે અન્યથા છે એમ બતાવવાની સાથે તેનું વિનાશીપણું સમજાવી વૈરાગ્ય પમાડવામાં આવે તો સમજી શકી જેમ સમજીને તરેહું કુપથ્ય તે રોગ હોય ત્યાં સુધી ફરી લેતો નથી, તેમ તે પણ અનિત્ય, વિનશ્વર, અનંતમાં આપત્તિદાયી એવા સાંસારિક પદાર્થોના ફરી સ્વીકાર કરે નહિ, કારણકે તેણે જાણી રીતે તે પદાર્થોને કુપથ્ય તરીકે ધારી મૂકેલા હોય છે. આ પ્રકારે વસ્તુનો પાર-માર્થિક ગોચ થવાથી થયેલા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય અવસ્થા સિદ્ધિપદ્ધતિને આપે છે.

સદચરણ લક્ષણ શાસ્ત્રકારે એવું બતાવેલું છે કે જેને આત્મ સ્વભાવરૂપ નૈશ્વર્યિક ધર્મ તથા તેને પ્રગટ કરવાના સાધનરૂત અનેક

અનુક્રાંતો રૂપ વ્યવહાર ધર્મની જાણ હોય, વ્યવહાર નિઃશ્ચય જાને ધર્મને સેવનાર હોય, ધર્મમાં સદા તત્પર હોય અને હુમેશા પ્રાણીઓને ધર્મના તત્વનો ઉપદેશ કરનાર હોય.

યદુક્તં-ધર્મજ્ઞો ધર્મકર્તા ન, સદા ધર્મપરાયણઃ ।

સત્વેભ્યો ધર્મશાસ્ત્રાર્થ-દેશકો ગુરુચયતે ॥ ૧ ॥

“ જે ધર્મના જાણુ, ધર્મના કરનાર, ધર્મમાં સદા તત્પર અને પ્રાણીઓને ધર્મશાસ્ત્રાર્થનો ઉપદેશ કરનાર હોય તે ગુરુ કહેવાય છે. ”

આ પ્રકારના સદ્ગુરુના સંયોગથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું હોય તો તે દૃઢ થાય છે અને પ્રાપ્ત ન થયેલું હોય તો તેની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ત્રીજો અનુભવજ્ઞાનદ્વારા કર્તવ્યનો દૃઢ નિશ્ચય તે આ પ્રમાણે- સદ્ગુરુના સમાગમવડે પ્રાણીઓ સત્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિચારી તેનું વારંવાર મનન કર્યો કરે છે. તેથી અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. કે જે અનુભવજ્ઞાનદ્વારા તે જલદી સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. પણ ઉપર કહેલાથી વિપરીત અન્ય પ્રાણીને સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત થતું નથી. કલકું જેમ નવા તાવવાળાને દુધ પ્રમુખ પદાર્થો અંતિ ઉત્તમ છતાં પણ સન્નિપાતદ્વારા શીઘ્ર મરણને આપે છે, તેમ વૈરાગ્ય વિના અયોગ્યતાએ મેળવેલું જ્ઞાન પણ અનંતા જન્મ મરણને આપે છે. આ હેતુથીજ શાસ્ત્રકારે અનુક્રમે આગમોનું જ્ઞાન આપવાનું કહ્યું છે. ૩.

સંપ્રતિ સમ્યગ્વૈરાગ્યપ્રાપ્ત્યર્થં શરીરસ્વરૂપં દર્શયતિ ।

વિગ્રહં કૃમિનિકાયસંકુલં,

દુઃખદં હૃદિ વિવેચયન્તિ યે ।

ગુપ્તિવદ્ધમિવ ચેતનં હિ તે,

મોચયન્તિ તનુયન્ત્રયન્ત્રિતમ્ ॥ ૪ ॥

ઘટારૂપા—યે ભવ્યજીવાઃ હૃદિ સ્વચેતસિ વિગ્રહં શરીરં
કૃમિનિકાયસંકુલં કૃમીणां કીટાનાં નિકાયેન સમૂહેન સંકુલં વ્યાપ્તં
અત एव दुःखदं पीडाकारकं विवेचयन्ति विवेकपूर्वं जानन्ति, ते
भव्यजीवा हि निश्चयेन गुप्तिवद्ધं गुप्तौ कारागृहे वद्धं पतितमिव
तनुयन्त्रयन्त्रितं शरीररूपनिगडनियन्त्रितं चेतनमात्मानं मोचयन्ति
મોક્તું સમર્થા ભવન્તિ સંસારકારાગૃહાદિતિ શેષઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—આ શરીર અનેક સુદ્ધ-સંમૂર્છાદિ જીવોએ વ્યાપ્ત છે
અને પ્રાણીને ભવબ્રમણાદિ દુઃખ આપનાર છે એમ વિવેકપૂર્વક જે
પોતાના હૃદયમાં જાણે છે તેજ પ્રાણી શરીરરૂપી યંત્રમાં યંત્રીત એવા
પોતાના ચેતનને, કેદખાનામાંથી બંદીવાનને છોડાવે તેમ છોડાવી
શકે છે. ૪

ભાવાર્થ—સમ્યગ્ વૈરાગ્ય શરીરાદિતું યથાસ્થિત સ્વરૂપ
વિચારવાથીજ થાય છે તેથી તે દેખાડે છે—

હમેશા દરેક વસ્તુ સંબંધી વૈરાગ્ય, તેનાથી પ્રાપ્ત થતી આપ-
ત્તિઓના તેમજ તેના બિલતસ સ્વરૂપના વિચારથી થાય છે. પ્રા-
ણીઓ અનુક્રમે સર્વ વસ્તુઉપરનો ભ્રમત્વ ઉતારતાં છતાં પણ છેવટે
શરીરપરનો ભ્રમત્વ ઉતારી શકતા નથી. જેમ ધન ઉપાર્જન કરવા
દેશ મૂકે છે, ધનવડે કુટુંબનું રક્ષણ કરે છે અને છેવટે કુટું-
બને પણ પોતાના શરીરના રક્ષણને માટે છોડી દે છે. આ પ્રકારે

રનો મોહ શરીર ઉપર અનાદિ કાળથી હોય છે, છતાં પણ જ્યારે તે શરીરના સ્વરૂપનું વિચક્ષણા વિવેચન કરે છે ત્યારે શરીર ઉપરથી પણ તેઓ મમત્વ ઉતારે છે, અને પછી દેહને દુઃખ પડ્યા છતાં પણ ભય ન પામી “ દેહે દુઃખં મહાફલમ્ ” એ સૂત્રવચનનું અવલંબન કરી પરીસહ ઉપસર્ગો મહુન કરવા તત્પર થાય છે, અને તે દ્વારા સર્વ કર્મ ક્ષય કરી અનંતા કાળથી થતાં શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને જલાંજલિ આપે છે; અને અવ્યાગાધ મુખ જે આત્માના સ્વાભાવિક શુભ રૂપ છે તે પ્રાપ્ત કરે છે. એક તરફ જ્યારે શરીરને કૃમિ આદિ છવોના આધારનું જ્ઞાનીઓ બતાવે છે, ત્યારે બીજી તરફ અતિ મોહી પ્રાણીઓ તેજ શરીરના અવયવો જે કેવળ અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલાં છે તેને અતિ ઉત્તમ પદાર્થોની ઉપમા આપે છે. જેમકે સ્ત્રીનું મુખ શ્લેષ્માદિકથી ભરેલું છે છતાં તેઓ તેને ચાંદ્રના સરખું કહ્યે છે, સ્તનો માંસ રૂધિરાદિકની પોટડીરૂપ છે છતાં તેને કનકકળશની ઉપમા આપી તેને વખાણી તેનું આલિંગન કરવા તૈયાર થાય છે અને તે કાર્યની પ્રાપ્તિ થતાં અતિ મોહથી મનમાં હુર્પવંત થાય છે. જે શુદ્ધ ભાગ આપી દુનિયાથી છુપાવી રાખી લગ્નવદાયક દોષ કાઢને પણ બતાવવામાં આવતો નથી, વગી જે કેવળ મલમૂત્રની ટોડીરૂપ છે, જેને સ્પર્શ કરતાં પણ માણસોને પોતાના દુઃખ મસુખ પોતેને ઝુલિ થકું પડે છે તેવા પદાર્થોના સ્પર્શ કરવાનાં મોહના પ્રબળ ઉદયથી અતિ આકાંક્ષા પારણ કરે છે, અને તે નિમિત્તે અનેક પ્રકારનાં ગર્ભ સંદ્ર દેવાનું સેવન કરી પૈશા મેળવી તે પદાર્થ સાધના-સેવના કરે છે. કદાચિત્ત પૂર્વદૃષ્ટ પુણ્ય ઉદયથી તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે તો તો પછી તેની આસક્તિ ન

નેમિત્તક વિડંગતા અને દુર્ધ્યાનનો કંઈ પાર રહેતો નથી. અતીત માં જે અનંતા શરીર અને મન સંગ્રામી દુઃખ પ્રાપ્ત થયાં છે તે વિષયાસક્તિને લીધે થયેલાં છે તેનું તેને જ્ઞાન પણ આવતું નથી. જો કે પરાધીનપણે તો વિષયસુખનો ત્યાગ પ્રાણીઓ અનંત સુધી અનંતી વખત કરે છે, તોપણ તેવા ત્યાગથી કંઈ તેના જ્ઞાનમાં કદ્યાણુ થઈ શકતું નથી; છતાં જોગનો ત્યાગ કરવાથીજ ત્વિંક ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. યદુક્તમ્ “જે ય કંતે પિયે યે લધ્ધેવિ પિટ્ટીકુવ્વદ્ । સાહીજે ચયડ્ મોણ સેદ્ધુ ચાઈત્તિ વુચ્છઈ” । જે પ્રાણીઓ રમણીય અને પ્રિય પ્રાપ્ત થયેલા સ્વાધીન જોગોનો ત્યાગ કરી તેને પુંક દે છે તે પ્રાણીઓ નિશ્ચયે કરી પારમાર્થિક ત્યાગીઓ હોવાય છે. આ ઉપરથી વિચક્ષણે સમજી શકશે કે જે થોડા વખતને માટે પ્રાપ્ત થયેલા જોગોનો ત્યાગ કરતું નહિ તો એકેન્દ્રિયમાં જઈ પડતાં અનંતકાળ સુધી વિષયો તો નહિજ મળે, પણ તેની સાથે આત્મકલ્યાણદ્વારા મોક્ષસુખ સાધવાનું પણ જાની શકશે નહિ. માટે જેમ જાને તેમ હમેશા દરેક વિષયને ત્યાગ કરવા પ્રવર્તવું એજ મોક્ષાર્થી પ્રાણીઓની ફરજ છે. બાહ્ય ચીજોના ત્યાગનો અતિ આગ્રહપૂર્વક ઘણા જોગ સુધી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો અંતે મોક્ષસુખના સાધનમૂલ જાવત્યાગને પણ પ્રાપ્ત કરવા તે પ્રાણીઓ જાગ્યશાળી જાની શકે છે. બહોળતાએ દ્રવ્યત્યાગના અભ્યાસ સિવાય ઘણા પ્રાણીઓને જાવત્યાગ પ્રાપ્ત થવો બહુ મુશ્કેલ છે. બાહ્ય પદાર્થોની આસક્તિ છુટવાથી અંત વખતે પ્રાણીઓ સમાધિમરણને સાધી શકે છે, નહીંતર શરીરનો મોહ રહેવાથી અતિ આર્ત રૌદ્રધ્યાન કરી દુર્ગતિમાં જવાનો વખત આવે છે, માટે શરીરનો મોહ છોડી દેવો કે જેથી આત્મા અનાદિ

૧. લોગવવાં માટે છે અને જોગી પુરુષોને જ્ઞાન સંપાદન કર-
 છે. જેમને સમ્યક્જ્ઞાને કડીને ઇંદ્રીઓના વિષયો વિષયપણાને
 મર્યાદા છે-તદ્વચ સમજાવ્યા છે તેમને પછી શરીરની પુષ્ટિ
 શું ? અર્થાત્ તેઓ પછી શરીરની પુષ્ટિ કરતા નથી. ૫
 વાર્થ-એકજ શરીર કયા કયા પ્રાણીઓને કેવાં કેવાં મુખ-
 સાધનમૂળ થાય છે તે બતાવે છે-

સારી પ્રાણીઓ શરીરને લોગને માટે ઇંદ્રી તેદ્વારા તેનું સદ્-
 કરવા માગે છે, અને જ્ઞાનીઓ કેવળજ્ઞાનના સાધનમૂળ તે શરી-
 રથી તેનું સદ્ગુણપણું કરવા ઇચ્છે છે. જ્ઞ સ્વપર વિવેચન કર-
 વિષયમુખો વિષની તુલ્ય ભાસ્યાં હોય તો પછી આ જડ શરી-
 પુષ્ટિથી શું પ્રયોજન હોય ? કંઈ પણ નહિ.

જે શરીરને પ્રાણીઓ અતિ પ્રયત્ન કરી પુષ્ટ કરવા ઇચ્છે છે,
 શરીર મરણ પછી કેવલ ભસ્મરૂપ અગર માટીરૂપ થઈ જ-
 વું છે તેનો તેમને ખ્યાલ પણ હોતો નથી. જેમ ભાડાનું ઘર હોય
 અને વળી તે અચાનક મૂકી દેવું પડશે એવો સંભવ હોય છે તો
 વ્યક્ષણ માણસો કદિ તેની સારસંભાળ કરવાનો અતિ પ્રયાસ લેતા
 થી, તેમ આ શરીર કઈ વખતે મૂકવું પડશે તેની ખાતરી તો પ્રાણી-
 જોને હોતી નથી, તો પછી તે શરીરને પુષ્ટ કરવા અનેક પ્રકારના
 બારંભો કરવા તત્પર થવું, વળી અનંતાકાળે પણ પ્રાપ્ત થવી હુલ્લે
 એવી જે મનુષ્યજાતી તેનો સર્વથા લોગ આપવો અને તે મનુ-
 ષ્યજાતીદ્વારા સધાતા આત્મકલ્યાણનો કંઈ પણ વિચાર ન કરવો
 એ કેટલું જાણું શોચનીય છે ! આપણને જે શ્રોત્રેન્દ્રિય મંજેલી છે
 તે પરના અવર્ણવાદ અગર કામવિકારાદિનાં શાસ્ત્રો સાંભળવાથી સદ્ગુણ

થવાની નથી; પણ જિનેદાર બગવાન તથા પિદ્ધ બગવાન
 મહારાજાના શુભાચ સાંભળવાથી તેમજ આપણેનાં
 વચનો સાંભળવાથી સફળ થવાની છે. આપણને પ્રાણ ચેત-
 દ્રિય વિકારદૃષ્ટિ અનેક પ્રકારનાં સ્ત્રી પુરુષ આદિનાં રૂપ
 સફળ થતી નથી, પણ જિનેદાર બગવાનની તથા મહારાજા
 શાંત મુદ્રાઓ જોવાથી તેમજ સાંભળું અવતોક્ત કરવાથી અને
 સમિતિ શોધવાથી સફળ થાય છે. આપણને મળેલી દ્ર-
 સ્વાર્થને માટે વિષયાસકટિથી પુષ્પ આદિ પદાર્થો સુધવાથી
 થતી નથી, પણ પ્રબુલકિત અગર ગુરુલકિતને માટે અગર
 પાળવા નિમિત્તે પુષ્પો, આહાર તેમજ જોગીમાં આંધેલાં પાત્રો
 સુધવાથી થાય છે. આપણને મળેલી રસનેદ્રિય અનેક પ્રકારનાં
 નોનો સ્વાદ લઈ વિષયાસકટ થવાથી કે અવર્ણવાદ જોલવાથી
 થતી નથી, પણ કદંબ અકદંબ આદિક વસ્તુઓની પરીક્ષા કર-
 તેમજ સ્વાધ્યાય અને શુભીઓના શુભનું ઉત્કીર્તન કરવાથી
 થાય છે. સ્પર્શેદ્રિય પણ સ્ત્રીઓનું આલિંગન કરવાથી અગર
 સેવન કરવાથી કે અનુપયોગપણે ચાલી છવ નાશ કરવાથી
 થતી નથી, પણ ઉપયોગ સહિત ચાલી સ્પર્શદ્વારા કોઈ પણ
 હોય તો તેને જાણી તેનો ખચાવ કરવાથી તેમજ ગુરુમહારાજ
 વિશ્રામણાદિક કરવાથી સફળ થાય છે. મનોહૃદ્રિય પણ બીજાઓ
 માહું ચિંતવવાથી સફળ થતી નથી, પણ શાસ્ત્રોનું રહસ્ય તથા
 પ્રાણીઓનો ઉપકાર કેમ થાય તે ચિંતવવાથી સફળ થાય છે.
 પ્રકારે શરીર જ્ઞાનીઓને તો કેવળ મોક્ષનાજ હેતુભૂત થાય
 યદુક્તમ્ “ જે આસવા તે પરિસવા ” જેટલાં જેટલાં મોહીશ્વરો

કર્મ સાધવાનાં સાધન છે તેટલાંજ અર્થાત્ તેને તેજ તત્ત્વજ્ઞાનીઓને મોક્ષ સાધવાના સાધન છે. મન્ટે મોક્ષના અર્થાં પ્રાણીઓએ પ્રાપ્ત થયેલા દરેક બાહ્ય સાધનનો શુભ ઉપયોગજ કરવો ઉચિત છે; પણ વિનાશી શરીરનું પોષણ કરવામાં તત્પર રહેવું ઉચિત નથી. જો યથોચ્યપણે શરીરનો ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો તે શરીરજ આસન્નતા ભવે સુધી તે પ્રાણીને દુઃખનું સાધન થઈ પડે છે, કારણકે જગતમાં શરીર તથા મન સંગ્રાંધી દુઃખો થવાનું કારણ શરીર તથા મનજ શાસ્ત્રકારો બતાવે છે. ૫.

શરીરપોષણે મોહ એવ મુખ્યં કારણં, સ ચ મોહો વિવેકિના ત્વયા કર્તુમયુક્ત ઇત્યાશયેનાત્માનમેવોપાલભતે—

ત્વહ્માંસમેદોઽસ્થિપુરીપમૂત્ર—

પૂર્ણેઽનુરાગઃ કુળપે કથં તે ।

દ્રષ્ટા ચ વક્તા ચ વિવેકરૂપ—

સ્ત્વમેવ સાક્ષાત્ કિમુ મુહ્યસીત્યમ્ ॥ ૬ ॥

વ્યાખ્યા—ત્વક્ ત્વચા, માંસમામિષં, મેદો વસા, અસ્થિ ક્રીકસં, પુરીપં વિટા, મૂત્રં પ્રસ્રવણં, एतेषां द्वन्द्वः, તૈઃ પૂર્ણે વ્યાપ્તે કુળપે શરીરે તે તવાનુરાગઃ પ્રીતિઃ કથં કરુમાત્કારણાત્ વર્તતે ઇતિ ગમ્યતે । યતઃ હે આત્મન્ સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષતયા દ્રષ્ટા લોકા લોકસ્વરૂપજ્ઞાતા । ચઃ પુનરર્થે । તથા વક્તા જીવાજીવાદિતત્ત્વોપદેશકઃ । ચઃ પુનરર્થે । તથા વિવેકરૂપઃ જડચૈતન્યાદિનિત્યાનિત્યાદિ હ્યેવોપદેયાદિવિવેચનં રૂપં સ્વરૂપં યસ્ય એતાદૃશસ્ત્વમેવ અસીતિ

શેષઃ । ત્રિકાલેઽપિ આત્મભિન્નસ્ય કસ્યચિદપિ પદાર્થસ્ય દ્રષ્ટૃત્વા
સ્વરૂપં નાસ્ત્યેવેત્યેવકારાર્થઃ । અતઃ કારણાત્ ત્વમિત્યં દ્વં શરીર
દિકં મમેત્યાદિમમતાપ્રકારેણ કિમુ ગુહ્યાસિ કિં મોહં પ્રાપ્નોષિ ?
જ્ઞાતૃત્વાદિસ્વરૂપેણ ત્વયા શરીરાદિષુ સર્વથા મોહસ્ત્યાજ્ય એવેત્યર્થઃ ॥૬

અર્થઃ:-હે આત્મા ! ત્વચ્ચા, માંસ, મેદ, અસ્થિ, વિદ્યા અને મ
વિગેરેથી 'પૂર્ણ' એવા શરીરને વિગે તને કેમ અનુરાગ ઉત્પન્ન થા
છે ? કારણકે આત્મિક ગુણોનો દૃષ્ટા, તેનો વક્તા તથા સાક્ષાત્ વિં
કસ્વરૂપી તું પોતેજ છે 'તો આ દેહમાં કેમ મુંઝાય છે ? ૬.

ભાવાર્થઃ:-શરીરને પુષ્ટ કરવાનો અભિપ્રાય જ્યારે શરીર ઉપ
પ્રાણીઓને રાગ હોય ત્યારેજ થાય છે. રાગ એ મોહરૂપ છે. મો
વિવેકી પ્રાણીઓએ કરવો જોઈએ નહિ, આ અધિકાર હવે છૂટા શ્લોકો
કરી ગ્રંથકાર બતાવે છે.

હે ચેતન ! જે શરીર આમડી, માંસ, ચરબી, વિદ્યા અને મૂ
વિગેરે અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલું છે તેમાં તને રાગ અવિચારિત
પણે શા માટે થયા કરે છે ? હે ચેતન ! સાક્ષાત્પણે સર્વ પદાર્થોનો જાણ
નાર, યથાવસ્થિતપણે બતાવનાર અને તેઓનું વિવેચન કરનાર તું પો
તેજ છે, તો હવે એના અશુચિ પદાર્થોમાં રાગ કરી શા માટે મુંઝાય છે !

આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે જીવને બહુ મોટો અને વિવેકી કરાઈ
ઉપદેશ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ ઉપદેશપદ્ધતિ બાળ, અજ્ઞાની, માનના બુદ્ધ્યા જીવને બહુજ
અસરકારક થાય છે. નાના બાળકની પેઠે અગર પશુની પેઠે અજ્ઞાન
તાથી તેમજ અવિવેકીપણાથી મૂઢ અને અજ્ઞાની જીવ તો અશુચિ
પદાર્થોમાં રાગ કરે અને મુંઝાય, પણ તું પોતે જ્ઞાની થઈને, બીજા

પ્રાણીઓને ઉપરેથી આપનાર પદને તેમજ વિવેકરૂપ દોષને આપનાર
 અશુભિ પદાર્થના સમ કરી મોટા પ્રાણીને આ મોટે કુબાલ છે ।
 સોનીપણ, ગજાપણ, વિવેકીપણ તે તારૂં ત્યારે ખરેખરૂં કહેવાય
 કે એના અશુભિ પદાર્થની પણ અતિ ઉત્તમ મોટાપણ ત્યારે તું
 જાણી છે. પ્રાણીઓએ જે અનંતા કાળથી મુખી આ સંસારમાં સર્વ
 મનિષોમાં અનંતુ દુઃખ પ્રસ કહું તે ચરીર ઉપર સમ તથા મનત્વ
 પ્રત્ય પડેલ કહું છે. હવે પણ જો તેઓ તિવાર કરે નહિ તો અ-
 વશ દુઃખમાં જેમ ચરીર સંજોળી તથા મન સંજોળી દુઃખો પામે છે
 તેમ આગામિ રાજમાં પણ અનંતાકાળ મુખી સંસારમાં પરિભ્રમણ
 કરતાં દુઃખ પામવાના ત્યારે સોનીપણ, ગજાપણ અને વિવેકીપણ
 પ્રાપ્ત કહું ત્યારે પણ જો ચરીર ઉપરનો સમ તથા મોટા ન ઠોડી
 મહે તો પછી તે પામેલાં સોનીપણુદિક આપના પણ કરી અનંતા
 સંસારમાં રજવામાં પ્રારંભ પ્રાપ્ત થવામાં । સોનીપણુ તે ખરેખરૂં ત્યા-
 રેજ કહેવાય કે દ્યારે સમાદિહ મોહમાં દુઃખ નહિ, ચતુક્તે શ્રીધી-
 યાંગમૂર્તિના શ્રીધાનામંગરીકાયાં “નમુદ્રાનમેવ ન મચતિ, યાસ્મિન્નુદિતે
 વિધાતિ રામગમતમસઃકુળોસ્તિ સત્કિર્દિનેત્રસક્તિરજાયતઃ સ્યાનુમિતિ”
 ‘તે જ્ઞાનજ ન કહેવાય કે જે જ્ઞાન ઉદય પામ્યા છતાં પણ સમનો
 અમૂલ વિત્યાર પડેલ; સૂર્યનાં કિરણોની આગળ અપદાન્ની દરવાની
 મહિમ કરાવી દોષ ? ’ કુનિયાનાં અધ્યાત્મીઓ બની ઢીણા ઢીણા
 સ્વસ્થી રાખ કરી વચ્ચાપણુ ગતાવનાર અને એજ દારા મોનાના
 સ્વાધ્યો આપનારનાં રક્ષાતા તો આ દુઃક અવશર્જિતીરૂપ દુઃખમ કા-
 જમાં શોધવાં પડે તેમ છેજ નહિ. તે છવો ગિવાસ કુવાના દેહ-
 ઠોળી જેને કહેકે જાપાંતર પ્રમુખ દારા જ્ઞાન મેળવી અમારા જેવા

અંધપાત્રને જ્ઞાનીઓ દુનિયામાં બીજા જેવું નથી જોયું જાય છે. પુણ્ય પાત્રને પણ અને અનેક જીવોનું હિત કરવાના માનવસરના જાણે કોઈ કંઈક અપોષ્ય કરાશે. તેને તેઓએ પશુપાત્ર કરી પાત્રનું તથા તેઓને જે હિત કરવાનું તે એકી કર્મ જાગ્યું જાય છે અને જાણ કરીને પણ અજાણ રાજો. આનું પરિણામ એ આવે છે તેજા અને તેજા અંધપાત્રનો ઉપદેશ કરે તેઓનું તેઓના શરીર ઉપર રાગ મોહ તેજા તે સાધવાના પ્રયત્નોએ જોઈ તેઓના આવડે સંદેશ જાણે પરિણામ મા નહિ. ઉપદેશકોની પાંડે તેઓ પણ જિજ્ઞાસુ સંવાદમાં આવડ્યા થઈ પ રહે. મુનિઓ સાધારણ હશે તો પણ તેના પસંદગી અને અંધેશકે જોયો સંસારથી વૈરાગ્ય પામી આર્યિય તત્ત્વ આત્મકલ્યાણ સાધવા ઉપ માળ્ય રહે, અને શુદ્ધથીઓ અને તેજા જ્ઞાની હશે તેઓનું તેના ઉપદેશથી સંસારથી વિરક્ત દશા થવી ગાદુજ મુશ્કેલ છે. આટલા પરિણામથી ખસ થતું નથી, પણ આ જગમાં વ્યવહારની અરૂચિ તથા વ્યવહાર વાળા ઉપર અરૂચિ કરવાની વાસના એવી પ્રજાના જામી જાય છે કે ફરી ભવાંતરમાં પણ તે જીવને જોધિગીજની પ્રાપ્તિ પણ અનિ દુષ્કર થઈ પડે છે. કારણકે દરેક ઠેકાણે જીવ ધણાજરા ગાદ્ય નિમિત્તના સાધનથીજ જોધિ પામે છે. આ જાગતનો પુરંપુરો વિચાર કરી જ્ઞાની અને વિવેકી જીવે જોજોજો શરીર ઉપરનો રાગ અને મોહ છોડ્યો હોય છોડવાના પ્રયત્નો જામી કરેલા હોય અને તેજ પ્રકારનો ઉપદેશ કરતા હોય તેઓનો પ્રસંગ કરી શરીર ઉપરનો રાગ તથા મોહ છોડવો અને ખીજા જીવોને તેવા પ્રસંગ મેળવી આપી છોડવવા જોજ તેઓની ફરજ અને ખરેખર વિવેકીપણું છે. વિશેષ વિસ્તારે કરી સર્ચુ. ૬.

અધુના ધનસ્યાનિત્યતાપુરસ્સરં દુઃસ્વદેતુલં પ્રતિપાદ્ય તત્ત્યાગ ઉ

પદેશમાહ—

ધનં ન કેષાં નિધનં ગતં વૈ,

દરિદ્રિણઃ કે ધનિનો ન દૃષ્ટાઃ ।

દુઃસ્વૈકહેત્વત્ર ધનેઽતિતૃષ્ણાં,

ત્યક્ત્વા મુખી સ્યાદિતિ મે વિચારઃ ॥૭॥

વ્યાખ્યા—ધનં દ્રવ્યં કેષાં પુરુષોણાં નિધનં નાશં ન ગતં ન પ્રાપ્તં ? અપિ તુ સર્વેષાં પુરુષાણાં દ્રવ્યં નાશં ગતમિત્યર્થઃ । વૈ-શબ્દઃ પાદપૂર્ત્તયે । તથા કે દરિદ્રિણો નિર્ધના ધનિનો ધનવન્તો ન દૃષ્ટાઃ ન દૃશ્યન્તે ? અપિ તુ સર્વે દરિદ્રિણો ધનિકા જાતાઃ । ચક્ર-મત્પરિવર્તિન્યાસ્મિન્ સંસારેઽનાદિકાલતઃ સંસરન્તઃ સર્વે જીવા અનન્તશો ધનિનો નિર્ધનાથ જાતાઃ, એક ભવાપેક્ષયાપિ બહવો ધનિનો નિર્ધના દૃષ્ટા બહવથ નિર્ધના ધનિનો દૃષ્ટા इति भावः । અતો દુઃસ્વૈકહે-ત્વત્ર દુઃસ્વસ્યૈવાદ્વિતીયદેતુરુપેઽત્ર ધનેઽસ્મિન્ દ્રવ્યેઽતિતૃષ્ણા લોભાતિ-રેકં ત્યક્ત્વા વિમુચ્ય મુખી મુક્તવાન્ સ્યાત્, પ્રાણીતિ ગમ્યતે । इति मे मम विचारो मतमस्ति । અત્ર દુઃસ્વૈકહેત્વત્રેતિ સમસ્તં પદં ચિન્ત્યં, તત્સ્થાને “ દુઃસ્વૈકહેતાં હિ ” इति पाठो दृश्यः, અર્થશ્ચોક્ત એવેતિ ॥૭॥

અર્થ—કહી દ્રવ્યની મુર્ખાવડે પ્રાણીઓ આ સંસારમાં મોહ પામતા હોય તો તેને ઉપદેશ માટે કહે છે કે— ધન કોનું વિનાશ પામતું નથી અને દરિદ્રીઓ કયાં દ્રવ્યવાન્ થતા નથી ? અર્થાત્ ધનવાન્ તે નિર્ધન થાય છે અને નિર્ધન હોય છે તે ધનવાન્ થાય

છે; પણ દ્રવ્ય સંપાદન કરવાની તૃષ્ણા તેજ એક આ સંસારમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રગળ કારણ છે, માટે તે તૃષ્ણાને તજી સુખી થા એમ મારી સલાહ છે. ૭

ભાવાર્થ—આ કાવ્યમાં કર્તાએ આપેલી સલાહ બહુ કિંમતી છે. ધનવાન કે નિર્ધન થવું તે ભાગ્યાધિન છે અર્થાત્ લાભાંતરાયનો ક્ષયોપશમથી પ્રાણી ધનવાન થાય છે અને લાંભાતરાયનો ણંધ કરવાથી નિર્ધન થાય છે. પરંતુ તૃષ્ણા અંત્યન રાખવી અને તેને અંગે અનેક પ્રકારનાં છળ, પ્રપંચ, ઠગાઈ, અપ્રમાણિકપણું કરવું અથવા અનેક પ્રકારના પાપારંભનાં—મોટી હિંસાનાં કારણો જોડવાં તે તે પરલવમાં અવશ્ય નિર્ધનપણુંજ આપનાર છે. કેમકે એ બધાં કાર્યો લાભાંતરાયનો ણંધ કરાવનાર છે. કર્તાની આ સલાહ દ્રવ્ય તજી દેવાની નથી પણ તેને મેળવવા માટે અને રક્ષણ કરવા માટે જે અત્યંત લાગણી ધરાવવી તે તૃષ્ણા કહેવાય છે, એવી અતિ તૃષ્ણા તજી દેવા માટે આ કાવ્યમાં ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. ૭

સંસારદુઃખસ્ય નાશે ઉપાયમાહ—

સંસારદુઃખાન્ન પરોઽસ્તિ રોગઃ,

સમ્યગ્વિચારાત્ પરમૌષધં ન ।

તદ્રોગદુઃખસ્ય વિનાશનાય,

સચ્છાસ્રતોઽયં ક્રિયતે વિચારઃ ॥ ૮ ॥

વ્યાખ્યા—સંસરન્તિ પ્રાણિનોઽસ્મિન્નિતિ સંસારો જન્મજરા-મરણાદિ ચતુર્ગત્યાત્મકો ભવઃ સ એવ દુઃખં, અથવા સંસારે જગતિ

પદ્મદુઃખં, સંસારે સર્વપિ દુઃખમેવ । યદુક્તમ્—

“ સત્યં સંસારિગર્તેયં દુઃખૈઃ પૂર્ણા નિરન્તરમ્ ।

યતસ્તદ્વ્યતિરેકેણ નાન્યત્ કિંચિદિદિશ્યતે ॥ ૧ ॥ ”—ઇતિ

તસ્માંસંસારદુઃખાત્ પરોન્યસ્તદ્વ્યતિરિક્ત ઇતિ યાવત્ રોગો
વ્યાધિર્ન વિદ્યતે સંસારદુઃખમેવ વ્યાધિઃ નાન્ય ઇત્યર્થઃ । તસ્ય ચ
વ્યાધેર્નાશને સમ્યગ્વિચારસ્થિતો યો વિચારઃ શાસ્ત્રદૃષ્ટ્યા હ્યેવોપદેયા-
દિવિચારજં તસ્માત્ પરં ભિન્નં ઔપધં ચિકિત્સા ન વિદ્યતે, સંસાર-
દુઃખરૂપરોગવિનાશકમૌપધં તત્ત્વવિચાર एव વિદ્યતે નાન્યત્ । અત-
સ્તદ્રોગદુઃખસ્ય સંસારરોગદુઃખસ્ય વિનાશનાય જેદ્રાય સત્ સમીચીનં
પૂર્વાપરવિરોધરાહિતં મિથ્યાત્વાદિવર્જિતં ચ યજ્ઞાહ્વં કેવલિયરૂપિત
આગમસ્તસ્માત્ । પશ્ચમ્યર્થે તસિલ્ પ્રત્યયઃ । અયં પૂર્વોક્તઃ સંસાર-
દુઃખરૂપવ્યાધિનાશકૌપધવિષયો વિચારો નિર્ણયઃ ક્રિયતે મયેતિ શેષઃ
અત્ર કેવલવિચારસ્ય નિષ્ફલત્વાત્ કૃતનિર્ણયાનુરૂપાયાં ક્રિયાયાં
પ્રવર્તિતવ્યમૌપધવદિત્યનુક્તમપ્દુહમ્ । ઇતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—આ સંસારમાં સાંસારિક દુઃખો ઉપરાંત બીજો કોઈ રોગ
નથી, તેજ રોગો રોગ છે, અને સમ્યક્ વિચારથી ઉપરાંત બીજું કોઈ
પરમ ઔપધ નથી, અર્થાત્ તેજ પરમ ઔપધ છે. તેથી તે રોગ અથવા
દુઃખનો વિનાશ કરવા માટે અતઃશાસ્ત્ર પૂર્વક સમ્યક્ વિચાર કરવો. ૮

આવાર્થ—આ સંસારી જીવ જવરાહિક રોગનેજ રોગ કહે છે
પણ જીવને સાંસારિક અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ માનસિક વાચિક તે
કાયિક વર્ણગેષા છે. તેમાં માત્ર કાયિકનેજ વ્યાધિ-રોગ તરીકે ઓળખ-
વામાં આવે છે પરંતુ તે સિવાયના બીજા રોગ તે કરતાં વધી જાય

તેવાં-વધારે દુઃખના આપનારાં. ઉપાધિના કરનારા, કર્મોના બંધા
વનારા છે. તે સર્વ પૂર્વકર્મજન્ય છે. તે રોગ માત્રનું નિવારણ
કરનાર પરમૌષધ સમ્યગ્ વિચારજ છે. તેનાવડેજ સર્વ વ્યાધિઓ
નિર્મૂળ થઈ શકે છે; પરંતુ તે સમ્યગ્ વિચાર ઉત્પન્ન કરવા માટે-
જાગૃત કરવા માટે સદ્ગુણની પૂર્ણ આવશ્યકતા છે. સમ્યગ્ પ્રકારના
બોધ સિવાય સમ્યગ્ વિચાર ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી. સમ્યગ્ બોધ
પણ શુદ્ધ શ્રદ્ધાવડેજ થઈ શકે છે. સમ્યક્ શ્રદ્ધા વિનાનો બોધ તે
સમ્યગ્ બોધ કહેવાતોજ નથી. તેથી સમ્યક્ શ્રદ્ધાયુક્ત સમ્યગ્ બોધ
પ્રાપ્ત કરી સત્શાસ્ત્રોનું અવગાહન કરી તત્પૂર્વક સમ્યગ્ વિચાર કર્યો
કે જે પરમૌષધવડે આ જીવને ઉત્પન્ન થયેલા અનેક પ્રકારના સાંસા-
રિક વ્યાધિઓ સહેજે નાશ પામે. આ કાળમાં કર્તાઓ ખરેખર
રોગને અને તેના આધધને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેમાં
થોડા શબ્દોમાં એક મહાન્ કૃત્તી બતાવી દીધી છે. ૮

વિચારઃ ક્રિયતે इत्युक्तं अतस्तमेव दर्शयति—

अनित्यताया यदि चेत् प्रतीति—

स्तत्त्वस्य निष्ठा च गुरुप्रसादात् ।

सुखी हि सर्वत्र जने वने च,

नो चेद्वने चाथ जनेषु दुःखी ॥ ९ ॥

ઠયાહ્યા— હે આત્મન્ ! ચેત્ત્વમિદં અનિત્યાયાઃ સ્વીપુત્ર-
ધનાદિકં શત્રુમિત્રાદિકં પુદ્ગલાત્મકમિદં સ્વશરીરમપિ ચ સર્વં વિશ્વ-
વર્તિવસ્તુજાતમનિત્યં ક્ષણદૃષ્ટનશ્વરમસ્તિ इत्येवंप्रकारा या जगद्विष-

વિજ્ઞાનનિત્યતા તત્ત્વાઃ પ્રતીતિઃ પ્રત્યયઃ તત્ત્વ માનસેઽસ્તિ । જઃ
 પુનરર્થે । તથા ગુરુપ્રસાદાન્ ગુરુઃ સર્વથા હિંસાઽઽરંભપરિગ્રહાદિવિ-
 ત્તઃ સ્થાપોપકારનિરતો ધર્મતત્ત્વોપદેશ તસ્ય પ્રસાદાન્ કૃપયા તત્ત્વ-
 સ્ય ધર્મતત્ત્વસંવન્ધિની નિષ્ઠા દૃઢચક્ષુઃ ચેત્તત્ત્વ દ્વિતિ વિચિત્રે । તર્હિ
 જને જનસમૂહ જનસંકુલગ્રામનગરાદિવિતિ યાવત્ । જ પુનરર્થે ।
 તથા જેને જનરહિતેઽવ્યયે સર્વથા સર્વસ્મિન્નપિ સ્થાને હિ નિશ્ચયેન ત્વં
 સુખી સુખવાનેવાસિ । નો જેન્ યદિ અનિત્યતાયાઃ પ્રતીતિસ્તત્ત્વસ્ય
 જ શ્રદ્ધા નાસ્તિ તર્હિ જેને નિર્જનસ્થાનેઽપ્ય જ જોપુ જ પદેપુ ત્વં
 દુઃખી દુઃખવાનેવાસિ । અનિત્યતાવાનાં વિના શુદ્ધવસ્તુવિયોગે દુઃખં
 પ્રતીતિમેવ, તત્ત્વશ્રદ્ધાને વિના જ દેવોપાદિવાદિવિવેકવિહીનસ્ય પદે
 પદે દુઃખમેવેતિ તાત્પર્યમ્ ॥ ૧. ॥

અર્થ—જે પ્રાણીને આ અંસારના સર્વ ભાગ (દુઃખ, સ્વપ્ન, મૃત્યુ, શરીર અને સર્વ પદાર્થો) અનિત્ય છે એવી પ્રતીતી હોય અને
 અશુદ્ધના પ્રસાદથી તત્ત્વનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તે પ્રાણી વસ્તી-
 માં કે વનમાં જ્યાં રહે ત્યાં સુખીપણે રહે છે. અને અનિત્યતાની
 પ્રતીતી અને તત્ત્વનિષ્ઠા ન હોય તો વનમાં કે જનમાં જ્યાં રહે
 ત્યાં દુઃખીપણે રહે છે. ૬.

ભાવાર્થ—આ પ્રાણી નિરંતર સુખનો અર્થી છે અને દુઃખથી
 ત્રાણ પામે છે, પરંતુ સુખ દુઃખના હેતુને યથાર્થ ન ઓળખવાથી
 તેને ખરું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી અને દુઃખનો નાશ થતો નથી. પ્રા-
 ણીને દુઃખનું કારણ આ અંસારના પદાર્થો અને સ્વપ્નનાદિ કે જે અ-
 નિત્ય છે તેને નિત્ય માની જોડે છે તેજ છે, કારણકે અનિત્ય પદાર્થો
 તેની સંયોગ ક્ષિયતિ પૂર્વે યોગે જ્યાં તેનાથી વિખુટા પડે છે અથવા

નાશ પામે છે ત્યારે તેને નિત્ય માનનાર મુગ્ધ મનુષ્ય હુઃખ પામે છે. રૂઢન કરે છે, દિલગીર થાય છે અને કેટલીક વખત તો બીજા હુઃખોને ઉત્તીરે છે અને વખતે પ્રાણ પશુ ત્યજી દે છે. આટલાં માટેજ શાસ્ત્ર કાર કહે છે કે જો આ જીવને અનિત્યતાની પ્રતીતી થઈ હોય અને તત્ત્વનિષ્ઠા એટલે વસ્તુસ્વભાવની યથાર્થ ઓળખાણ થઈ હોય, જે વસ્તુ જે સ્વભાવવાળી હોય તે ગરાગર સમજાયેલ હોય તો પછી તેને વનમાં કે ઘરમાં, વસ્તીમાં કે ઉજ્જડમાં, મહેલમાં કે સમશાનમાં સર્વાત્ર સુખીપણું છે, તે હુઃખીપણું ક્યારે પણ સ્વીકારતોજ નથી. તે તો વસ્તુ સ્વભાવનેજ ગવેખ્યા કરે છે. આવી તત્ત્વનિષ્ઠા ગુરુકૃપા વિના થતી નથી. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જે પ્રાણીને એવી અનિત્યતાની પ્રતીતી અને તત્ત્વનિષ્ઠા થયેલી હોતી નથી તેવા પ્રાણીઓ વનમાં કે જનમાં, વસ્તીમાં કે ઉજ્જડમાં, બગીચામાં કે અરણ્યમાં સર્વાત્ર હુઃખીજ રહે છે. કદાચિત્ અઘ્ય સમય તે સુખી દેખાય છે પણ તે સુખીપણું ક્ષણિક છે. કંઈપણ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ કે ઇષ્ટનો વિયોગ થયો કે તરતજ તેનું સુખ હુઃખમાં પલટાઈ જાય છે. આ જગતમાં વાસ્તવિક સુખ કે હુઃખનાં કારણો કોઈ છેજ નહીં માત્ર મનની માન્યતાથી પ્રાણી તે તે કારણોને સુખ કે હુઃખના કારણો માની લે છે. તેમાં પણ એક જોને સુખના નિમિત્ત તરીકે માને છે તેનેજ બીજો હુઃખના નિમિત્ત તરીકે માને છે. આ કાગ્યનો ભાગ્યાર્થ ખાસ મનન કરવા લાયક છે. ૬

विवेकल्पमूर्खोदयान्मोहान्वकारस्य नाशो भवतीत्याह—

मोहान्वकारे भ्रमतीह तावत्,

संसारदुःखैश्च कदर्थ्यमानः ।

યાવદ્વિવેકાર્કમહોદયેન,

યથાસ્થિતં પश्यતિ નાત્મરૂપમ્ ॥ ૧૦ ॥

ઠગ્યા—ઈહ જગતિ સંસારદુઃખૈઃ સંસારે યાનિ દુઃખાનિ જન્મ-
રણાદીનિ ઇષ્ટવિયોગાનિષ્ટસંયોગાદીનિ વા તૈઃ કદર્થ્યમાનઃ
માનઃ પ્રાણી તાવત્ તાવન્તં કાલં મોહાન્યકારે મોહોઽજ્ઞાનં એવાન્ય-
તસ્મિન્ ભ્રમતિ પૌનઃપુન્યેન પર્યટતિ । ક્રિયાશ્ચિરં ભ્રમતીત્યાહ—
[યાવન્તં કાલં વિવેકાર્કમહોદયેન વિવેકો હેયોપાદેયાદિવિવે-
સ એવ તત્ત્વપ્રકાશકત્વાત્ અર્કઃ સૂર્યસ્તસ્ય મહાન્ તીવ્રો ય
ઉદ્ઘાસસ્તેન યથાસ્થિતં વાસ્તવિકસ્વરૂપં આત્મરૂપં અનન્તજ્ઞાન-
ચારિત્રવીર્યાત્મકસ્યાત્મનઃ સ્વરૂપં ન પશ્યતિ । इति श्लोकार्गः॥૧૦॥

અર્થ—આ પ્રાણી સંસારના દુઃખોથી કદર્થના પામેતા સતો
રૂપી અંધકારમાં ત્યાં સુધીજ પરિભ્રમણ કરે છે કે જ્યાં સુધી
રૂપી સૂર્યના મહોદયવડે યથાસ્થિત એવા આત્મસ્વરૂપને જોઈ
નથી. જ્યારે વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે મોહાંધકાર
પામે છે, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે અને સાંસારિક દુઃખોની
ના નાશ પામે છે. ૧૦.

ભાવાર્થ—આ જગતમાં મોહ ને વિવેક એ બંને ખરેખરા એક
ના પ્રતિસ્પર્ધી છે. મોહ વિવેકને ભુલાવે છે અને વિવેક આવે
કે મોહ નાશ પામે છે. આ પ્રાણીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કર-
કારણ મોહ છે અને તેમાથી છુટવાનું—ઉંઘ્યા આવવાનું કારણ
કે છે. વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ પ્રાણી પોતાના

આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકે છે; તે સિવાય આત્મસ્વરૂપનો ઘાથ થઈ શકતો નથી. અને આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ સમજાયા શિવાય મોહ ખસતો નથી. એમને પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવ વર્તે છે. વળી મોહનો નાશ થાય ત્યારેજ સાંસારિક ડુંગોની કદર્યાના નાશ પામે છે; તે શિવાય નાશ પામતી નથી. સાંસારિક ડુંગોનું કારણજ મોહ છે. મંસારના સર્વ ડુંગો મોહજન્યજ છે. મોહવડેજ તે તે ડુંગોને આ પ્રાણી ડુંગરૂપ માને છે. વિવેક જાગૃત થયા પછી તે તે ડુંગોને આ પ્રાણી ડુંગરૂપ માનતો નથી પણ વસ્તુ સ્વભાવ તરફજ તેની દૃષ્ટિ જાય છે. એટલે ડુંગરૂપ ન માનતાં ઉલટું કેટલીક વખત કર્મ નિર્જરાનું કારણ માની સુખતરીકે ગણી લે છે. આ બધી મોહ ને વિવેકનીજ કૃતિ છે. તેથી ઉત્તમ જીવોએ તે બંને પશ્ચ બરાબર જોખખી મોહને તજવા અને વિવેકને સ્વીકારવા યત્ન શીલ થવું. આ કાવ્યમાં ખાસ એ રહસ્ય રહેલું છે. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનરતસ્ય પુરુષસ્ય ચિત્તે ધનાદયોઽનર્થાદિકરા
પ્રતિમાન્તીત્યાહ:-

અર્થો હ્યનર્થો વહુધા મતોઽયં

સ્ત્રીણાં ચરિત્રાણિ શવોપમાનિ ।

વિદેણ તુલ્યા વિષયાશ્ચ તેષાં,

યેષાં હૃદિ સ્વાત્મલયાનુભૂતિઃ ॥ ૧૧ ?

વ્યાખ્યા-યેષાં પુરુષાણાં હૃદિ હૃદયે સ્વાત્મલયાનુભૂતિઃ સ્વ
ત્મા સ્વાત્મા તસ્મિન્ લય પદ્ધતિરૂપા સમતા તસ્યાનુભૂતિરુ

વેદનમિતિ યાવત્ અસ્તીતિ ગમ્યતે । તેપાં સ્વાત્મલયાનુભવવતાં
 પુરુષાણાં વદ્યુધા મતોઽનેકપ્રકારૈઃ સાંસારિકમુલ્લાદિસાધનત્વેન
 સંમતોઽયં પ્રત્યક્ષં દૃશ્યમાનોઽર્થો દ્રવ્યં હિ નિશ્ચયેન અનર્થો ન વિ-
 ઘટેઽર્થઃ પ્રયોજનં યસ્ય સોઽનર્થકારીતિ યાવત્ પ્રતિભાતિ, ન હિ
 તેપાં ધનેન કિમપિ સાધ્યમિતિ ભાવઃ । તથા સ્ત્રીણાં કામિનીનાં ચરિ-
 ત્રાણિ આચરણાણિ શ્લોષમાણિ મૃતકતુલ્યાણિ પ્રતિભાન્તિ, યથા મૃતક-
 સ્ય ચેષ્ટા હૃદયાનન્દદાયિની ન ભવતિ તથા સ્ત્રીચરિતાન્યપીતિ ભાવઃ ।
 તથા તેપાં પુરુષાણાં વિપયાઃ શબ્દાદયો વિપેણ તુલ્યા હાલાહલો-
 માઃ પ્રતિભાન્તિ, વિપશ્ચભોગકાલે વિપશ્ચોગસમાનાં તેપાં ચિત્તઘૃત્તિ-
 ભવતીત્યર્થઃ, વિપં લોકમવાનર્થકારી વિપયાસ્તુ અનેકમવાનર્થકારિણ
 ઇતિ વિપાદપ્પધિકાનર્થદાયિનો વિપયા ઇતિ વૌક્ષ્યમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—જે પ્રાણીને સ્વાત્માને વિષે લય કરવાનો અનુભવ થાય
 છે તેને પક્ષી આ અર્થ (દ્રવ્ય) બંને બાહુ લોકોએ કામતું ગણેલ
 છે તે અનર્થકારીજ લાગે છે, સ્ત્રીના ચરિત્ર તે બધા મૃતકના આ-
 ચરણ જેવા અનિષ્ટ લાગે છે અને ઇન્દ્રિયોના વિષયો તે વિપતુલ્ય-
 એર જેવા લાગે છે. ૧૧.

આપાર્થ—આત્માને વિષે લય એટલે આત્માના હિત અહિતનીજ
 કાયમ ચિંતા જે પ્રાણીને વર્તતી હોય છે, સાંસારિક હુઃખો કે સુખો
 બંને તરફ જેની નિરંતર ઉપેક્ષા વર્તે છે, એવા પ્રાણીઓ-મનુષ્યો
 અર્થને-દ્રવ્યને સ્વાર્થસાધક માનતા નથી પણ અનર્થકારકજ માને છે.
 દ્રવ્યલોભ તેના દૃઢ્યમાં હોતોજ નથી અને દ્રવ્યની લાભ હાનિ તેના
 મનપર દિગ્વિત્ પણ્ય અસર કરતી નથી. વળી કોઈ મૃતક જેમ મંત્ર-

વાદીની પ્રેરણાથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે તેવી કામદેવની પ્રેરણાથી સ્ત્રીજાતિ તરફથી કરાતી હાથ લાવ કટાંક્ષાદિ ચેષ્ટા માને છે. તેની ચેષ્ટાઓવા આત્મલયવાળા મહાત્માના હૃદયપર કિંચિત્ પણ અમર કરી નથી. કામને ઉત્પન્ન કરવામાં સ્ત્રી જાતિનો તેના પ્રત્યેનો પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડે છે. તેની ચેષ્ટાઓ તેને ઇષ્ટને ગદ્ગદે અનિષ્ટ લાગે છે. મોડી મનુષ્યો જેને ઇષ્ટ માને છે, તેને જે પ્રિય લાગે છે, તે આત્મલયીને અપ્રિય અનિષ્ટ લાગે છે. ઇદ્રિયોના વિષયો તેને વિષ જેવા લાગે છે. વિષ કરતાં એક અક્ષર (ય) વધારે હાવાથી વિષયને તે વિશેષ હાનિકારક માને છે. વિષ એકલાવમાં મારે છે ત્યારે વિષય અનેક જન્મ મરણ આપે છે. આવો આત્મલય પૂર્વના શ્લોકમાં ગતાવ્યા પ્રમાણે જેને તત્ત્વ નિષ્ઠા થઇ હોય તેવા મનુષ્યોનેજ થાય છે. ૧૧.

કદાચિદયમાત્મા ધર્મરાસિકોઽપિ પરાન્ સંસારસમારંભતત્પરા
દૃષ્ટ્વા સ્થિતિ તં પ્રત્યુપદેશમાહ—

કાર્યં ચ કિં તે પરદોષદૃષ્ટ્યા,

કાર્યં ચ કિં તે પરચિન્તયા ચ ।

વૃથા કથં સ્થિયાસિ ચાલુચ્છે,

કુરુ સ્વકાર્યં ત્યજ સર્વમન્યત્ ॥૧૨॥

વ્યાખ્યા—હે આત્મન્ પરદોષદૃષ્ટ્યાઽન્યદોષદર્શનેન તે કિં કાર્યમાસ્તિ ? ધર્મકર્મણિ પ્રવૃત્તસ્ય તવાન્યદોષદર્શનેન કિં પ્રયોજનં નાસ્તીત્યર્થઃ । તથા પરચિન્તયા અયં પ્રાણી સંસાર વિહાય કયા રીત્યા ધર્મમાર્ગે પ્રવર્તતે इत्येवમन्यजनસંવન્ધિચિ

તે ત્વં કિં કાર્યં પ્રયોજનમસ્તિ ? સ્વાત્મચિન્તનવિગ્રાતકત ॥ પર-
ચિન્તા નૈવ કોર્વિત્યર્થઃ । અને હે ચાલ્યુદ્ધે ચાલસ્યેવ બુદ્ધિર્ભતિ-
ર્થસ્ય તન્મેવોચન હે મુદ્ધતે પરદોષદૃષ્ટ્યા પરચિન્તયા ચ વૃથા નિર્થ-
કં કાર્યં કુતઃ સ્વિગસિ સ્વદં કર્મેષુ ? સ્વદં મા કુર્વિત્યર્થઃ । તર્હિ કિં મયા
કર્તવ્યમિત્યપેક્ષાય, માહ-ત્વં સ્વકાર્યં સ્વસ્માત્મનઃ કાર્યં મોક્ષાદિસાધનં
કુલં સમાચર । અન્યસ્વાત્મકાર્યવ્યાતિરિક્તં સર્વં પરદોષદર્શનાદિકં
ત્યજ મુચ્ચ । સર્વે જીવાઃ કર્માયોનાઃ સુખદુઃસ્વાન્યનુભવન્તીતિ વિ-
ચાર્ય માધ્યસ્થ્યમેવ સમાલમ્બયામેતિ તાત્પર્યાર્થઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—કેટલાએક પ્રાણીઓ બીજાઓને સાંસારિક કાર્યમાં લીન
તેમજ ધર્મકાર્યથી વિમુખ બુદ્ધિ છે એટલે એક પામે છે તેને
ઉપદેશ માટે કહે છે કે—હે પ્રાણી ! તારે પારકા દોષ જોવાથી શું
કામ છે ? અને તારે પારકી ચિંતા કરવાનું પણ શું કામ છે ?
તું પરને દોષયુક્ત જોઈને દોષદ્રશ્યા માટે એક પામે છે ? હે બાળબુદ્ધિ !
તું તો પોતાના આત્મક્રિતનું કાર્યજ કર અને બીજું બધું તથા હે. ૧૨.

ભાનાર્થ—હે ભગ્ય પ્રાણી ! તારે પારકા દોષ જોવા સાથે અથવા
અન્ય દોષધર્મ કાર્ય કરતો ન હોય, પરમર્થ કરતો ન હોય. પરોપકાર-
પરાયણ ન હોય, ધર્મક્રિયાથી પરાક્રમુખ હોય, તત્ત્વ સમજવામાં પ્રમાદી
હોય, એટલુંજ નહીં પણ તત્ત્વતઃ મહાયુક્તો સાથે ઉક્તો દેવ વહન
કરતો હોય, ધર્મી જનોના અવર્ણવાદ જોડતો હોય, નિતિપરાયણનું
રોજી કરતો હોય છતાં અનિતિપરાયણ હોય, પરોપકારની વાત
કરતો હોય છતાં સ્વાર્થપરાયણ હોય, પ્રમાણિકપણાની વાત કરતો
હોય છતાં મર્યાદાનામાં પ્રવીણ હોય, ધર્મીનું ડાળ કરતો હોય છતાં

કર્મને તો એણે જોયું ન હોય, આપણને માંસારિક મળે તે જ
 બધા પરિણામમાં, એ જ માંસારિક પરિણામ અને તેમાં મિથ્યા જે
 સમાવેશ કરવામાં આપણે હોય તેમાં માણસના અંતરમાં મળે તે
 આપણની તારે જોઈએ પણ જરૂર નથી, તેની વિનંતી પર કરવા જેવ
 નથી, કેમકે અન્યના કર્મની વિનંતી કે કાર્યની બાબત પણ એવ
 નથી, એવું જોઈને કહીને પ્રયત્ન બેઠા થઈ હોય તો તે પણ નિષ્ફળ
 કારણ કે તારા બેઠા કરવાથી તેમાં મનુષ્યોમાં સંપરક નથી, આ
 બાબત આપણા નથી, તેઓ તો કરવા હોય તેમ કરાજ કરે છે, માં
 એવા વ્યક્તિ જેકાદિ લાગુ કરે તું તારા આત્માના હિતાહિતને
 વિચાર કર અને જેથી આત્મહિત થાય તેવું કરી કર, કેમકે એ ચિંતા
 કાર્યસાધક છે, જે ચિંતા કાર્યસાધક ન હોય તેવી ચિંતા ઉત્તમ પુરુષો
 કરતાજ નથી, જો કે એવી વિચિત્રતા જોઈને કેટલીક વખત ઉત્તમ
 પુરુષોને ખેદ થાય છે એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ અંધકાર કહે છે કે
 તે નિષ્ફળ જાણીને તેને હૃદયમાં ટકવા ન હેતાં આત્માના હિતાહિતની
 જ ચિંતા કરવી, તેનેજ હૃદયમાં ટકવા દેવી અને એકસ હિતકારી
 સમજાય તેવા કાર્યમાં પ્રયત્ન કરવો. વ્યવહારમાં કહેવાતી 'કાચ ક્યું
 હુળજે કે સારા શહેરકી શીકર' એ કહેવતને લગતું આ કાવ્ય છે. ૧૨.

स्वकार्यं कुर्वित्युक्तं, अतस्तत्प्रकारमाह—

यस्मिन् कृते कर्मणि सौख्यलेशो,

दुःखानुबन्धस्य तथाऽस्ति नान्तः।

मनोऽभितापो मरणं हि यावत्,

मूर्खोऽपि कुर्यात् खलु तन्न कर्म ॥૧૩॥

વ્યાખ્યા—યસ્મિન્ પરીણાદિકે કર્મણિ કાર્યે કૃતે નિર્મિતે
 પ્રાપ્તિ સૌખ્યલેશઃ સુખમેવ સૌખ્યં તસ્ય લેશો લયો ભવતિ સ્વસ્યોતિ
 ગમ્યતે । તથા દુઃસ્વાનુવન્ધસ્ય દુઃસ્વસ્યાનુવન્ધઃ સતતવન્ધો વન્ધપરંપરેતિ
 યાવત્ તસ્ય અન્તો નાશો નાસ્તિ ન વિયતે । તથા દિ નિશ્ચયેન મનો-
 ઽભિતાપચિન્તસ્ય સંતાપો મરણં યાવત્ મરણપર્યન્તં ભવતિ । તત્ કર્મ
 પતાદૃશં કાર્યં । ગુણશાલિભંગપરવંચનાદિકં કર્મણિ દ્વિતીયા । મૂ-
 ર્ત્વોઽપિ તત્ત્વજ્ઞાનરાહિતો વિવેકશૂન્યોઽપિ ચાલ્ગોપાલાગ્નનાદિમૂઢજનોઽપિ
 ન કુર્યાત્ સ્વત્તુ ન કરોત્યેવ । સ્વત્તુશબ્દોઽવધારણે । વિદ્વાંસ્ત્વેતા-
 દૃશં કર્મ સુતરાં ન કુર્યાદિત્યેતિ તાત્પર્યમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—જે કાર્ય કરવાથી સુખ લેશમાત્ર થાય અને દુઃખનો અનુ-
 બંધ પાર વિનાનો થાય તેમજ દુઃખતાપ મરણ પર્યંત રહ્યા કરે તેવું
 કાર્ય મૂર્ખ પણ કરે નહીં. આમ છતાં પણ ગુણ શિયળભંગ, પરને
 હાવાના છળપ્રપંચ તથા એવા બીજા ગુણ પાપકર્મો કાલ્યાણમાં ગણાતા
 એવા પણ અનેક મનુષ્યો કરે છે એ મોટા જોદની વાત છે. ૧૩.

ભાવાર્થ—કેટલાંક અધમ કાર્ય કાલ્યાણમાં ખપતા, સમગ્ર ગણાતા,
 ધર્મી તરીકે જોવાખાતા, જ્ઞાનીપણાનો ડાળ ધરાવતા એવા મનુષ્યો
 પણ કર્મના વશે કેટલીક વળત કરે છે, તેનાથી થઈ જાય છે, કે
 જેને જોઈને અન્ય સુત્ર મનુષ્યના દ્રવ્યમાં વિચાર થાય છે કે આ
 શું ! આણું કનિષ્ઠ કાર્ય આ માણસથી કેમ થયું હશે ? આણું
 અધમ કાર્ય આ સમગ્ર માણસે કેમ કર્યું હશે ? પરંતુ તે વળતે
 વિચારવું કે એણું કાર્ય તેનાથી થવાના સુખ્ય જ કારણો છે. એક-
 તો કર્મના પરવશપણાથી—કર્મનો તીવ્ર ઉદય થાય ત્યારે ખરો સમગ્ર

પણ ૧૨૩૪ આર્થ જાણ છે. આનો માફ પણ શકે તેની જાણ છે પરંતુ ગીત્તુ કાળજી એ છે કે તેના ડાઘા, સમજી, ધર્મ કે કંઈ કહેવાના મનુષ્યો વાસ્તવિક ડાઘા, સમજી, ધર્મ કે સાચી જીવન નથી; માત્ર કંબલડેજ તેના જાણનામ જાણવેલ લેવા છે. આવા મનુષ્યોનાં તેવાં કૃત્યો માફ કરવા લાયક નથી. અંગકાર કહે છે કે તેને સુખની પ્રચ્છા તીવ્ર છે તો બંને તું ગુણી થાય તેણે કાર્ય કર પણ જે કાર્ય કરવાથી સુખ તો અનિ અદ્ય થાય અદ્યકાલિન થાય અને તેને પરિણામે દુઃખ એટલું જાણું અને તીર્થકાલિન થાય કે તેની ગણના પણ થઈ શકે નહીં વળી જે મુખું પાપ એવું લેવા કે જે ક્યાં પછી તેને ડાંખ દુઃખમાંથી મરણ પર્વત ખસેજ નહીં. દુઃખ ડાંખ માર્યાજ કરે તેણે પાપ સમજી માણસ કદિ પણ કરે નહિ. દુઃખ તરીકે પરસ્પરી લંપટ મનુષ્યોથી થતા તેમજ તીવ્ર લોભી અથવા તીવ્ર ક્રોધી મનુષ્યોથી થતા છુપાં પાપો કે જે પરિણામે તો પ્રસિદ્ધ થયા વિના રહેતાજ નથી તેવાં પાપો ગમજવા. આવાં પાપોથી નહીં દૂર રહેવાનો આ કાવ્યનો ઉપદેશ છે. ૧૩.

अथ कामस्यानर्थकारित्वं दर्शयति—

यदर्जितं वै वयसाऽखिलेन,

ध्यानं तपो ज्ञानमुखं च सत्यम् ।

क्षणेन सर्वं प्रदत्तहो तत्,

कामो बली प्राप्य छलं यतीनाम् ॥ ૧૪ ॥

व्याख्या—अखिलेन समग्रेण वयसा भवेन करणे तृतीया,

જન્મપર્યન્તમિતિ યાવત્ યત્ ધ્યાનં મનઃસ્થિરતાલક્ષણં, તપઃ પષ્ટાઘમા-
 દલક્ષણં, જ્ઞાનમુત્તમં જ્ઞાનવિવેકાદિકં, અત્ર મુત્તમશબ્દઃ પ્રભૃતિવાચકઃ,
 ૩: પુનરર્થે । તથા સત્યં મૃવાપાદવિરમણં, કર્મણિ પ્રથમા, અર્જિતં
 સર્વવિરાતિપાન્થનેનોપાર્જિતં મુન્નિતિ શેષઃ । યતીનાં મુનીનાં તત્
 જ્ઞાનાદિકં સર્વં સમગ્રં કર્મતાપન્નં વલ્લી વલ્લવાન્ કામો મૈથુનેન્દ્રિ-
 યો મનોવિકારઃ છલં કિંચિન્મિપં પ્રાપ્ય લઙ્ઘ્યા ક્ષણેન ક્ષણમાગ્રેણ
 પ્રદહતિ પ્રકર્ષેણ ભસ્મસાત્કરોતિ નાશયતીતિ યાવત્ । અહો इत्या-
 શ્ચેયં । જન્મપર્યન્તરુપાર્જિતં ધ્યાનાદિકં ક્ષણમાગ્રેણ નાશયતીત્યાથ-
 યમેતન્ । યતીનામપિ ધ્યાનાદિકં દદ્ધતિ તર્હિ સંસારિણાં કા કથેતિ
 તાત્પર્યાર્થઃ । અતઃ સર્વથાऽऽત્મશક્ત્યા સ્ત્રીસંસર્ગસ્યાજ્ય ઇન્દ્રિયપેદશર-
 હસ્પભિતિ શ્લોકાર્થઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ-આખી ઉમર પર્યંત મુનિપણમાં ધ્યાન, તપ, જ્ઞાન અને
 સત્ય વિગેરે ગુણો જેટલા સંપાદન કર્યા હોય છે તેટલા બધા એક
 ક્ષણવારમાં બળવાન એવો કામદેવ છળ પામે છે તે વખત જાણી
 દેવ છે અર્થાત્ વિનાશ કરે છે. માટે હે પ્રાણી ! કામદેવથી નિરંતર
 ડરતા રહેવું, તેને છળ પામના દેવું નહીં. જ્યારે મુનિના એવા
 રુદ્રાને પણ તે ક્ષય કરે તો પછી ગૃહસ્થના ગુણનો ક્ષય કરે તેમાં
 તો શું નવાઈ ? ૧૪.

શાનાર્થ-કામદેવ એટલો બળવાન છે કે તે પ્રાણીને એક પળમાં
 પાયમાલ કરી નાખે છે. એનાથી નિરંતર ડરતા રહેવાની જરૂર છે.
 તેના સાધનો જે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તેને સેવતાં બહુજ વિચાર
 કરવાનાં છે. જેને કામદેવને વશ થવાની ઇચ્છા ન હોય તો પૌષ્ટિક

અમારા પ્રમોલપાત્રકે આદાર નામનિ ન કર્યો, સ્ત્રી પરિચય કહિ અમા
 પણ ન કર્યો. આદારી વાંત મોત કરવાથી એ 'જોમ કહિ પ્રા
 નહીં અને સુગારરસવાળી વાતોનો અંગે વાંતની નહીં. આસે
 કહેલી શિયળની નવ વાડ બળવાળી. જે પ્રાણી તે વાડ બળવાળા ન
 તેના શિયળથી શેવનો કામદેવ અપસ્ય વિનાશ કરે છે. પોતાના
 જોતરની વાડ ગરાગર નહીં બળવાળાને જોકુવનો મોટા પથુના ભોગ
 આવે છે એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. આ દૂર કામદેવ એકવાર આત્મચક્ર
 પેઠા તો પત્રી તે મોટા મોટા મુનિરાજના મનને પણ ડામાડોળ કરી
 નાખે છે અને તે તેના જ્ઞાન ધ્યાનને ખૂટાવી દે છે, તપને નિરર્થક
 કરી નાખે છે અને સત્યગુણનો પણ નાશ કરે છે. અથોત્ કામીકુ
 ર્ણ કદી પણ સત્યવાદી સદી શકતો નથી. આવા અપ્રતિમ ગુણોનો
 વિનાશ કરનાર કામદેવ અરૂપ પણ વિદ્યાસ કરવા લાયક નથી. એણે
 અનેક મહાત્માઓને ચુકાવ્યા છે. અન્ય મતિના શાસ્ત્રોમાં તપાસ
 કરતાં હરિહર ને બ્રહ્મા કે જે દેવ તરીકે ઓળખાય છે તેમને તેમજ
 મોટા મોટા તપસ્વીઓ-ઋષિઓ કે જે મહાન્ ધર્મગુરુ તરીકે ઓળ
 ખાય છે તેમને પણ કામદેવે પાયમાલ કરી નાખ્યા છે. જૈનશાસ્ત્રમાં
 પણ અપાઠાભૂતિને, નંદીપેણને, આર્દ્રકુમારને, સિંહચુક્રવાસી મુનિને
 રથનેમિને ઇત્યાદિ અનેક મુનિઓને ચુકાવ્યા છે. અનેક મુનિઓને
 નિયાણા કરાવી તપને ચારિત્રના ફળથી વંચિત કરી દીધા છે. માટે
 એ દુરંત કામદેવનો અંત કરવાના ઇચ્છકે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને
 સર્વથા પોતાને આધીન રાખવા, પોતે તેને આધિન ન થવું અને
 સ્ત્રીજાતિનો પરિચય બીજકુલ ન કરવો. શિયળેચ્છુ સ્ત્રીએ પુરૂષજાતિનો
 પરિચય ન કરવો. આ પોતાના પ્રાપ્ત ગુણોને ટકાવી રાખવાનો અને
 નવા ગુણો મેળવવાનો સત્ય ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી. ૧૪.

કામોઽપિ મોહાદિના ન વ્યતેઽતો મોહસ્ય ચલ્લવત્તામનર્થકાર્ત્ત્વં ચ પ્રદર્શ્ય તન્નાશો ડ્વાયમાહ—

વલાદસૌ મોહરિપુર્જનાનાં,

જ્ઞાનં વિવેકં ચ નિરાકરોતિ ।

મોહાભિજૂતં ચ જગદ્વિનષ્ટં,

તત્ત્વાવબોધાદપયાતિ મોહઃ ॥ ૧૫ ॥

વ્યાખ્યા—અસૌ મનાસિ પ્રત્યક્ષો મોહરિપુઃ મોહઃ સ્વદેહ-
સ્ત્રીધનપુત્રાદિષુ ચ મમતારૂપો મનઃપરિણામઃ સ પ્વાત્મગુણનાશક-
ત્વાત્ રિપુર્ગિવ રિપુઃ શત્રુઃ વલાત્ પ્રસદ્ય જનાનાં મનુષ્યાણાં ઉપ-
લક્ષણમેતત્સર્વજીવાનાં જ્ઞાનં શાસ્ત્રાવબોધં વિવેકં ચ હેયોપાદેયવિવેચનં
જીવાજીવાદિતત્ત્વવિવેચનં વા નિરાકરોતિ નાશયતિ । તથા અગત્
દ્વં વિશ્વં વિશ્વવર્તિપ્રાણિસમૂહ ઇતિ યાવત્ મોહાભિજૂતં મોહેન પરા-
જૂતં સત્ વિનષ્ટં વિનાશં પ્રાપ્તં, મોહાભિજૂતાઃ પ્રાણિનો જ્ઞાનવિવેકા-
દિભાવપ્રાણનાશેન વિનષ્ટા એવત્યર્થઃ । તર્હિ કથં તસ્ય મોહરિ-
પોર્નાશઃ સ્યાદિત્યાકાંક્ષાયામાહ—તત્ત્વાવબોધાદાત્મજ્ઞાનાત્ મોહ ઉક્ત-
સ્વરૂપોઽપયાતિ નશ્યતિ । આત્મજ્ઞાનાત્ સ્ત્રીધનાદિવસ્તુષુ ક્ષણવિન-
શકેષુ જ્ઞાનેષુ તદ્વિષયકમમતારૂપો મોહો નશ્યતીતિ ભાવઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—આ બ્રહ્મતત્ત્વાં મોહ સર્વ પ્રાણીઓનો બળવાન શત્રુ છે.
તે પ્રાણીઓનો જ્ઞાનશુદ્ધ અને વિવેકશુદ્ધ બનેનો વિનાશ કરે છે.
અર્થાત્ સંસારના મોહમાં ખુચેલા પ્રાણીઓનાં જ્ઞાન અને વિવેક બંને

છેતા જતા રહે છે. મોહની પરાગ પામેલાં આ જગત બધું જિ
નાશ પામેલું છે. તે મોહ તત્ત્વને મોહ પામી અણે વસ્તુઓ
નો ખરેખરો જાન અંતઃકરણમાં પામી નાશ પામે છે. તત્ત્વોપર
પામે મોહનું જોર આવડું નથી. તે તો અનેક ઉપાયોનડે મોહને
વિનાશજ કરે છે. ૧૫.

ભાવાર્થ—મોહ નિવેકનો ખરેખરો કદો શત્રુ છે એ હકીકત
આપણે ઉપર પણ કહી આગ્યા છીએ. નિવેકની ઉત્પત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે
તેથી જ્ઞાન પણ મોહના શત્રુ તરીકે ગણાય એમાં કંઈ નવાઈ નથી.
જ્ઞાન અને વિવેકવડે પ્રાપ્તિ તત્ત્વને ખરાખર સમજીને પછી તત્ત્વ
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વિરોધી મોહને નિર્મૂળ કરવા મથે છે. એમ મોહ
પણ પોતાને જ્યારે અવસર મળે છે ત્યારે—આત્મા જ્યારે તેના વશવર્તી
થાય છે ત્યારે જ્ઞાન ને વિવેક બંનેને નિર્મૂળ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
આ યુદ્ધ અનાદિ કાળથી આપણાં આત્મગૃહમાં ચાડ્યુંજ આવે છે
અને તેમાં આપણો આત્મા જેની તરફદારી કરે છે તેનો જય થાય
છે. આપણો આત્મા એટલો બધો અદ્ભુત સ્વભાવી થઈ ગયેલો છે કે
તે ઘડીકમાં મોહને વહાલો મિત્ર સમજે છે અને ઘડીકમાં તેને કદો
શત્રુ સમજે છે. મોહના સાધનમૂલ સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, દ્રવ્ય, મકાન
વિગેરે ઉપર જે પ્રીતિ વધતી જાય છે તેથી મોહ પ્રગળ થતો જાય
છે અને પોતાના મૂળ હંડા હંડા નાખતો જાય છે. આખું જગત
તેણે પોતાને વશ કર્યું છે અને આત્માના ગુણોને વિનષ્ટ કરી દીધા છે
તેવા પ્રગળ મોહને દૂર કરવા માટે બળવાન, કારણ ખરેખરો તત્ત્વ
બોધ કરવો તેજ છે. ખરેખરો તત્ત્વબોધ થવાથી મોહના પ્રત્યેક ચે
દિત સમજવામાં આવે છે. એટલે પછી આ પ્રાણી કદિ પણ તેનાથી છેત
સતો નથી, કોઈપણ પ્રકારે તેને કબજે કરવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે

ને તેમાં પરિણામે તે ક્ષતેહમંદ થાય છે. જગતના પ્રાણીઓ આ માણે જાણે છે છતાં પણ મોહને વશ થાય છે તે આશ્ચર્યકારી કીકત છે. એણે અનાદિ કાળથી પોતાની જમાવટ કરી દીધેલી છે. માલેકજ થઈ પડ્યો છે તેથી તેને આત્મગૃહમાંથી કાઢવો મુશ્કેલ છે એ ખરી વાત છે. પણ જ્યારે આપણે તેને ખરેખરો અહિતકર સમજીએ ત્યારે પછી એક પણ પણ રહેવા કેમ દઇએ ? માત્ર તેવી દૃઢ સમજણ—તત્ત્વબોધવડે થવાનીજ જરૂર છે. ૧૫.

સંસારે પ્રાણિનાં મુક્તાર્થા પ્રવૃત્તિર્નિષ્ફલૈવેત્યાહ—

સર્વત્ર સર્વસ્ય સદા પ્રવૃત્તિ—

દુઃખસ્ય નાશાય સુખસ્ય હેતોઃ ।

તથાપિ દુઃખં ન વિનાશમેતિ,

સુખં ન કસ્યાપિ ભજેત્ સ્થિરત્વમ્ ॥૧૬॥

વ્યાખ્યા—સર્વસ્ય સર્વજન્તુસમૂહસ્ય સદા સર્વદા સર્વસ્મિન્નપિ કાલે इति યાવત્, સર્વત્ર સર્વેષુ કાર્યેષુ સ્થાનેષુ વા દુઃખસ્ય દૃષ્ટવસ્તુવિયોગાનિષ્ટવસ્તુશાપ્તિરૂપકષ્ટસ્ય નાશાય ત્યાગાય તથા સુખસ્ય હેતોઃ ધનપુત્રકલત્રાદિષ્ટવસ્તુપ્રાપ્તયે પ્રવૃત્તિર્વ્યાપારો ભવતિ । સર્વજીવાનાં પ્રવૃત્તિર્દુઃખોચ્છેદાય મુખલાભાય ચ ભવતિ, ન કસ્યાપિ દુઃખમિદં મુખં ચાનિષ્ટમિત્યર્થઃ । તથાપિ કસ્યાપિ જીવસ્ય દુઃખં કષ્ટં વિનાશં નૈતિ ન પ્રાપ્નોતિ । તથા કસ્યાપિ સુખં સ્થિરત્વં સ્થાયિભાવં નિશ્ચલત્વમિતિ યાવત્ ન ભજેત્ નાશ્રયેત્ । દુઃખનાશે સુખ-

અર્થ—સર્વ પ્રાણીઓ સર્વ સ્થાનકે હુઃખનો નાશ કરવા સુખને સ્થિર કરવા અથવા મેળવવા માટેજ પ્રયત્ન કર્યો કરે છે પરંતુ સર્વદા કોઈના હુઃખનો નાશ થતો નથી અને સુખ કોઈપણ જગ્યાએ સ્થિર થતું નથી. માટે જોવો પ્રયત્ન કરવો તે કરતાં નવાં કર્મો પાંધાય જોવો પ્રયત્ન કરવો તેજ હુઃખને વિનાશ કરનાર છે. આ પૂર્વદૃષ્ટિ કર્મના ઉદયથી થયેલ સુખ હુઃખ તો ભોગવ્યા સિવાય મુદકોજ નથી. ૧૬.

[illegible]

કરેક કારણે આ જાણનાં પુન્ય જાપાય તેવા અને પરજાણનાં અધિ-
કારથી મુખી આને તેવાં છે અને તેવાથી વિપરીત કારણે આ જાણનાં
સાથ જાપાય તેવા અને પરજાણનાં દુઃખ આને તેવાં છે. તેથી જો
કરેલી મુખીની અભિલાષા તેવા તે મુખના કારણે જેવાં જોઈએ.
જોઈ અને તેમ કરવાથી અત્ય માય તેવા પરિણામનાં વર્તણું જો-
ઈએ. તેમ કરવાથી મુખને અનુભવ થશે. કદિ પૂર્વ જન્મકૃત
જાપના ઉદ્યમથી દુઃખ ભોગવવું પડે તે તેમજ અત્ય રસ આપશે
અને અત્ય કાળનાં સમાપ્તિ આની જશે. પાટી ફરીને દુઃખ પામવાનો
જખત નહીં આવે. આ દુષ્ટીકૃત અસરથી મુદ્દયનાં ઉતારી આવા
મુખના આવા જાપને મેલવા તત્કાલ રહેવું એ સુદૃઢ મનુષ્યોનું
કર્તવ્ય છે. તે વિષય માત્ર મુખની વાંચનામાત્ર કરવી તે તો ફક્ત
છે. તેથી આવા મુખની—અવિચ્છિન્ન મુખની પ્રાપ્તિ તથા શક્ય નથી. ૧૬.

વિષયાદિમુલ્યમતંકલોઃ કલ્પમિતિ ન તત્ત્વાધયમિત્યાહ—

યત્ કૃત્રિમં વૈષયિકાદિસૌખ્યં,

શ્રમન્ ભવે કો ન લભેત મર્ત્યઃ ।

સર્વેષુ તત્ત્વાધ્યમમધ્યમેષુ,

યદ્દૃશ્યતે તત્ર કિમદ્રુતં ચ ॥ ૧૭ ॥

વ્યાખ્યા—ક્રિયા નિર્ણય કૃત્રિમ સુખચન્દનાક્રનાદિકં યત્
વૈષયિકાદિસૌખ્યં પદોન્દ્રિયસમ્બન્ધિશબ્દાદિરૂપં યત્ સુખં । યત્તદો-
ન્નિત્યસંવન્ધાત્ તત્સુખં કર્મતાપન્નં ભવે ચતુર્ગત્યાત્મકે સંસારે શ્રમન્
પર્યન્તઃ કઃ કિંતામકો મર્ત્યો મનુષ્યો ન લભેત ન પ્રાપ્તુવાદ્ ?

અપિ તુ સર્વઃ કોઽપિ પ્રાણી અનન્તકાલાત્ ચક્રભ્રમણન્યાયેના
 નરામરાદિમવજનિતવિષયસૌરવ્યં પ્રાપ્તવાનેવેત્યર્થઃ । તત્ પૂર્વે
 અધમમધ્યમેષુ અધમાથ નીચકુલોદ્ભવા મધ્યમાથ સાધારણ
 ઋવાસ્તેષુ । ચોઽપ્યર્થઃ, તેનાયમર્થઃ—અધમમધ્યમેષુ સર્વેષ્વપિ
 કિમુત રાજાદ્યુત્તમકુલોદ્ભવેષ્વિત્યપિશબ્દાર્થઃ । ઇતિ યત્ તત્ર
 સુખદર્શને કિમદ્ભુતં કિમાશ્ચર્યં ? શબ્દાદ્યનિત્યસુખપ્રાપ્તૌ નાસ્ત્ય
 કિં તુ ધર્માત્માવેવાશ્ચર્યામિતિ તાન્પર્યમ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ-કેટલાએક પ્રાણીઓ સુખને પામીને મદોન્મત થઈ
 છે અને બીજા કેટલાએક કોઈ પાપી પ્રાણીને પ્રાપ્ત થયેલ સુખને
 આશ્ચર્ય પામે છે તે બંનેને માટે કહે છે કે-હો પ્રાણી ! જે ક
 વિષયાદિ સુખ છે તેને આ સાંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં સર્વ પ્ર
 કોઈ કોઈ ભવમાં પણ પામે છેજ અર્થાત્ કોઈ આ ભવમાં તો
 અનેરા ભવમાં ઈન્દ્રિયજન્ય વિષય સુખને પામેજ છે. વળી જે ક
 અધમ જનોમાં તેમજ મધ્યમ જનોમાં પણ દૃષ્ટિએ પડે છે તો તે
 આશ્ચર્ય શું છે ? આશ્ચર્ય નો ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી તેમાં છે. ૧૫

ભાવાર્થ-સાચું સુખ અને સાચા સુખના ઉત્પાદક કારણો સં
 જવાં નેહંએ. એ હકીકત આપણે ઉપરના શ્લોકમાં નેહં આપણ
 આ પ્રાણી સાંસારિક ઈન્દ્રિયજન્ય સુખને સાચાં માની તેમાં આનંદ
 થઈ જાય છે, દ્રવ્યાદિકની વિશેષ પ્રાપ્તિ થાય છે તો મદોન્મત પવ
 થઈ જાય છે અને કેટલાક પાપી મનુષ્યોને આ ભવમાં સુખી નેહંત
 સાંસારિક સુખોની તેને પ્રાપ્તિ થયેલી નેહંને પુન્ય પાપના ફળતે
 માટે શંકાશીલ બની જાય છે, તેને હિતચિંતા આપવા માટે

[illegible]

ओजोपाय छे तेनुं सेवन करजे. १७.

विषयसुखार्थिनां मिथ्यामान्यतां प्रदर्श्य यतीनां तद्विमुखत्वं
दर्शयति—

क्षुधातृषाकामविकाररोष—

हेतुं च तद्धेषजवद्वदन्ति ।

तदस्वतंत्रं क्षणिकं प्रयासकृत्,

यतीश्वरा दूरतरं त्यजन्ति ॥ १८ ॥

व्याख्या—क्षुधा बुभुक्षा, तृषा पिपासा, कामो मदनस्य
स्य विकारो मैथुनेच्छारूपश्चित्तविकारः, रोषः क्रोधः, एषां द्वन्द्वं
तेषां हेतुः कारणं तं । तद्धेषजवत् तेषां क्षुधादीनां भेषजवदौषध-
त्वं वदन्ति कथयन्ति केचिद्विषयलोलुपाः प्राणिन इति शेषः
अयं भावः—ते हि मन्यन्ते इच्छानुसारेणाभक्ष्यस्यापि भोजनेन
पेयस्यापि पानेन स्वपरस्त्रीविलासेन यस्य कस्याप्युपरि क्रोधकरेण
च क्षुधादिव्याधयो नश्यन्तीति परंतु तद्धेषजं अस्वतंत्रं परार्थं
वाञ्छितभोजनपानादयोऽनान्प्रगुणत्वात्कर्माधीनत्वाच्च परार्थीनां प
त्यर्थः । किंच पुण्यवशात्स्वाधीनेऽपि भोजनादौ भेषजे तद्धेषजं क्षण
पामाकं दृश्यन्वत् क्षणमात्रमुखदायि पुनः पुनः क्षुधादिवाच्छासंभवात् ।
णिकेऽपि पौनःपुन्येन भोजनादिमेवेन का हानिरित्याकांक्षायांमाह—प्र
सकृन् अनिप्रयत्नसाध्यं इच्छानुरूपभोजनादिप्राप्तिः महाकष्टसाध्य
प्रसिद्धमेवेति क्षणिकसुखाय महामयत्नोऽनुचित एवेत्यर्थः । कृते

પ્રયાસે કર્મનંપરીત્યાદનર્થપ્રાપ્તિરપિ ભવતીતિ જ્ઞેયં । અતઃ એવ યતી-
 શ્ચા નિત્યમુત્કલિપ્તસર્વો મુનયસ્તદ્વેપજં ભોજનાદિરૂપં દૂરતરમતિશ-
 યેન દૂરં ત્યજન્તિ ભોજનાદિક્ષરણેન શ્રુધાદિર્પીઢાં નિવારયામ ઇતિ
 વિચારમાત્રમપિ ન કુર્વન્તિ, કિંતુ તપસા શ્રુધાતૃપે, વ્રત્તચર્યેણ કામ-
 વિકારં, ક્ષમયા ચ રોષમિત્યેવં ભોજનાદિત્યાગરૂપૌષધેનૈવ તત્પીઢાં
 પરિહરન્તિ પરિહર્તુમિચ્છન્તીતિ ભાવઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—વળી આ સંસારના સુખમાં મોહ પામેલા પ્રાણીઓ શ્રુ-
 ધાના, તૃપાના, કામવિકારના અને ક્રોધના જે કારણો છે તેનેજ
 ઔષધમૂલ ગણે છે. એટલે અનેક પ્રકારની ભક્ત્યાભક્ત્ય વસ્તુઓ યા-
 વાથી શ્રુધાનું શમન ગળે છે, તેજ લોગ્ગન માત્ર સહજવાર શ્રુધાનું
 શમન કરીને ઉલટી તે તે વસ્તુની તૃપ્તિને વધારે છે. તેમજ પેથ
 અપેથ પદાર્થ પીવાથી તૃપાની શાંતિ ગળે છે, તેજ પરિણામે તૃપાને
 ઉદીરે છે. વિષયલોગ લોગવવાથી કામવિકારની શાંતિ થશે એમ માને
 છે, તેજ કામલોગ લોગવવાથી વિષયેચ્છાની વૃદ્ધિ કરે છે. અને ક્રોધની
 ઉપર ક્રોધ કે રોષ કરવાથી ક્રોધનું શમન થતું નથી, પણ ઉલટો
 ક્રોધ વૃદ્ધિ પામે છે. યતીશ્વરો તે શ્રુધા, તૃપા, કામવિકાર અને રોષને
 અસ્વતંત્ર, ક્ષણિક અને પ્રયાસ સાધ્ય છે એમ જાણીને દરથીજ
 છોડી દે છે. અર્થાત્ તપસ્યાવડે શ્રુધા તૃપાને શમાવે છે, વ્રત્તચર્ય-
 વડે કામવિકારને શમાવે છે અને ક્ષમાવડે રોષને શમાવે છે. ૧૮.

ભાવાર્થ—આ પ્રાણીને શ્રુધા તૃપા ને કામવિકાર સાથે દરરોજનો
 પ્રસંગ પડેલો હોય છે તેથી તેને શમાવવાની તે ઇચ્છા કરે એ
 સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તે શમાવવાના ખરા કારણોને નહીં જાણવાથી
 જરા તેના ઉદીરક કારણોને તે સેવે છે અને તેનાવડે તેની નિવૃત્તિ

ઇચ્છે છે. આ શાસ્ત્રકાર તે જાગતમાં તેને સમજાવતી આપે છે કે-
 ભવ્ય પ્રાણી ! ક્રુધા, તૃષ્ણા, કામવિકાર ને રોષના જે ઉત્પાદક હેતુ
 તેને તું ઉપશામક માને છે તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. ક્રુધાનું શ-
 મન લક્ષ્યાભક્ત્ય જે મળ્યું તે ખાવાથી થતું નથી પણ તેનું શમન
 કરવાના ઇચ્છકે તપસ્યા કરવી, પરિમિત પદાર્થો ખાવા, જોરાકમાં
 નિયમિત થઇ જવું અને દિનપરદિન તેમાં ઘટાડો કરવો, તેથી ક્રુધા
 શમે છે, મર્યાદામાં આવી જાય છે. તૃષ્ણા સમાવવાના ઇચ્છકે પેલા-
 પેલ પદાર્થોનું પાન ન કરવું પરંતુ પરિમિત શુદ્ધોદક માત્ર
 અને પરિમિત વખતેજ પીવું ઇત્યાદિ પ્રકારે નિયમન કરવાથી ત-
 કળજમાં આવી જાય છે. કામવિકારનું શમન ઇચ્છનારે તેના ઉત્-
 દક કારણો ન સેવવાં, ઓછા સેવવાં, સ્ત્રીસંસર્ગ ઘટાડવો, ઇન્દ્રિ-
 તેજ થાય તેવા પદાર્થો ન ખાવા, તેવી વાતો ન સાંભળવી, તે-
 બુકો ન વાંચવી, વૃત્તિ શાંત રાખવી, એમ કરવાથી કામવિકાર શમે
 રોષ-ક્રોધ-દ્વેષ સમાવવાના ઇચ્છકે ક્ષમાને પ્રધાનપણું આપવું
 દરેક વખતે ક્ષમા રાખવાનો, ક્ષમા કરવાનો અભ્યાસ પાડવો. રોષ
 કરવાની જરૂર જણાય ત્યારે પણ કાળક્ષેપ કરવો, ઉતાવળા ન થવું,
 ભરાઈ ન પડવું, એમ કરતાં કરતાં રોષ શમી જાય છે અને ક્ષમા
 કરવાની ટેવ પડી જાય છે. આ પ્રમાણેના ક્રુધા, તૃષ્ણા, કામવિકાર ને
 રોષ સમાવવાના ઉપાયોને લક્ષમાં લઈને તપ, બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમાદિકને
 સ્વીકારવાનો અહુર્નિશ પ્રયત્ન કરવો. ૧૮.

યતીનાં કથં ભોજનાદિષુ વાઙ્મ્યા ન ભવતીત્યાહ-

गृहीतलिङ्गस्य च चेक्षनाशा,

गृहीतलिङ्गो विषयाभिलाषी ।

અનિત્ય માટે છે. અર્થ બન્યાને મૂળ છે એમ જાણી પણ
 પ્રતિષેધના વિચારોને જ પાછાંને જ પ્રારમ્ભ પાલેશમન કરવું છે
 સમજાવ છે. પાંચ પરિણામ સ્વીકૃતિ સ્વાર જાણવાનું છે અને તે
 વચાનની પાછાંની પાછાંની જાણવાવાળાના વિચાર સૂચી જાય છે
 વાન અનુભવની સિદ્ધિ થયેલી જાય છે એટલે જાણી દર વેલે
 સારિય લઈ મુનિવેષ ખાતમ કર્યા બાદ તેને ત્યાર નિયોક્તમાં કરે
 વિડંગના પ્રાપ્ત થતી નથી. છતાં નિ-સારિય વિતાના કરવાનું થયે
 વેરાગ્ય મોહગર્ભિત કે હઃપગર્ભિત લેવા અથવા કોઈ પ્રમણ પૂર્વકર્તિ
 ઉદય થઈ જાય તો આ કાવ્યમાં કરેલી વિડંગના છવને મુનિવેષમાં
 પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે કર્તા કરે છે કે-એ મુનિવેષ ધારવ
 કર્યા છતાં પણ દ્રવ્યસંચય કરવાની ઇચ્છા થાય, વિનયની અભિલાષ
 થાય અને રસોદ્રવ્યની લોચુપતા થાય તો તે પ્રાણી બધ તરી જવાને
 બહલે આ અમૂલ્ય મનુષ્યભવ હારી જાય છે અને વિશેષ કર્મબંધ
 કરી દુર્ગતિમાં ચાડ્યો જાય છે. આ હકીકત બહુ ધ્યાન આપવા
 લાયક છે. એક વાતનો સ્વીકાર કર્યા અગાઉ બહુ વિચાર કરવો
 પણ સ્વીકાર કર્યા પછી તો પ્રાણાંતે પણ તેનો ત્યાગ કરવો ન
 અથવા તેમાં દોષ લગાડવા નહીં. આ ઉત્તમ જનોની પદ્ધતિ છે. આ
 તેથીજ તેઓ કોઈપણ કાર્યનો સ્વીકાર કર્યા અગાઉ દીર્ઘ વિચાર કરે
 અન્ય મનુષ્યોએ પણ તેજ પદ્ધતિ સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે. ૧૬.

પાલંદિતાં તુ લેકરજ્ઞાનમેવ ફલં ભવતીત્યાહ—

ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे,
 बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।

તે દાંત્રિકા વેષધરાશ્ચ ધૂર્તા,

મનાંસિ લોકસ્ય તુ રજ્જયન્તિ ॥ ૨૦ ॥

વ્યાખ્યા—યે પુરુષા વિષયાર્થભોગે વિષયાશ્ચ શબ્દાદય ર-
પ્યાર્થા અર્થશ્ચ ધનં તેષાં પુનઃ પુનઃ સેવને લુબ્ધચિત્તા લુબ્ધ લો-
કં ચિત્તં મનો યેષાં તથાભૂતાઃ સન્તિ । તથા વહિર્વાહ્યાકારેણ
રાગા રાગેદ્વપાદિરહિતાઃ પરંતુ હૃદિ ચિત્તે વદ્ધરાગા વદ્ધઃ સ્વીકૃતો
મોહપરિણામો યૈસ્તે તથાભૂતાઃ સન્તિ । દાંત્રિકાઃ કપટૈકૃત-
રા વેષધરાશ્ચ દ્રવ્યમાત્રતો મુનિવેષધારકાસ્તે પુરુષા ધૂર્તા જનવ-
કા જ્ઞેયા ન તુ મુમુક્ષવઃ । કિં પુનસ્તેષાં દંભાદિકરણે ફલમિત્યાહ-
પુનઃ તે ધૂર્તા લોકસ્ય જનસમૂહસ્ય મનાંસિ ચિત્તાનિ રજ્જયન્તિ
અયુક્તાનિ કુર્વન્તિ, “આંઢ્યરૈઃ પૂજ્યતે લોક” ઇતિન્યાયેન તે દ્રવ્યતો
માત્રધારકા વાહ્યવૈરાગ્યાદિનૈવ લોકરજ્જકા ભવન્તિ, ન તુ ત-
તો લોકરજ્જનેન સ્વપરહિતં કર્તું શક્નુવન્તિ, કિં તુ પ્રત્યુત પર-
જ્જનાદિ મહાપાતકેન દુર્ગતિભાજો ભવન્તીત્યર્થઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—જે પ્રાણીઓ વિષયભોગને વિષે લુબ્ધ ચિત્તવાળા હોય,
હારથી વૈરાગીપણું બતાવતા હોય પણ અંદરથી રાગવડે બદ્ધ
ય, તેવા દાંત્રિકોને માત્ર વેષધારી ધૂર્ત સમજવા. તેઓ માત્ર લોકોના
નતું રંજન કરે છે, બાકી આત્મરંજન-સ્વાત્મહિત બીલકુલ
થી શકતા નથી અને પ્રાંતે દુર્ગતિના બાજન થાય છે. ૨૦.

માપાર્થ—જે મનુષ્યો ઉપરથી માત્ર મુનિનો વેષ ધારણ કરતા
ય પણ અંદર વૈરાગ્યવાસિતપણું ધરાવતા ન હોય તેવા દાંત્રિકોને

માટે આ કાવ્યમાં કર્તા ઉપદેશ આપે છે. જીવા વિપયાસક્ત વિઃ
વાળા, ઉપરથી કેટલીક વળત ઉલટા વધારે વૈરાગ્યનો-ત્યાગવૃત્તિ
દેખાવ કરે છે, પરંતુ તેમનું અંતઃકરણ કોઈ હાથ છે.-વૈરાગ્ય
આર્દ્ર હોતું નથી. તેના દાંભિકો એક પ્રકારના ધૂર્તજ છે. કાંઈ
તેમના બાહ્યચરણથી લોકો ગિચારા ઠગાય છે, તેમની ભક્તિ કરે
છે અને તેમનો વિશ્વાસ કરે છે. તેનું પરિણામ માફું આવે છે.
આના દાંભિકો પરનું રંજન કરી શકે છે. જો કે તે પણ અસ્પૃશ્ય
હોય છે. લાંબે વળને તો તેનો ઘટકોટ થતા વિનઃ રહેતો નથી,
પરંતુ વધારે વિચક્ષણ હોય છે તો લાંબા વળત મુખી પોતાના
દુરાચરણને છુપાવી શકે છે અને લોકરંજન કરે છે; પરંતુ તેમાં
તેનું આત્મરંજન ચતુર્ક્રિયિન્ પણ થતું નથી. તેના આત્માનું તો
અત્યંત અહિત થાય છે. જેમ કોઈ નકારનું શરીરમાં શય્ય દોષ
અને તે ઉપરથી રૂઝાઈ ગયેલ હોય તો ઉપરથી શય ન દેખા
પણ અંદર ઉલટો વધારે બગાડ કરે. તે કરતાં તો જો ઉપરથી ત્રણ દેખાતું
હોત તો અંદર બગાડ ઓછો થાત. તેની જેમ દાંભિકોનું અંતઃકરણ
કિલટ હોવાથી ઉપરનું આચ્છાદન કરે છે, પરંતુ તે તેના આત્માને અત્યંત
હાનિ કરે છે. તેનું આત્મરંજન અસ્પૃશ્ય થતું નથી. અને આ ભવમાં
કરેલા દાંભિકપણથી તેઓ દુર્ગતિના ભાજન પામ્ય છે. આ હકીકત
સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવી છે. તેથી વિશેષ વિવેચનની અપેક્ષા નથી. ૨૭.

નનુ દાંભિકાનાં વાચ્યૈરાગ્યાદિર્દર્શનેનાપિ જનાઃ કથં મોદં
માનુવન્તીત્યાદ—

મુग्ધશ્ચ લોકોઽપિ હિ યત્ર માર્ગે,
ત્રિવેશિતસ્તત્ર રતિં કરોતિ ।

ધૂર્તસ્ય વાક્યૈઃ પરિમોહિતાનાં,

કેપાં ન ચિત્તં ભ્રમતીદ્ લોકે ॥ ૨૧ ॥

વ્યાખ્યા—ન પુનઃ । મુગ્ધસ્તત્ત્વજ્ઞાનવિકલો લોકોઽપિ સા-
ન્યજનસમુદોઽપિ । હિ નિશ્ચયેન । યત્ર સદમરૂપે માર્ગે ધર્મપાથિ
સ્થોશિતો ધૂર્તઃ સ્થાપિતો ભવતિ તત્ર માર્ગે રતિં કરોતિ દેવોપાદેય-
ચેત્કરાદિતસ્ય શાસ્ત્રાનભિવ્રસ્ય પ્રાકૃતજનસ્ય ચિત્તં સ્વભાવેનૈવ ક્ષણ મ-
ત્વતો યત્ર યત્ર ધર્માચરણે ઉપદેશઃ ક્રિયતે તત્ર તત્ર સ લોકઃ
વર્તતે इत्यર્થઃ । તદેવાહ—ધૂર્તસ્ય વશ્વકસ્ય વાક્યૈઃ સામાન્યયુક્તિ-
વદ્વચનૈઃ પરિમોહિતાનાં પરિ સમન્તાત્ સાકલ્યેનેતિ યાવત્ મોહિતાનાં
ધસ્ય મહાત્મનો વચનં સન્યમિતિ મોહં પ્રાપ્તાનાં કેપાં પુરુષાણાં
ચિત્તં મન રૂઢ લોકેઽવ જગતિ ન ભ્રમતિ ન ચલિતં ભવતિ ।
સર્વેષામપિ ચિત્તં ભ્રમતીત્યર્થઃ । પરવશ્ચનૈકનિગ્નનાં ધૂર્તાનામન-
ન્યકાર્યત્વેન મોહોત્પાદકવચનૈઃ પરસ્પ્રનમેવ કર્તવ્યત્વેન વિચિતે इति
શ્લોકદ્વયતાત્પર્યમ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—લોકો પ્રાચે મુગ્ધ હાય છે તેથી તેને જે માર્ગે ચલા-
વીએ તે માર્ગે ચાલે છે—રતિ કરે છે. આ સંસારમાં ધૂર્ત લોકોના
વાક્યથી મોહ પામીને કોણું ચિત્ત બ્રમિત થતું નથી ? અર્થાત્
કોણું થાય છે. ૨૧.

વાચાર્થ—લોકસમુદાયનો જાહેરો ભાગ ધાર્મિક વિષયમાં તે
પ્રાચે મુગ્ધજ હાય છે. વ્યવહારમાં વિચારણા નહીં કરી
વિષયમાં અતિ પ્રેમ ગ

એટલા બધા મુગ્ધ દેખાય છે કે તેની તેવા પ્રકારના ધર્મ-
 થતી જોઈને સુરા જનોને આશ્ચર્ય થાય છે. આટલા માટેજ ક-
 કાવ્યમાં એવા ધર્મ સંચાલકોને ઉપદેશ આપે છે કે-હો ભણ્યો!
 તો પ્રાચ્ય ધાર્મિક વિષયમાં મુગ્ધ હોય ને તેથી તમે જે પ્રકારની
 ક્રિયામાં તેને રૂચિ કરાવવા ધાર્યો તેમાં તે રૂચિ કરશે પણ તેમાં ત-
 વિચાર કરવાનો છે. ઉન્માર્ગે રતિ કરવાથી તે તો ગિચારા બ-
 ખાશે, પરંતુ તેવો મૂલાવો ખવરાવનાર જે તમે તેનું શું થશે?
 દુર્ગતિમાં અસહ્ય દુઃખના ભાજન થવું પડશે એમ નિઃસંશય સમ-
 ધૂર્ત લોકોનું માયાવીપણું એવા પ્રકારનું હોય છે કે તેની જાણ
 તેની વાક્ય ચનામાં ભ દ્રેક મનુષ્યો તરતજ ફસાઈ જાય છે. જે
 પરિણામે તો એવા ધૂર્તો તેનાં માડાં ફળ લોગવે છે, પરંતુ પ્રારંભ
 તો પોતાના ફંદમાં ખીજાઓને ફસાતા જોઈને તેઓ મનમાં મક્ક
 છે. વળી વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ ખીજાને ડગતા નથી પણ પોતા
 આત્માનેજ ડગે છે. પરને ડગવું તે તો કહેવા માત્રજ છે. તે
 ઉત્તમ જનોએ વ્યનાહારમાં પણ કોઈની સાથે ડગાઈ કરવી નહીં, સ-
 લતાથીજ વર્તવું અને અન્ય મનુષ્ય જેઓ પોતાની ઉપર આધ-
 રાખતા હોય તેમને નેતા તરીકે સત્ય માર્ગજ યતાવવો કે જેથી તેમ
 આત્માનું કલ્યાણ થાય. ૨૧.

પરવચ્ચનાદિરહિતાનામન્તૈર્વેરાગ્યમૃતાં ચરિતં દર્શયતિ—

યે નિઃસ્પૃહાસ્ત્યક્તસમસ્તરાગા—

સ્તસ્તૈકનિષ્ઠા ગલિતાભિમાનાઃ ।

સંતોષપોષૈકવિલીનવાચ્છા—

સ્તે રજ્જયન્તિ સ્વમનો ન લોકમ્ ॥૨૨॥

વ્યાખ્યા—નિર્ગતા નઠા સ્પૃહા સ્ત્રીપુત્રધનાદિપુવાઙ્ગ્યા યેપાં તે નિઃસ્પૃહાઃ સકલેલોકસુખવાઙ્ગ્યારહિતા ઇતિ યાવત્ । તથા ત્યઃ ક્તસમસ્તરાગાસ્ત્યક્તો વર્જિતઃ સમસ્તેષુ સર્વશરીરાદિપૌદ્રલિકવસ્તુષુ રાગઃ સ્નેહાનુવન્ધ્ય સપલક્ષણત્વાત્ દ્વેષોદયોઽપિ યૈસ્તે તથા સમગ્રવૃદ્ધિ-વિષયરાગદ્વેષાદિરહિતા ઇત્યર્થઃ । તથા તત્ત્વૈકનિષ્ઠાઃ તત્ત્વં જીવા-જીવાદિનવૃદ્ધિરૂપં હ્યેષોપાદેયરૂપં આત્મજ્ઞાનરૂપં વા તસ્મિન્નેવૈકા-દ્વિતીયા નિષ્ઠા મનઃસ્થૈર્યં તત્પરતા વા યેપાં તે તથા । તથા ગલિતા-ભિમાના ગલિતો નાશં પ્રાપ્નોઽભિમાનોઽહઙ્કારો યેપાં તે તથા સર્વથા વિગતમાના ઇતિ યાવત્ । તથા સંતોષપોષૈકવિલીનવાઙ્ગ્યાઃ સંતોષો યથાપ્રાપ્તેનાહારાદિના સંતુષ્ટચિત્તસ્ય પોષણેનૈવૈકાન્તતો વિલીના નંઠા શાઙ્ગ્યાઽભિલાષો યેપાં તે તથા । एतादृशा ये मुनयः सन्ति ते स्व-मतः स्वस्यैव चित्तं रञ्जयन्ति, परं तु लोकं जनसमूहं न रञ्जयन्ति लोकरञ्जनकरणे आत्मरञ्जनहानिप्रसङ्गादित्यर्थः ॥૨૨॥

અર્થ—જેઓ ખરેખરા નિઃસ્પૃહી છે, સમસ્ત પ્રકારના રાગ જેણે તથા દીધા છે, માત્ર તત્ત્વનિષ્ઠા જેમની ખુદ્ધિમાં પ્રવે છે, અભિમાન જેમનું સર્વથા ગળી ગયેલું છે અને સંતોષના પોષણમાંજ જેમણે ઇચ્છા માત્રને શમાવી દીધી છે—લીન કરી દીધી છે; તેઓ પોતાના મનનુંજ માત્ર રંજન કરે છે. લોક રંજન કરવાના ઉદ્યમી હોતા નથી. ૨૨.

ભાવાર્થ—ઉપર શ્લોકાર્થમાં ગંતાવેલ ભાવવાળા ઉત્તમ પુરુષો તો આત્મરંજન કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? કારણકે તેમના મનને લોકરંજનની અપેક્ષા હોતીજ નથી. તેઓ જે ધર્મીરાધન કરે છે તે આત્મરંજન માટેજ કરે છે. તેઓ જાણે છે કે ‘જન મનરંજન ધર્મનું,

અમરસુખજ્ઞાતા તુ વિવાદે જનરજ્ઞને ચ નૈવ પ્રવર્તતે इत्यर्थः ।
 ૧ દૃષ્ટાન્તમાહ—હિ તથાહિ લોકે ઇહ જગતિ વરં પ્રધાનં ચિન્તા-
 ગે ચિન્તિતવસ્તુપ્રાપકં રત્નવિશેષં પ્રાપ્ય લઙ્ઘ્વા કઃ કિંનામકઃ
 ૫ : જને જને પ્રત્યેકજનમમીપે કથયન્ મંતસમીપે ચિન્તામણિરત્નં
 યતે પશ્યેતિ વદન્ પ્રયાનિ ચરતિ ? નૈવ કોઽપિ કસ્યાપિ કથયતીત્યર્થઃ ।
 ૪ ચિન્તામણિસ્વામી તદ્રત્નપ્રાપિતસુખાનિમગ્નઃ સન્ન કસ્યાપ્યગ્રે ત-
 ર્તી કથયતિ તથાઽધ્યાત્મસુખાનિમગ્નો મુનિર્વિવાદાદિષુ ન પ્રવર્તતે
 તે તાત્પર્યમ્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—આ સંસારમાં રહેલ પ્રાણી ત્યાં સુધીજ અનેક પ્રકારના
 વાદ કરવામાં ઉદ્ધમવાન અને લોકતું રંજન કરવામાં પ્રયત્નવાન
 થાય છે કે જ્યાં સુધી તેને આત્મિક સુખના રસમાં નિમગ્નપણું હોતું
 થી. શ્રેષ્ઠ ચિન્તામણિ રત્નને પામીને જેમ દરેક માણસને કોઈ કહેવા
 તું નથી, મનમાંજ સમજીને બેસી રહે છે, તેમ આત્મિક સુખને
 પામનાર પ્રાણી તેમાંજ નિમગ્ન થઈને રહે છે, પણ વાદવિવાદ કે
 નરંજનતા કરતા નથી. ૨૩.

સાવાર્થ—અધુરો ઘડોજ છલકાય છે અને પોતી વસ્તુજ અવાજ
 માપે છે, તેમ જેઓ સાંસારિક સુખનેજ સુખ માની બેસા હોય છે,
 આત્મિક સુખનો આસ્વાદ જેમણે લીધેલો હોતો નથી, તેઓજ અનેક
 પ્રકારના વાદવિવાદો કરે છે અને લોકોને રીઝવવાના પ્રયત્નો કર્યા કરે
 છે. પરંતુ એકવાર જરાપણ આત્મિક સુખનો આસ્વાદ લીધો અને
 તેમાં બે લીન થવાપણું જાન્યું તો પછી બીજી તમામ ક્રિયાઓ
 તેજ દહને તેને સંપૂર્ણશે મેળવવાનોજ પ્રયત્ન

જ્યાં સુધી ચિંતામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ પણ ન હોય ત્યાં સુધીજ પ્રજ્ઞા
અન્ય જાણેલાં જીવન સામાન્ય રત્નો-વ્ત્તારો જેવાં પ્રયત્ન કરે
છે અને તેની પ્રાપ્તિમાં આનંદ માને છે પરંતુ ચિંતામણિ રત્નની
પ્રાપ્તિ થયે એટલે પછી જીવન અંગેના માન્ય સંકલ્પો નથી. તેમજ જે
અમુક પ્રકારે-અમુક પ્રયત્ને ચિંતામણિ રત્ન પ્રાપ્ત થયે એમ સમ-
જાય તો પછી પ્રાણી જીવન જાણા પ્રયત્નો છોડી દઈ તેમાંજ મરે છે.
તેજ પ્રકાર અત્તિક સુખ માટે સમજવો.

વળી ચિંતામણિ રત્નની જંને પ્રાપ્તિ થઈ હોય છે તે પછી જેમ
જ્યાં ત્યાં તે વાત કહેવા જતો નથી, પોતેજ તત્તજ્ઞન્ય સુખનો નિ-
શ્ચિંતપણાને અનુભવ કરે છે, તેમ આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિવાળા મ-
નુષ્યો પણ પછી અન્ય જનોને રંજન કરવાનો કે જીજ્ઞે વૃથા પ્રયત્ન
કરતાજ નથી. કેમકે તેમને જે મેળવવું હતું તે મળી ગયું પછી
કૃતકૃત્ય પ્રાણી શા માટે અન્ય પ્રયત્ન કરે ? નજ કરે. ૨૩.

સમગ્રજનરઘ્જનમપિ કર્તું ન કેનાપિ પાર્યત્તિત્વત્ આત્મરઘ્જન-
મેવ શ્રેયઃ ઇત્યાશયેનાહ—

षण्णां विरोधोऽपि च दर्शनानां,
तथैव तेषां शतशश्च भेदाः ।

नानापथे सर्वजनः प्रवृत्तः,

को लोकमाराधयितुं समर्थः ॥ २४ ॥

ઠ્યાખ્યા—કિં ચાન્યદપિ લોકરઘ્જનનિપેધર્થઃ કથયમામીતિ દર્શ-
યિતું અપિચેતિ પદં । इह जगति षण्णां दर्शनानां मतानां विरोधोऽस्ति पृहपि

[illegible]

પ્રકારમાં વહેંચેનેલી છે. ધર્મના પણ પારવાર લેતો પડી ગયેલાં અને પૃથક્ પૃથક્ માર્ગો વહેનારા મનુષ્યો પોતાના સ્વીકારેલા માર્ગો સર્વોત્તમજ નહોતે છે. તેથી તે બધાઓનું રંજન કરવાનું કાર્ય સાધારણ નથી, અસાધારણ છે, અશક્યજ છે. તીર્થંકરાદિક અતુલ પુન્યશાળ મહાત્માઓ પણ સર્વને રીઝવી શક્યા નથી નો આપણું પામરનું ગર્જન ? માટે તેવા મિથ્યા પ્રયત્નમાં ન મચતાં-તેમાં કાળક્ષેપ અને શક્તિનો વ્યય ન કરતાં આત્મરંજન થયું તો સર્વનું રંજન થઈ ગયું સમજવું. આત્મરંજન કરવા માટે મુખ્ય માર્ગ પરમાત્માનું રંજન કરવું તે છે. પરમાત્માનું રંજન તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવાથ થાય છે, તેમની આજ્ઞા શુદ્ધ આચરણ રૂપ છે, તેથી પરંપરાએ આત્મરંજનના ઇચ્છકોએ પ્રથમ સદાચરણી થઈ પરમાત્માની આજ્ઞા આરાધવી કે જેથી આત્મરંજન પરમાત્મરંજન અને લોકરંજન સર્વ થશે. તે સિવાય તેને માટે બીજો માર્ગજ નથી. ૨૪.

આત્મમનોરક્ષાનં કર્તવ્યમિત્યુક્તં, તચ્ચ મનઃસ્થૈર્યં ભવતિ, મનઃસ્થૈર્યસ્ય ચ કારણં રાજ્યાદિસુખાવાપ્તિરિતિ મન્યંતે કેચિત્ તદવાપ્તાવપિ મનઃસ્થૈર્યં ન ભવતિ ચેત્તર્હિ તદ્રાજ્યાદિકં વ્યર્થમિત્યાશયેનાહ-

તદેવ રાજ્યં હિ ધનં તદેવ,

તપસ્તદેવેહ કલા ચ સૈવ ।

સ્વસ્યે ભવેચ્છીતલતાઽઽશયે ચેત્ ,

નો ચેદ્વૃથા સર્વમિદં હિ મન્યે ॥ ૨૫ ॥

વ્યાખ્યા—જો મને જેવું છે તેવું મને પ્રાપ્ત થાય

ગતિ શીતલતા સંતાપરહિતત્વં મયેત્યાત્તર્હિ તદેવ રાજ્યં પ્રાપ્તં
 (સમીચીનં કથ્યતે, ધનમપિ તદેવ સમીચીનં કથ્યતે, તપોઽપિ
 લાઘવ સત્ સમીચીનં કથ્યતે, કલાઽપિ ચ સૈવ વિજ્ઞાતા સતી
 ચીર્ણા કથ્યતે) इत्येवमध्याहारेणान्वयः कर्तव्यः । नो चेत् यद्येवं-
 पराज्यधनतपःकलाभिः मनःशीतलता न भवेत्तर्हि इदं सर्वमेत-
 किल राज्यादिकं हि निश्चयेन वृथा व्यर्थमेवेत्यहं मन्ये । प्राप्ते-
 पे राज्ये यदि मनसि शीतलता न स्यात्तर्हि तद्राज्यं व्रयेत्यादि
 र्ज्ञेयमिति तात्पर्यार्थः ॥ २५ ॥

અર્થ—જો ચિત્તની સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય અને આશયમાં શિત-
 તા પ્રગટે તોજ પ્રાપ્ત થયેલ રાજ્યને 'રાજ્ય કહેવું', પ્રાપ્ત થયેલ
 ધન કહેવું, કહેલા તપને તપ કહેવો, અને શીખેલી કળાને
 કહેવી; પણ જો રાજ્ય, ધન, તપ અને કળા પ્રાપ્ત થયા છતાં
 નાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાઈ ન રહે અને આશયમાં શિતળતા
 પણ ન પ્રગટે તો તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ સર્વે મિથ્યા છે—નિષ્ફળ છે એ
 મનજીવું. ૨૫.

સાવાર્થ—આ કાવ્યમાં કેત્તી એમ બતાવવા માગે છે કે રાજ્ય
 ધન, તપ કે કળા—તેની પ્રાપ્તિ આ જીવ પોતાના આત્માની ન
 સ્થિતાને—શાંતિને માટે હર્યે છે. રાજ્ય કે ધન મળ્યું પણ તેથી ત
 થઈ નહીં કે શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ નહીં, અન્ય ઉપાધિઓએ રાજ્ય કે ધન
 પ્રાપ્તિને ઉઘટી દુઃખમય કરી મૂકી તો પછી તે પ્રાપ્તિ શા કામ
 તેમજ તપસ્યા કરી પણ ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાણી નહીં—કે
 જીવ થયો, પારણે કે ઉત્તરપારણે આહારની તીવ્ર ઇચ્છા

ધારમાં વહેંચીનેલી છે. ધર્મના પણ પારાવાર ભેદો પડી ગયેલા અને પૃથક્ પૃથક્ માર્ગે વહેનારા મનુષ્યો પોતાના સ્વીકારેલા માર્ગ સર્વોત્તમજ બાણે છે. તેથી તે બધાઓનું રંજન કરવાનું કાર્ય સાધારણથી, અસાધારણ છે, અશક્યજ છે. તીર્થંકરાદિક અતુલ પુન્યશાળી હાત્માઓ પણ સર્વને રીઝવી શક્યા નથી નો આપણું પામરનું ? માટે તેવા મિથ્યા પ્રયત્નમાં ન મચતાં-તેમાં કાળજીપ અક્રિતનો વ્યય ન કરતાં આત્મરંજન થયું તો સર્વનું રંજન થઈ ગયું મજબૂં. આત્મરંજન કરવા માટે મુખ્ય માર્ગ પરમાત્માનું રંજન હું તે છે. પરમાત્માનું રંજન તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવારૂં છે, તેમની આજ્ઞા શુદ્ધ આચરણ રૂપ છે, તેથી પરંપરાએ આત્મરંજનના ઇચ્છકોએ પ્રથમ સદાચરણી થઈ પરમાત્માની આજ્ઞા આરાધવી કે જેથી આત્મરંજન પરમાત્મરંજન અને લોકરંજન સર્વ થશે. તે સિવાય તેને માટે બીજો માર્ગજ નથી. ૨૪.

આત્મમનોરક્ષનં કર્તવ્યમિત્યુક્તં, તચ્ચ મનઃસ્થૈર્યે ભવતિ, મનઃ-
સ્થૈર્યસ્ય ચ કારણં રાજ્યાદિમુલાવાપ્તિરિતિ મન્યંતે કેચિત્ તદવા-
પ્તાવપિ મનઃસ્થૈર્ય ન ભવતિ ચેત્તર્હિ તદ્રાજ્યદિકં વ્યર્થમિત્યાશયેનાહ-

તદેવ રાજ્યં હિ ધનં તદેવ,

તપસ્તદેવેહ કલા ચ સૈવ ।

સ્વસ્યે ભવેચ્છીતલતાઽઽશયે ચેત્,

નો ચેદ્વૃથા સર્વમિદં હિ મન્યે ॥ ૨૫ ॥

વ્યાખ્યા—જો તપસ્વિનું શ્રેયં કેવલ સ્વસ્યે પ્રાપ્તયે શાન્તિમુક્તે

નવો સીલજતા સંગરસકિતનાં ખવેલ્યાનીઈ તદેવ રાજ્ય માત્ર
 સન્ સર્માચીને કલ્યણે, ધનમણિ તદેવ સર્માચીને કલ્યણે, તપોઽપિ
 તદેવરત્ન સન્ સર્માચીને કલ્યણે, કલ્યાણે ચ સૈવ વિજ્ઞાતા સર્મા
 સર્માચીના કલ્યણે સર્વસમજ્યાકોરજ્ઞાનયઃ કર્તવ્યઃ । નો જેત્ મયેર્થ-
 વિપરાયમનતપઃકલ્યાણિઃ ધનઃસીલજતા ન ભવેર્ણાઈં ફલં સર્વમેન-
 સ્સદૃજં રાજ્યાદિકં ઠિ નિધેયન કૃપા વ્યર્થિવેલ્યઈં મન્યે । માત્ર-
 ઽપિ રાજ્યે વદિ મનાસિ સીલજતા ન સ્પર્ણાઈં તદ્વાગ્યં કૃપેત્યાદિ
 સર્વત્ર જ્ઞેયમિતિ તાત્પર્યઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—જે ચિત્તની સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય અને આશયમાં શિત-
 જતા પ્રગટે તોજ પ્રાપ્ત થયેલ રાજ્યને રાજ્ય કહેવું, પ્રાપ્ત થયેલ
 ધનને ધન કહેવું, કહેલા તપને તપ કહેવો, અને સીલેટી કળાને
 કળા કહેવી; પણ જે રાજ્ય, ધન, તપ અને કળા પ્રાપ્ત થયા છતાં
 તપની ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાઈ ન રહે અને આશયમાં શિતજતા
 જ ન પ્રગટે તો તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ સર્વે મિથ્યા છે-નિષ્ફળ છે એમ
 મન્યું. ૨૫.

વાચાર્થ—આ કાવ્યમાં કર્તા એમ જતાવવા માગે છે કે રાજ્ય,
 ન, તપ કે કળા-તેની પ્રાપ્તિ આ જીવ પોતાના આત્માની સ્વ-
 થતાને-શાંતિને માટે હરે છે. રાજ્ય કે ધન મન્યું પણ તેથી તૃપ્તિ
 હ નહીં કે શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ નહીં, અન્ય ઉપાધિઓએ રાજ્ય કે ધનની
 પ્રાપ્તિ ઉઘટી દુઃખમય કરી મૂકી તો પછી તે પ્રાપ્તિ શા કામની ?
 મન નપર્યા કરી પણ ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાણી નહીં-કોધને
 દુઃખ થયે, પારણે કે ઉત્તરપારણે આહારની તીમ ઇંછા જાગી

તો પછી તે તપ શા કામનો ? તેનું વાસ્તવિક ફળ તો મળ્યું નહીં તેમજ કોઈ પ્રકારની કળા મેળવી-તેના ફળ તરીકે પુષ્કળ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ થવા લાગી પરંતુ તેથી ચિત્તનું શાંત્વન થયું નહીં તો પછી તે કળા પ્રાપ્ત કરી શા કામની ? જગતના જીવો જે જે વસ્તુઓ મેળવવા ઇચ્છે છે તે શાંતિ-સુખ-સ્વસ્થતા વિગેરેની પ્રાપ્તિ માટે ઇચ્છે છે. જે કારણુ સેવવાથી કાર્યનિષ્પત્તિ ન થાય તે કારણુ સેવનારમાં કાંઈક ખામી છે. જો વાસ્તવિક કારણુ હોય અને વિધિપૂર્વક તેની સેવા થાય તો તેથી કાર્યસિદ્ધિ થવીજ જોઈએ. પરંતુ રાજ્ય કે ધન મળ્યા છતાં ઉલટી તૃષ્ણા વધે, અન્ય ઉપદ્રવ કરનારાઓ વધે અને તપસ્યા કર્યા છતાં ઉલટો ક્રોધ વધે-તપનું અજીર્ણ થાય અને કોઈ સારી કળા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પ્રમાદ વધે અથવા બીજી વિધન આવે તો પછી તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ નિષ્ફળ થાય છે. માટે રાજ્ય કે ધનની પ્રાપ્તિ થયે સંતોષ વાળવો, તપ કરવા માંડવો કે સાથેજ ક્ષમાની વૃદ્ધિ કરવી અને કળા પ્રાપ્ત થાય કે તેમાં અપ્રમાદી રહેવું આ ખાસ કર્તવ્ય છે. ૨૫.

મનઃશાન્તેર્ગુણમાહ—

રુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તશાન્તિ—

સ્તુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તતાપઃ ।

પ્રીણાતિ નો નૈવ દુનોતિ ચાન્યાન્,

સ્વસ્થઃ સદૌદાસપરો હિ યોગી ॥૨૬॥

ઠ્યાખ્યા—હે આત્મન્ । યદિ ચિત્તશાન્તિર્મનસિ શીતલ-તાઽસ્તિ સ્વસ્પૃતિ શેષઃ । તર્હિ રુષ્ટૈઃ ક્રુદ્ધૈર્જનૈર્લોકૈઃ કિં ? યદિ

ચિત્તશાન્તિરસ્તિ તર્हि તવોપરિ કુદ્ધા અપિ જનાઃ તવ કિમ-
 કુર્યુઃ। ન કિમપીત્યર્થઃ। યદિ ચ ચિત્તતાપસ્તવ મનાસિ સંતાપોઽસ્તિ
 તૃષ્ઠૈર્જનૈસ્તવોપરિ પ્રીતિ પ્રાપ્તૈરપિ લોકૈઃ કિમ્ ? તવોપરિ સંતુષ્ટા અપિ
 સ્તવ ચિત્તસંતાપં દૂરીકર્તુ નૈવ સમર્થા इत्यર્થઃ। ચેતસઃ સ્વાસ્થ્યે
 પિ ચ સ્વયમેવ હેતુર્નાન્યઃ કશ્ચિદિતિ તાત્પર્યમ્ । અત એવ યોગી
 યાત્મજ્ઞાનવાન્મુનિઃ અન્યાન્ સ્વવ્યતિરિક્તાન્ જનાન્ નો પ્રીણાતિ
 રોક્તિભિસ્તેષાં ચિત્તરક્ષનં નૈવ કરોતિ, તથા નૈવ દુનોતિ કડ-
 નાદિના તેષાં મનઃસંતાપં નૈવ જનયાતિ, કિંતુ સ્વસ્થઃ શાન્તચિત્તઃ
 સદૌદાસપરઃ સર્વકાલમૌદાસીન્યે એવ તત્પરો ભવતિ । સર્વેણ
 છુણાઽઽસ્મકાર્યમેવ કર્તવ્યં ન તુ અન્યકાર્યચિન્તનમિત્યુપદેશઃ ॥૨૬॥

અર્થ—હે પ્રાણી ! જો તારા હૃદયમાં શાંતિ છે તો લોકો રૂઢિમાન
 તેથી શું ? અને જો તારા હૃદયમાં તાપીતપણું-અશાંતિ છે તો
 કે તુષ્ટમાન થાય તેથી તને શું લાભ છે ? કાંઈ નથી. આવા નિ-
 પને લીધેજ યોગી પુરૂષો કેાઈને નથી પ્રીતિ. ઉત્પન્ન કરતા અને
 કેાઈને હુહવતા, માત્ર સ્વસ્થપણે ઉદાસીનવૃત્તિમાંજ તત્પર રહે છે. ૨૬.

ભાવાર્થ—આ જગતના જુવો પોતાની શાંતિ કે અશાંતિનો
 ચાર કર્યા સિવાય અન્ય જનો પોતાની ઉપર રોષે થયા છે કે તુષ્ટ-
 ન થયા છે તેની ફીકર કર્યા કરે છે. જ્ઞાની કહે છે કે ખીબના
 કે તોષથી તને લાભ હાનિ શું છે ? તારે તો તારા આત્માની
 તિ કે અશાંતિનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. જો તારા આત્મા શાંતિનો
 નુભવ કરતો હોય-તેની અંદર સ્વસ્થતાનો નિવાસ થયો હોય તો
 તે લોકો રૂઢિમાન થાય તેથી તને કાંઈ હાનિ થવાની નથી.

અને જો તારા ચિત્તમાં શાંતિ કે સ્વસ્થતા નથી-તેની અંદર ઉપતાપ ભરેલો છે તો લોકો ભલે તારી ઉપર પ્રસન્નતા બતાવે-પ્રશંસા કરે પણ તેથી તને કશું પ્રાપ્તિ શું ? લાભ શો ? કંઈ નહીં. માટે લોકોના રોષ તોષનો વિચાર ન કરતાં તેને ગૌણ ભાવે રાખી તારા આત્માની શાંતિ અશાંતિનો વિચાર કરી જે પ્રકારે તારા આત્માને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય અને અશાંતિ દૂર થાય તેવો પ્રયત્ન કરવામાં તત્પર રહે. યોગી પુરૂષો આજ કારણને લઈને કોઈને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવાનો કે કોઈને હુલ્લવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, પરંતુ આત્માની શાંતિનોજ અભ્યાસ કરે છે અને જગતથી ઉઠાસીન રહે છે. જો કે જગત તો કેટલીક વખત તેના ઉપર પ્રીતિ પણ કરે છે અને કેટલીક વખત હુલ્લાય પણ છે, પરંતુ યોગી પુરૂષો તેની દરકાર કરતા નથી. તેઓ તો આત્માની શાંતિ અશાંતિનોજ અહુર્નિશ વિચાર કર્યા કરે છે અને શાંતિ મળે છે એટલે તેમાંજ લીન થઈ આત્મહિત કરે છે. ૨૬.

औदासीन्याङ्गीकारे हेतुभूतामेकत्वभावनामाह—

एकः पापात् पतति नरके याति पुण्यात्स्वरेकः,

पुण्यापुण्यप्रचयविगमान्मोक्षमेकः प्रयाति ।

सङ्गान्नूनं न भवति सुखं न द्वितीयेन कार्यं,

तस्मादेको विचरति सदानन्दसौख्येन पूर्णः

॥ २७ ॥

વ્યાખ્યા—પ્રાણી એક એકાક્યેવ પાપાત્ દિસાયગુભક્તર્મ-
કરણાત્ નરકે નરકરૂપે પતતિ । તથા એક એવ પુણ્યાત્ દાન-

શીલાદિશુભકર્મતઃ સ્વઃ સ્વર્ગં યાતિ ગચ્છતિ પ્રાપ્નોતીતિ યાવત્ ।
 તથા એક એવ જન્તુઃ પુણ્યાપુણ્યપ્રચયવિગમાત્ પુણ્યં ચ શુભં
 કર્મ અપુણ્યં ચાશુભં કર્મ તયોઃ પ્રચયઃ સમૂહસ્તસ્ય વિગમાત્
 જ્ઞાનાદિના નાશાત્ મોક્ષં અનન્તસુખાદિમયં મુક્તિસ્થાનં પ્રયાતિ ગ-
 ચ્છતિ । કથમેક એવ પ્રાણી નરકાદિષુ ગચ્છતીતિ તત્ર કારણમાહ ।
 નૂનં નિશ્ચયેન સહ્યાદન્યસંસર્ગાત્ સુખં ન ભવતિ પરમાનન્દમયં
 સિદ્ધિસુખં ન જાયતે । તથા દ્વિતીયેન સ્વન્યતિરેકેણાન્યેન જનેન કાર્યં
 સ્વસમીહિતં પ્રયોજનં ન ભવતિ ન સિદ્ધ્યતીત્યર્થઃ । તસ્માત્કારણાત્
 યોગી સદા નિરંતરં આનન્દસૌરવ્યેન આત્માનન્દસુખેન પૂર્ણઃ મૃતઃ
 સન્ ઈકોઽન્યસહાયોપેક્ષારહિત એકાક્યેવ વિચરતિ વિહારં કુરોતિ ।
 ઇતિ કાવ્યાર્થઃ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—આ સંસારમાં પાપવડે કરીને જીવ એકલોજ નરકે
 જાય છે, અને પુણ્યવડે કરીને સ્વર્ગે પણ એકલોજ જાય છે. તેમ
 પુણ્ય અને પાપ બંનેના સંત્રયને અપાવીને મોક્ષે પણ જીવ એક-
 લોજ જાય છે. આ જગતમાં સ્વજન કુટુંબાદિકના અથવા બીજા પણ
 સંગમથી મુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આત્માનું હિત કરવામાં બીજા-
 વડે કરીને કંઈ કાર્ય નથી, તેથી ખરા આનંદવડે-જ્ઞાનાનંદના મુખવડે
 પૂર્ણ પુરૂષ એકલોજ વિચરે છે, પરના સંગને ઈચ્છતાજ નથી. ૨૭.

સાવાર્થ—આ જગતના જીવો જો કે અન્યના સંગને-સાથને
 ઇચ્છે છે, પરંતુ વાસ્તવિક વિચાર કરતાં કોઈની સંગતિ પરિણામે
 કામ આવતી નથી. કેમકે ખરેખરી મિત્રાઈ હોય તો આ ભવમાં
 આપણી સાથે રહે છે, પરંતુ આયુ પૂર્ણ થયે પર-

ભવ જવું પડે છે ત્યારે કોઈ સાથે આવતું નથી—આવી શકતું નથી. કારણ કે ગતિ તો પોતપોતાના પુણ્ય કે પાપને અનુસારે થાય છે. આ ભવમાં સત્કાર્યો કરવાવડે જો પુણ્ય સંપાદન કર્યું હોય છે તો દેવાદિ સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જો હિંસા, અસત્ય, પરદારાગમનાદિ અકાર્યોવડે પાપનો સંચય કર્યો હોય છે તો નરકાદિ દુર્ગતિમાં એકલા જવું પડે છે અને ત્યાંના અસહ્ય દુઃખો એકલા સહન કરવા પડે છે. કદિ કોઈ સમ્યક્ચિત્તવાન જીવ કર્મ ક્ષય કરવાનેજ ઉદ્ધમવંત થાય અને સર્વ કર્મોને જપાવી દે તો તે મોક્ષે પણ એકલોજ નય છે, તેમાં કોઈના સાથની અપેક્ષા નથી અને કોઈ સાથે આવી શકતું પણ નથી. તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ‘હે ભાઈ ! કોઈના સંગની આ જગતમાં અપેક્ષાજ નથી. જે વસ્તુ લેખી થયે તો ઉલટો ખડખડાટ થાય છે માટે અન્ય વસ્તુના કે મનુષ્યના સંયોગની ઈચ્છા કર્યા સિવાય માત્ર એકલા આત્માનુંજ હિત કરવા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી—તેમાંજ આનંદ માનવો યોગ્ય છે. અન્યના સંયોગની ઈચ્છા કરીશ—ઇષ્ટ સંયોગે આનંદ માનીશ તો તેના વિયોગે જરૂર શોકાત્ત થવું પડશે અને આત્મહિતમાં ખામી આવશે; માટે મહાન્ યોદ્ધાની જેમ એકલાજ આત્મસાધનમાં તત્પર થઈ જવું. ‘એક નીતિવેત્તા કહે છે કે:—

અનુભવીએ એકલા આનંદમાં રહેવું રે,

ભજવા ભગવંતને, ખીજું કાંઈ ન કહેવું રે. અનુભવીએ

આ કાવ્યનું રહસ્ય જાસ મનન કરવા લાયક છે. ૨૭.

મોક્ષસાધને મનોનિગ્રહસ્ત્ર

ત્રૈલોક્યમેતદ્બહુભિર્જિતં ચૈ—

મનોજયે તેઽપિ યતો ન શક્તાઃ ।

મનોજયસ્યાત્ર પુરો હિ તસ્માત્,

તૃણં ત્રિલોકી વિજયં વદન્તિ ॥ ૨૮ ॥

વ્યાख्या—વહુભિર્નેકૈઃ ચૈઃ ચક્રિશક્રાદિભિર્વહુભિઃ મહાપુરુષૈઃ
 એતત્ત્રૈલોક્યં इदं स्वर्गमृन्यુपाताललक्षणं લોકત્રય જિતં સ્વવશવર્તિ કૃતં,
 તેઽપિ ત્રૈલોક્યજેતારોઽપિ યતો યસ્માત્ કારણાન્મનોજયે મનસો જયે
 મનઃ સ્વાયત્તીકર્તુમિતિ યાવત્ ન શક્તાઃ સમર્થા ન ભવન્તિ, કિમુ-
 તાન્યે પ્રાકૃતજના इत्यपिशब्दार्थઃ । તસ્માન્મનોજયસ્યાશક્યત્વાત્ ।
 અત્રેહ જગતિ । હિ નિશ્ચયેન । મનોજયસ્ય ચિત્તનિરોધસ્ય પુરોઽગ્રે ।
 ત્રિલોકીવિજયં ત્રયાણાં લોકાનાં સમાહારત્રિલોકી, સમાહારદ્વિગુ-
 ત્વાદકારાન્તત્વાચ્છ્રીત્વં, તસ્યા વિજયં સ્વાયત્તીકરણં તૃણં તૃણ-
 તુલ્યં વદન્તિ કથયન્તિ, યોગિન इति શેષઃ । ચતુર્થપુરુષાર્થલક્ષણો
 મોક્ષસ્ત્રિલોકીવિજયેન નૈવ પ્રાપ્યતે, કિં તુ કર્માટ્મકક્ષયકારિણાઽ-
 ધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિહેતુના મનોનિગ્રહેણૈવૈતિ મનસોઽજય્યત્વં, તજ્જયે ચા-
 મ્યન્તરશત્રુક્ષયાત્ક્રમેણ કેવલાર્લોકેન મોક્ષાવાપ્તિરિતિ ભાવાર્થઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—મનનું દુર્જયપણું બતાવવા માટે કહે છે કે—આ ત્રણ
 જગત ઘણાએ જીતી લીધા, અર્થાત્ ચક્રવર્તિપણું મેળવીને છ ખંડ
 જીત્યા. ઇંદ્રપણું પામીને અધોલોક તથા ઉર્ધ્વલોકનું સ્વામિત્વ મેળ
 વ્યું; એવા પુરુષો પણ મનનો જય કરવાને શક્તિવંત થયા નહીં

તેથી મનના જ્યની પાસે ત્રણ લોકનો જ્ય પણ તૃણુતુલ્ય કારણ કે ચતુર્થ પુરુષાર્થ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ કાંઈ ત્રણ લોકનો જ્ય કરવાથી નથી, તે તો મનનો જ્ય કરવાથી થાય છે. ૨૮.

ભાવાર્થ—આ કાવ્યમાં કર્તાએ ખરેખરી આવશ્યકતા મનને જ્ય કરવાની બતાવી છે. અને તે ખરેખરી વાત છે. કારણ કે મન એ મનુષ્યાણાં कारणं बंधमोक्षयोः, ‘મનજ આ પ્રાણીને સંસારમં પરિવ્રમણ કરાવનાર છે અને મનજ આ સંસારનો પાર પમાડી મોક્ષમાં લઈ જનાર છે.’ જે કે આ વાક્યરચના ખરી રીતે વિચારતાં ઔપચારિક છે, કારણ કે મનનો સ્વામી તો આ આત્મા પોતે છે. મન તો તેનું તાણેદાર છે, પરંતુ કેટલીક વખત જેમ નોકર. મુનીમ અથવા દીવાન ઘરના, હુકામના કે રાજ્યના માલિક જેવા માથાભારે થઈ પડે છે અને ઘર, હુકામ કે રાજ્યના માલિકને પોતાને આધિન કરી દે છે—પોતે જેમ નચાવવા ધારે તેમ તેને નચાવે છે, તેવી સ્થિતિ આ આત્માની થઈ પડી છે. અજ્ઞાન દશાના તેમજ સાંસારિક સુખની આસક્તિના થોગે આ પ્રાણી મનને આધિન થઈ ગયેલો છે, તેથી તે જેમ નચાવે તેમ આ પ્રાણી નાચે છે, તેથી કાવ્યકાર કહે છે કે—હે બંધુ! ચકવર્તીપણું મેળવવા કરતાં અને ઈંદ્રનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા કરતાં મુરુકેલ કાર્ય મનનો જ્ય કરવો તે છે, તેથી બીજું સર્વ છોડી દઈ મનનો જ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર. મન જીતાણું એટલે સર્વ જીતાણું. કહ્યું છે કે—‘મનં સાધ્યું તેજો સધગું સાધ્યું, એક વાત નહીં પોતી;’ આ કાવ્યમાં તો ગ્રંથકાર ત્રણ જગતના જ્ય કરતાં પણ મનોજ્યને વિશેષ કહે છે અને મનના જ્યવડેજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવાની સૂચવે છે. આ હકીકત અક્ષરશઃ સત્ય છે અને અનિવાર્ય છે. જેથી એ વિષયમાં વધારે કંઈવાની અવશ્યક નથી. ૨

मनोजयेनैव संसारसारभूतं सर्वं भवतीत्याह—

मनोलयान्नास्ति परो हि योगो,

ज्ञानं तु तत्त्वार्थविचारणाच्च ।

समाधिसौख्यान्न परं च सौख्यं,

संसारसारं त्रयमेतदेव ॥ २९ ॥

व्याख्या—मनोल्यात् मनसश्चित्तस्य लयः परब्रह्मस्वरूपे
आत्मनि एकाग्रता तस्मात् परोऽन्यो योगोऽष्टाङ्गलक्षणो हि निश्च-
येन नास्ति न विद्यत एव, मनोलय एव योगस्तस्माद्विन्नो योगो
नास्तीत्यर्थः । तुः पुनरर्थे । तथा च ज्ञानं तु हेयोपादेयादेर्जीवा-
जीवादेर्वा बोधः पुनः तत्त्वार्थविचारणात् तत्त्वं आत्मस्वरूपरूपं जीवा-
जीवादिस्वरूपं वा तस्यार्थः तत्प्रतिपादकशास्त्रस्यार्थः तस्य विचा-
रणं पौनःपुन्येन मनसि चिन्तनं तस्मात् परो न भवतीति शेषः ।
चः समुच्चये । तथा समाधिसौख्यात् समाधानं समाधिर्मनस एका-
ग्रत्वं यद्वा सम्यक् आ समन्तात् धीयन्ते स्थाप्यन्ते ज्ञानादयो
गुणा आत्मनि अनेन मनस एकाग्रत्वेनेति समाधिस्तेन तदेव
वा यत्सौख्यं सुखं तस्मात् परमन्यत् सौख्यं नास्ति समाधिसुख-
मेव परमं सुखं तद्विन्नं सुखमेव नास्तीत्यर्थः । एतन्मनोलयत-
त्त्वविचारणासमाधिसुखलक्षणं त्रयमेव त्रितयमेव संसारसारं संसारेऽ-
स्यां गतिचतुष्टयरूपायां संसृतौ सारं सारभूतमास्ति, अन्यत्सर्वं च-
क्रित्वशक्तत्वादिरूपं सौख्यादिकमसारमित्यर्थः । एतन्मनोल्यादित्रयं

જયેનૈવ ભવતીતિ તસ્મિન્નેવ પ્રયત્નો વિધેય इत्युपदेशः ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—મનના લય જેવો બીજો કોઈ યોગ નથી, તત્ત્વાર્થ વિચાર સમાન બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી અને સમાધિ સુખ ઉપરાંત બીજું સુખ નથી. એ ત્રણજ (મનોલય, તત્ત્વાર્થવિચારણા ને સમાધિ) આ જગતમાં સારભૂત છે. ૨૬.

માધ્યાર્થ—સંસારમાં આસક્ત મનુષ્યોએ સંસારમાં સારભૂત એક અને બીજી સ્ત્રી એ બેજ શોધી કાઢેલ છે. તેથી આગળ વધીને ન વર્ગના મનુષ્યો દેશસેવા, જનસેવા, કીર્તિ વિગેરેને પણ સારભૂત-ય તરીકે લેખે છે; પરંતુ ઉત્તમ પુરૂષો તો આ મનુષ્ય જીવના સાર તેનાવડે યોગ, જ્ઞાન અને સુખ એ ત્રણ ચેળવવા તેજ છે. અહીં પ્રશ્ન થાય કે યોગ શું? જ્ઞાન શું? અને સુખ શું? કે યોગ, જ્ઞાન અને સુખના સંબંધમાં પણ બુદ્ધી બુદ્ધી અનેક ની માન્યતા હોય છે. તેવી માન્યતાઓના દોહન તરીકે—રહસ્ય—સાર તરીકે આ કાવ્યકાર કહે છે કે—મનનો જે લય કરવો—અશુભ વિચારણા કરતાં તદ્દન રોકી દઈને આત્મામાં—આત્મ-રણામાંજ સ્થિત કરી દેવું તે ખરેખરો યોગ છે. જ્ઞાન તત્ત્વાર્થની રણા કરવી તેજ છે. એટલે આ જગતમાં તાત્ત્વિક પદ્ધતિો શું છે અને તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે તેની વિચારણા કરવી—બંધી નિર્ધાર કરવો તેજ ખરેખરું જ્ઞાન છે. અન્ય ભૂગોળ-ગાદિનું કે ઇતિહાસાદિનું જ્ઞાન નિર્ધારક છે અથવા તે સર્વ ધર્મવિચારણામાં અંતર્ભાવ પામે છે એમ સમજવું. અને સમાન્ય મુખ ઉપરાંત બીજું મુખ નથી. અર્થાત્ જેમાં આત્માને શાંતિ—ધિ—સમજાવ પ્રાપ્ત થાય, જેમાં વિષય કપાયાદિની પ્રાપ્તિ ન હોય

એવું ને મુખ તેજ ખડું મુખ છે. વિવેકમાયજન્યા મુખ માત્ર માન્યતા રૂપજ છે. તે મુખ અનિશ્ચિત, વિનયર અને ક્ષણિક છે, તેમજ તે મુખને અંગે બુદ્ધી બુદ્ધી માન્યતા હોય છે અને સમાધિ મુખને તો સર્વ એકમતે મુખ કહે છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા તેજ યોગ, જ્ઞાન ને મુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો અને તેથી વ્યતિ-રિક્ત યોગ, જ્ઞાન ને મુખની ઉપેક્ષા કરવી, તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન ન કરવો. ૨૬.

મનોલયાદિના ચિત્તં પ્રસન્નં ભવતિ, તસ્મિન્ન પ્રસન્ને સિદ્ધ્યા-
દિકં સર્વં વિષવદ્ભાતીત્યાદિ—

યાઃ સિદ્ધયોઽષ્ટાવપિ દુર્લભા યે,

રસાયનં ચાઝનધાતુવાદાઃ ।

ધ્યાનાનિ મંત્રાશ્ચ સમાધિયોગા—

શ્ચિત્તે પ્રસન્ને વિષવદ્ભવન્તિ ॥ ૩૦ ॥

વ્યાખ્યા—યા અણિમાલગિમાદયોઽષ્ટાવટ્સંરવ્યાકા દુર્લભા દુઃસ્વેન તપસ્યાદિના લભ્યન્તે इति દુર્લભા દુષ્પ્રાપ્યા इति યાવત્ સિદ્ધયૈર્દેશ્યવિશેષાઃ । તથા રસાયનં અત્રાપિ લિઙ્ગવિભક્તિવચન-વ્યત્યયેન યદિતિ દુર્લભમિતિ ચ પદદ્વયં સંવદ્યતે, एवं યથાસંભવં સર્વત્ર જ્ઞેયં, તેન યત્ દુર્લભં રસાયનં પારદગન્ધકર્દ્દિગુલાદિકં જરા-વિનાશકમાયુર્દૃઢિકરં ચૌષધં । તથા યે ચાઝનધાતુવાદા અઝન-ચાદશ્યાઝનનાદિકં ધાતુવાદાથ ધાતૂનાં તામ્રાદીનાં વાદાઃ પારદાદિ-પદાર્થાન્તરયોગેન સુવર્ણાદિકરણાનિ । તથા યાનિ દુર્લભાનિ ધ્યાનાનિ

દેવતારાગનાદીનિ । તથા યે કુર્લ્ભા મંત્રા સર્વગિયોત્તારણાદિક
 દેવતાસાન્નિધ્યકરણા વા જાપાઃ । તથા યે કુર્લ્ભા સમાધિયોગા
 સમાધિય ધ્યેયવસ્તુના સહાન્મન પેન્થ્યતારૂપઃ યોગાથ મનોનાશ્ચાય-
 વ્યાપારરોધનાનિ । એતે પૂર્વોક્તાઃ સર્વે નિતે મનસિ પ્રસન્ને સંતુષ્ટે
 વિશેષાદિરાહિત્યેન નિર્મલનાભાજિ સતીતિ યાવત્, વિપવત્ કાલા-
 હલતુલ્યા ભવન્તિ પ્રતિભાન્તીત્યર્થઃ । યથા વિપં પ્રાણદાનિકરત્વા-
 ત્ત્યાજ્યં તથૈતેઽપિ મોક્ષૈકકારણકેવલજ્ઞાનરૂપાત્મગુણદાનિકરત્વાત્ત્યાજ્યા
 એવ મન્વતે મુમુક્ષવ ઇતિ ભાવાર્થઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—જ્યારે પ્રાણીને ચિત્તની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર
 પછી હુલ્લ જોવી આઠ સિદ્ધિઓ, અંજન, રસાયન, ધાતુર્વાદ, ધ્યાન,
 મંત્ર, સમાધિ અને યોગ એ સર્વે વિષ જેવાં ત્યાજ્ય લાગે છે, અર્થાત્
 સચ્ચિદાનંદપણું પ્રાપ્ત થવાની હુદ્દે પહોંચેલ પ્રાણીને એ સર્વે કાંઈપણ
 જરૂરના લાગતા નથી. માત્ર આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરવું તેજ જરૂરનું
 લાગે છે. ૩૦.

ભાવાર્થ—જ્યાં સુધી આ પ્રાણીને ખરી ચિત્તપ્રસન્નતા પ્રાપ્ત
 થઈ નથી ત્યાં સુધીજ તે તેની પ્રાપ્તિને માટે સિદ્ધિ, રસાયન, અંજન,
 ધાતુર્વાદ, ધ્યાન, મંત્ર, સમાધિ અને યોગ વિગેરેની આહુના કયાં કરે
 છે. તેને મેળવવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે. અનેક યોગી
 પુરૂષોની સેવા કરે છે, દેશાંતર પરિભ્રમણ કરે છે, પ્રયાસ કરવામાં
 ખાડી રાખતા નથી, પરંતુ જ્યારે ખરેખરી ચિત્તની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત
 થઈ અર્થાત્ જ્યારે લાવી આત્મા અણુગારની-અપ્રમત્ત મુનિની ન્ધિતિ
 પ્રાપ્ત થઈ, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ જે કેવળજ્ઞાન તેની પ્રાપ્તિ નહીંક
 જણાણી, ત્યારપછી ઉપર કહેલ અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિ વિગેરે સર્વ

તેને વિષ જેવાં ત્યાગ્ય હોય છે. અહીં તેને માત્ર ત્યાગ્ય ન કહેતાં
 વિષ જેવાં ત્યાગ્ય એટલા માટે કહ્યા છે કે તે અર્થ વસ્તુઓ તેને
 અદ્વિતીયરી હોય છે, આત્મસ્વરૂપતા વિનાની હોય છે અને તે મેળવવાનો
 પ્રયત્ન કરવા જતાં આત્માનું ખાત્ર કરવા મૂલી જવાય એમ લાગે
 છે. તેથી તે અર્થ મેળવવાના પ્રયત્નને તથા હોને ચિત્તની પ્રયત્નતા
 પ્રાપ્ત કરવા ઉચ્છન્નાર મનુષ્ય આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કરતી-તેમાં રમણ
 કર્તુ તેજ પડેલ કહે છે, તેજ તેને જરૂરનું હોય છે અને તેમાંજ
 તે લીન થાય છે. તે ગમતું છે કે આ ચિદ્વિષ્ણુ, રક્ષાપત્ર, અંજલિદિ
 અર્થ પદાર્થો માત્ર અદ્વિતીય મુખના આપવાવાળા છે અને તે પણ
 અનિચિત્ત છે તો તેને માટે પ્રયાગ ન કરતાં તેથી પર લાયમાં અવિ-
 નાશી મુખ પ્રાપ્ત થાય તેને માટેજ પ્રયત્ન કરવો એ યોગ્ય છે. મુક્ત
 જનોનું એજ કર્તવ્ય છે. ૩૭

સમાધિસૌખ્યસ્વાનર્હનાઃ—

વિદન્તિ તત્ત્વં ન યથાસ્થિતં વે,

સંકલ્પચિન્તાવિષયાકુલા યે ।

સંસારદુઃખેશ્ચ કદર્થિતાનાં

સ્વપ્નેઽપિ તેષાં ન સમાધિસૌખ્યમ્ ॥૩૧॥

વ્યાખ્યા—યે મૂઢજનાઃ તત્ત્વં દેવોપદેયાદિશાસ્ત્રરહસ્યં યથા-
 સ્થિતં યથાવત્ ન વિદન્તિ ન જાનન્તિ । કથંભૂતા યે સંકલ્પચિન્તા-
 વિષયાકુલાઃ સંકલ્પાથ મનોઽસ્થૈર્યેણ કર્તવ્યાકર્તવ્યાનિશ્ચયાત્મકા
 ત્રિકલ્પાઃ ચિન્તા ચેષ્ટવસ્તુસંયોગાનિષ્ટવસ્તુવિયોગોપાયચિન્તનં વિષયાથ

શદ્રાદિપન્ચેન્દ્રિયાર્થાસ્તૈરાકુલાઃ સંશુબ્ધાઃ । ચઃ સમુચ્ચયે । સંસારદુઃસ્વૈઃ
સંસારે રૂઢ જગતિ યાનિ દુઃસ્વાનિ જન્મજરાઆધિવ્યાધિમરણાદિ-
કષ્ટાનિ તૈઃ કદર્થિતાનાં વિઠંધિતાનાં પીડિતાનામિતિ યાવત્ તેષાં
મૂઢજનાનાં સ્વપ્નેઽપિ સ્વપ્નાવસ્થાયામાપિ સમાધિસૌખ્યં સમાધિના
સમાધેર્વા જાતં યત્સૌખ્યં સુખં તત્ ન ભવતિ કિમુત જાગ્રદવસ્થાયા-
મિત્યપિશદ્ધાર્થઃ । યથાવત્તત્ત્વવિદાં સંકલ્પચિન્તાદિરહિતાનામેવ સમાધિ-
સૌખ્યં ભવતિ, તેષામેવ ચ સંસારદુઃસ્વકદર્થના ન ભવત્યતસ્તત્ત્વજ્ઞાને
સંકલ્પાદિત્યાગે ચ યત્નો વિધેયઃ સત્યસુખેચ્છુભિરિત્યુપદેશઃ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—જેઓ યથાસ્થિત તત્ત્વને જાણતા નથી, અનેક પ્રકારના
સંકંપ વિકંપ, ચિંતાઓ અને ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આકુળ વ્યાકુળ
થઈ રહેલા છે અને સંસારનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોવડે કદર્થિત છે
તેમને સ્વપ્ને પણ સમાધિસુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સમાધિસુખની
પ્રાપ્તિ તો યથાસ્થિત તત્ત્વસ્વરૂપને જાણનાર તેમજ સંકંપ, ચિંતા
અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત હોય છે તેનેજ થાય છે. તે સાથે
સંસારનાં દુઃખો પણ તેને કદર્થના કરી શકતાં નથી. ૩૧.

ભાવાર્થ—જે સમાધિ સુખની વ્યાખ્યા રહ્યા કાવ્યમાં કરી આવ્યા
છીએ અને જેના સમાન ગીત્તું કોઈપણ સુખ નથી એમ કહી આવ્યા
છીએ તેવા અપ્રતિમ સમાધિસુખની પ્રાપ્તિ જ્યાં સુધી યથાર્થ તત્ત્વો
જાણવામાં ન આવે, સંકંપ વિકંપ દૂર ન થાય, ઇન્દ્રિયજન્ય સુખથી
ઉપરાંત મન ન થાય; તે સુખો ઉપર અભાવ ઉત્પન્ન ન થાય અને
સાંસારિક અનેક પ્રકારનાં દુઃખોની કદર્થના દૂર ન થાય એટલે જે
દુઃખોનો મોટો ભાગ તો માત્ર કંપનાથી દુઃખ તરીકે માનેલા હોય
છે અને બાકીનો ભાગ ઉદીરણાવડે ઉત્પન્ન કરેલા હોય છે, તે ગદ્યાં

[illegible]

अनेकप्रकारानाच त्या मानदंडांचे कठोरपणे अंमलबजावणी मागील दिने नव-
शान्तमाई

श्लोको वरं परमतत्त्वपथप्रकाशी,

न ग्रन्थकोटिपठनं जनरक्षनाय ।

संजीवनीनि वरसोपधमेकमेव,

द्वयर्थश्चमप्रजननो न तु मूलभारः ॥३२॥

व्याख्या—यमतन्मपमकाशी परममुक्तं तच्च मोक्षस्तस्य
स्तस्य प्रकाशी प्रकाशको दर्शक इति यावत् श्लोको दार्ढ्य-

શદ્ધર્માત્મકચંદ્રો વરં મનાક્ષપ્રિયં । “ દેવાદૃષ્ટો વરઃ શ્રેષ્ઠે ત્રિષુ
 કલીવં મનાક્ષપ્રિયે ” इत्यमरः । મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકસ્યૈકસ્ય શ્લોકસ્ય
 પઠનં મનાક્ષપ્રિયમિત્યર્થઃ । પરંતુ જનરક્ષનાય જનાનાં લોકસમૂહસ્ય
 રક્ષનાય મનઃપ્રીતયે તન્મનપ્રીણનાયૈવેતિ યાવત્ ગ્રન્થકોટિપઠનં
 ગ્રન્થાનાં પુસ્તકાનાં કોટિઃ લક્ષશતપરિમિતા સંખ્યા તસ્યાઃ
 પઠનમધ્યયનમ્ ન વરં । જનરક્ષનાયૈવ પઠિતાપિ ગ્રન્થકોટિઃ પરમતત્ત્વ-
 માર્ગપ્રકાશકત્વાદાત્મનો હિતકર્તૃત્વાભાવેન વ્યર્થત્યર્થઃ । અત્ર દૃષ્ટાન્ત-
 માહ—એકમેવ એકસંખ્યાકમેવ સંજીવની સં સમ્યક્ વ્યાધિજરાદિ-
 નાશનેન જીવયતિ પ્રાણાન્ ધારયતીતિ સંજીવની આયુર્વૃદ્ધિકરી
 इति एवंनामकं औषधं भैषज्यं वरं मनाक्षप्रियं । પરંતુ વ્યર્થશ્રમ-
 પ્રજનનો વ્યર્થ રોગાદિનાશકત્વાભાવેન આયુર્વૃદ્ધ્યકરણેન ચ નિષ્ફલં
 શ્રમં યત્નં પ્રજનયત્યુત્પાદયતીતિ તથા । ईदृशो मूलभारः मूलान्यौ-
 षधविशेषाणि “ निर्मूलभौषधं नास्ति ” इति वचनात्सर्वाणि मूलान्यौ-
 षधरूपाण्येव । તેણાં ભારઃ સમૂહો ન વરં વ્યર્થશ્રમપ્રજનનત્વા-
 દેવેત્યર્થઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—પરમ તત્ત્વનો પંથ જે મોક્ષમાર્ગ તેને ગતાવનાર એવો.
 એક શ્લોક પણ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ જનરક્ષનને માટે કોટીગણે ગ્રંથનું
 અધ્યયન પણ શ્રેષ્ઠ નથી, અર્થાત્ નિષ્ફળ છે. દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે—
 સંજીવની ઔષધી કે જેનાવડે વ્યાધિ સર્વનો વિનાશ અને જીવનની
 વૃદ્ધિ થાય તેની પ્રાપ્તિજ શ્રેષ્ઠ છે; જોકે વ્યર્થ શ્રમ કરીને મોટો વન-
 સ્પતિનો સમૂહ એકઠો કરવો તે નિષ્ફળ છે કે જેનાવડે વ્યાધિનો
 વિનાશ ન થાય અને જીવનની વૃદ્ધિ ન થાય. એજ પ્રમાણે જે શ્લોક

ઇએ, તેની કૃપા મેળવીને તે જાને જાગત સમજી લેવી જોઇએ,
પછી તેવા માર્ગને જતાવનાર એક શ્લોક પણ ઓળખાશે અને
સાધનાવરેજ ઇચ્છિત કાર્ય સિદ્ધ થશે. ઇત્યક્તમ્. ૩૨.

મનઃસ્વાસ્થ્યાભાવે એવ વિષયાદિભિલાષો ભવતિ મનઃસ્વાસ્થ્ય
તુ ન કિમપ્યભિલપતીત્યાહ—

તાવત્સુખેચ્છા વિષયાદિભોગે,

યાવન્મનઃસ્વાસ્થ્યસુખં ન વેત્તિ ।

લબ્ધે મનઃસ્વાસ્થ્યસુખૈકલેશે,

ત્રૈલોક્યરાજ્યેઽપિ ન તસ્ય વાઙ્છા ॥૩૩॥

ઘ્યાખ્યા—તાવત્ તાવન્તં કાલં વિષયાદિભોગે પશ્ચેન્દ્રિય
વિષયાદિભોગવિષયે સુખેચ્છા સુખાનુભવાભિલાષો ભવતિ પ્રાણિન
इति गम्यते । कियत्कालपर्यन्तमित्याह—यावत् यावन्तं कालं
મનઃસ્વાસ્થ્યસુખં મનસશ્ચિત્તસ્ય સ્વાસ્થ્યં સામ્યેઽવસ્થાનં તસ્ય
તદેવ વા સુખં સૌખ્યાનુભવં ન વેત્તિ ન જાનાતિ પ્રાણીતિ શેષઃ
। પરંતુ મનઃસ્વાસ્થ્યસુખૈકલેશે મનઃસ્વાસ્થ્યસુખસ્ય પૂર્વોક્તાર્થસ્ય
एकश्चासौ लेशोऽंशस्तास्मिन् लब्धे प्राप्ते सति तस्य प्राणिनस्त्रैलोक्य-
રાજ્યેઽપિ ત્રિભુવનરાજ્યલાભેઽપિ વાઙ્છાઽભિલાષો ન જાયતે, વિષ-
યાદિભોગેચ્છા તુ સુતરાં ન જાયતે इत्यापिशब्दार्थः । तस्मान्मनःस्वा-
સ્થ્યસુखप्राप्तये एव यतितव्यामिति भावार्थः ॥ ३३ ॥

અર્થ—આ સંસારમાં પ્રાણીને વિષયલોગથી પ્રાપ્ત થતા સુખની

ત્યાં સુધીજ યાય છે કે જ્યાં સુધી તેનું મન સ્વસ્થપણાના આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિપણાના સુખને લાગતું નથી; પણ જ્યારે પણાના સુખનો એક દેશ માત્ર પણ તેનું મન પ્રાપ્ત કરે છે પછી ત્રણ લોકનું રાજ્ય મળે તો તેની પણ ઇચ્છા થતી નથી. ૩૩.

માવાર્થ—સ્વસ્થપણાના સુખનો અંશ પણ એટલો કિંમતી જેની પાસે ત્રણલોકના રાજ્યનું સુખ પણ તુલનામાં આવી નથી; કેમકે પ્રથમનું સુખ અવિનાશી છે ત્યારે બીજું ઉપાધિ છે, પહેલું કર્મમાત્રને દેકનાર છે ત્યારે બીજું કર્મને તીવ્ર કરાવનાર છે, પહેલું સંસારમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે ત્યારે બીજું પરિભ્રમણ કરાવનાર છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે તે જાને પ્રકારનામાં રાત્રી ને દિવસ જેટલો અથવા ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવ જેટલો અંતર કાલ્યકાર કહે છે કે—આ પ્રાણીને વિષયજન્ય સુખની ઇચ્છા ત્યાં સુધીજ યાય છે કે જ્યાં સુધી તેણે સ્વસ્થપણાના સુખના લેશનું પણ અસ્વાદન કર્યું નથી. એ હકીકત વાસ્તવિક છે કે જ્યારે અમૃતના કણવનો પણ અસ્વાદ પ્રાપ્ત થાય તો પછી તે પ્રાણીને અન્ય દાર્થોના ઉપલોગની ઇચ્છા રહેજ નહીં. પરંતુ સ્વસ્થપણાનું સુખ જાણવું એટલું બધું મુશ્કેલ છે કે જ્યાં સુધી આ પ્રાણીની લાઇ-જ-દિશાજ ન બદલાય ત્યાં સુધી તે કોઇ રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી. જ્યારે આ પ્રાણી પોતાની દિશા બદલશે, કંચન કામિનીની તૃષ્ણા તથા ઈષ તેને વિપરૂપ સમજશે, તે જાગતું બળ્યાજ કરે છે તે તથા ઈષ પોતાનો પ્રવાહજ જ્ઞાન ધ્યાન તરફ વાળશે, ત્યારે પ્રથમ તેને આત્મિક સુખનો ગંધ પ્રાપ્ત થશે અને પછી ક્રમે ક્રમે સ્વસ્થપણાનું સુખ નજીક ચતાં-તેનો સ્વાદ પણ તે ભોજવશે. એટલા

સમકિત દષ્ટિ જીવ જેમ પોતાની લાઇનજ બદલી નાખે.
લાઇન બદલી નાખવાની જરૂર છે. આજ સુધી સંસારમાં રહે
યો ને મર્યો રહ્યો છે તે હવે પરમાર્થમાં—ધર્મમાં—આત્મહિતન
માં રચ્યા પચ્યા ને મર્યા રહેવું પડશે. ત્યારેજ આત્મિક સુખન
મે થશે અને ત્રણ લોકનું રાજ્ય કોઈ સામે આપવા આવશે
પણ તેને તુછકારી કાઢશે, અકિચિત્કર માનશે અને તેની લેશ
પણ ધ્યાન કરશે નહીં. ૩૩

મનઃસ્વાસ્થ્યસુખસ્યાગ્રે ચક્રવર્ત્યાદિવૈભવસૌખ્યસ્ય તુચ્છતામાહ—

ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિન—

સ્તદ્વૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે ।

યદ્દીતરાગસ્ય મુનેઃ સદાત્મ—

નિષ્ઠસ્ય ચિત્તે સ્થિરતાં પ્રયાતિ ॥૩૪॥

વ્યાખ્યા—રાગયુતસ્ય રાગેણ પ્રીતિરૂપમોહનીયકર્મપરિણામ-
યેણ યુતસ્ય યુક્તસ્ય ઉપલક્ષણત્વાત્ દ્વેષાદિયુતસ્યેતિ જ્ઞેયં ।
રાજસ્ય દેવાનાં સ્વર્ગવાસિનાં રાજા સ્વામી દેવરાજઃ સમાસાન્ત-
પ્રત્યયઃ તસ્ય દેવેન્દ્રસ્ય તદ્વક્તૃમાણલક્ષણં મુખં સૌખ્યં નાસ્તિ ન
તે । તથા રાગયુતસ્ય ઉક્તાર્થસ્ય ચક્રવર્તિનઃ પદ્મલંબરતસ્વામિનઃ
લં નાસ્તિ । વૈશ્વદ્વઃ પાદપૂર્તયે નિથયે વા । મન્યે इत्यङ् તર્ક-
। किं तत्सुखमित्याह—यत्सुखं यदितरागस्य विशेषेण इतो
નાશં પ્રાપ્તો રાગો यस્ય તસ્ય રાગદ્વેષાદિરહિતસ્યેત્યર્થઃ । તથા
નિરન્તરં આત્મનિષ્ઠસ્ય આત્મનિ આત્મસ્વરૂપચિન્તન. પ્રવ નિષ્ઠા

સ્વરતાં यस્ય તસ્યાત્મરમણનિરતસ્ય મુનેઃ સાધોદિત્તે નિર્વિકલ્પે મ-
સિ સ્થિરતાં સ્યૈર્યં પ્રયાતિ પ્રાપ્નોતિ, તત્સુખં દેવેન્દ્રાદીનાં નાસ્ત્યે-
તિ યોજિતમેવેતિ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ—સંસારમાં રહેલા રાગદ્વેશ સંયુક્ત એવા ઇંદ્ર અને ચક્ર-
તિઓને પણ તેવું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી કે જેવું સુખ વીતરાગી એવા
અને આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિના ચિત્તને વિષે સ્થિર થઈને રહે છે. ૩૪

ભાવાર્થ—આ સંસારમાં કેટલાક પ્રાણીઓ મોટી રાજઝડિ,
સુખ સૌભાગ્ય, સ્ત્રીપુત્ર પરિવાર વિગેરેની પ્રાપ્તિવાળા ઇંદ્ર અને ચક્ર-
વર્તિ વિગેરેને જોઈને તેને પરમ સુખી માને છે. અને તેવું સુખ પ્રાપ્ત
કરવા-મેળવવા પોતે ઇચ્છે છે, પરંતુ જ્ઞાની કહે છે કે-હો બંધુઓ !
એમાં તમારી ભૂલ થાય છે. જે સુખ આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિ મહારાજને
પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે તેના અનંતમા ભાગતું સુખ પણ ઉપર કહેલા
ઇંદ્ર ચક્રવર્ત્યોદિકને હોતું નથી. કેટલીક વખત તો તેઓને પૂછવાથી
પણ જણાય છે કે તેઓ ખરા સુખી નથી પણ દુઃખી છે. તેઓ
કહે પણ છે કે-ભાઈઓ ! તમે ઉપરથી અમને બહુ સુખી માનો છો
પરંતુ અમને જે ચિંતા છે, જે ઉપાધિ છે, જે દુઃખો છે, તે બધા
જો તમે જાણો-સમજો-અનુભવો તો તમે અમને સુખી કહોજ નહીં.
અમને ઉપરનું અનેક પ્રકારનું સુખ છે, અમે ગાડીઘોડામાં બેસીને
ફરીઓ છીએ, અનેક સુંદરીઓની વચ્ચે ઘુમીએ છીએ; પરંતુ અમને
અભ્યંતર સુખ-નિશ્ચિતપણું-શાંતિ અદ્ય પણ નથી. આવા કથનથી
અને જ્ઞાનીઓના તથાપ્રકારના અનુભવથી ઉપર જણાવી છે તે હકીકત
અદ્વંશઃ સત્ય છે. ખરું સુખ વિતરાગી અને આત્મનિષ્ઠ એવા મહાત્મા
જોનેજ હોય છે-તેમનેજ હોય શકે છે. અન્યત્ર તેવા સુખના ગિંદ્વને
પણ સંભવ નથી. ૩૪.

વિચારશૂન્યસ્યેદં તત્ત્વં દૂરં પ્રયાતીત્યાહ—

યથા યથા કાર્યશતાકુલં વૈ,

કુત્રાપિ નો વિશ્રમતીહ ચિત્તમ્ ।

તથા તથા તત્ત્વમિદં દુરાપં,

હૃદિ સ્થિતં સારવિચારહીનૈઃ ॥ ૩૫ ॥

વ્યાख्या—ઇહ જગતિ યથા યથા પ્રાણિનશ્ચિત્તં મનઃ કાર્ય-
શતાકુલં કાર્યાણાં સંસારવ્યાપારાણાં શતાનિ શતસંખ્યાકાનિ કાર્યા-
ણીતિ યાવત્ તૈરાકુલં વ્યગ્રં સત્ કુત્રાપિ કુત્રચિદપિ સ્થાને નો
વિશ્રમતિ વિશ્રામં ન પ્રાપ્નોતિ । તથા તથા સારવિચારહીનૈઃ સાર-
સ્ય તત્ત્વસ્ય વિચારેણ ચિન્તેન રહિતૈર્જનૈઃ ઇદં યોગિજનપ્રત્યક્ષં
હૃદિ સ્થિતં ચિત્તે એવ પ્રતિષ્ઠિતં તત્ત્વમાત્મસ્વરૂપં દુરાપં દુઃખેન
આપ્યતે લભ્યતે ઇતિ દુરાપં ભવતિ ચિત્તસ્થાસ્તુ અપિ આત્મતત્ત્વં
વિચારવર્જિતાનાં દૂરતરં પ્રયાતીત્યર્થઃ । અતોઽસારવિચારત્યાગેન
સારવિચારકરણેન ચાત્મસ્વરૂપં જ્ઞેયં, યતો મનોવિશ્રાન્તિરાત્મહિતં
ચ સ્યાદિતિ ભાવાર્થઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ—જેમ જેમ સેંકડો કાર્યમાં વ્યગ્ર રહેવાથી કોઈપણ સ્થાનકે
ચિત્ત વિશ્રાંતિને પામતું નથી તેમ તેમ જેના હૃદયમાં સારસારનો
વિચાર નથી એવા પ્રાણીને ખરા તત્ત્વની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. જો સાર-
સારનો વિચાર હોય તો પછી અસારભૂત કાર્યમાં ચિત્ત ન આપતાં
સારભૂત કાર્યમાંજ ચિત્ત પરોવે; જેથી ચિત્ત વિશ્રાંતિને પામે અને
આત્મહિત થાય. ૩૫.

સામાન્ય-આ પ્રાણીને આ સંસારમાં કર્તવ્ય તરીકે અનેક કાર્યો ઉપસ્થિત થાય છે, પરંતુ તે સર્વ કરી શકતા નથી; પરંતુ એવી રીતે અનેક કાર્યમાં બ્યગ રહેવાથી તેનું ચિત્ત એક પણ કાર્યમાં ખરાબર એકાગ્ર થઈ શકતું નથી. તેથી આ કાવ્યમાં એવી શિક્ષા આપવામાં આવે છે કે-હે જન્ય પ્રાણી ! જો તારે કોઈપણ કાર્ય ખરાબર કરવું હોય તો પ્રથમ સારાસાર કાર્યને વિચાર કર અને પછી તેમાં જે કાર્ય સારમૂત જણાય તે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર. કેમકે માત્ર એક કાર્ય જ નો કર્તવ્યપણું નક્કી થયે અને તેમાંજ પૂરતો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો તે કાર્ય ખરાબર થયે અને ચિત્તને પણ વિશ્રાંતિ મેળવે. જેઓ તમામ કાર્યમાં ગમ્યા રહે છે તે એક પણ કાર્ય યથા-નિયત કરી શકતા નથી તેમજ તેને સારાસારની વહેંચણુ કરતા આવડતી નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. ખરા તત્ત્વની પ્રાપ્તિ પણ તેને થઈ શકતી નથી, કેમકે જેની તત્ત્વો જાણવાની કે મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે તે પ્રથમ તત્ત્વાત્ત્વની ગમેપણું કરે છે અને અતત્ત્વને તથા હથ તત્ત્વ મેળવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે થવાથી ખરા સારમૂત કાર્યને તે યથાર્થ કરી શકે છે અને તેમાં તેનું ચિત્ત વિશ્રાંતિને પામે છે. આત્મહિત પણ ત્યારેજ થઈ શકે છે. આ જગતમાં ઘણા ઉપોગપરાયણ મનુષ્યો અનેક કાર્યમાં માથું મારતા દુષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ તેઓ એક પણ કાર્ય પૂર્ણ કરી શકતા નથી. જેઓ ઉપસ્થિત થતા સર્વ કાર્યમાંથી ખરી જરૂરના-અગત્યના-વિશેષ લાભકારી-સ્વપર હિતકારી-આત્માને શાંતિ આપનારા કાર્યને શોધી તેમાંજ પોતાની શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે છે તેઓજ ખરી વિશ્રાંતિ ને આત્મહિત મેળવે છે. અને તેઓજ કાર્યપરીક્ષામાં પણ પ્રવીણ ગણાય છે. ૩૫.

अथ ग्रन्थकारः प्रशममुखभासमात्मानं ज्ञात्वा मोक्षमाप्तये चित्तं
समाधायुपादिशब्दिदं प्रकरणमुपसंहरति—

शमसुखरसलेशाद् द्वेष्यतां संप्रयाता,
विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषाः ।

परमसुखमिदं यद्भुज्यतेऽन्तःसमाधौ,
मनसि सति तदा ते शिष्यते किं वदान्यत् ॥३६॥

व्याख्या—हे आत्मन् । विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषा
विविधा अनेकप्रकारा ये विषयभोगाः शब्दादिविषयानुभवास्तेषु
येऽत्यन्तवाञ्छाविशेषा उत्कटलोलुपताविशेषाः पूर्वं तव मनसि स्थिता
आसन्नित्यर्थः तेऽधुना शमसुखरसलेशात् शमेन मनःप्रशमेन यत्सुखं
साम्यावस्थारूपआनन्दस्तदेव रसोऽमृतनिस्यन्दस्तस्य लेशो लवस्तस्मात्
पूर्वोक्तोपदेशरहस्याचिन्तनेन प्राप्तादित्यर्थः, द्वेष्यता द्वेष्यं योग्या द्वेष्या
इमे विषयभोगाभिलाषा ज्ञानाद्यात्मगुणनाशकत्वात् शत्रुतुल्या एवेति
कृत्वा, तेषां भावस्तत्तां तामरुचिकरतामिति यावत् संप्रयाताः प्राप्ताः ।
प्रशमसुखरसेन यत्त्वया विषयाभिलाषा नाशितास्तदहमनुमोदे इति
तात्पर्यं । एवं सत्यप्येतावदेवेच्छामीत्याह—परमसुखेत्यादि, यत् यदि
अन्तःसमाधौ केवलात्मस्वरूपे आभ्यन्तरसमाधौ विषये मनसि सति
चित्ते स्थिते सति इदं योगिजनप्रत्यक्षमात्मन्येव साक्षात् स्थितं परम-
सुखं सच्चिदानन्दरूपमनन्तज्ञानादिचतुष्टयात्मकं वा मोक्षसुखं भुज्यते-
ऽनुभूयते त्वयेति शेषः, तदा तर्हि वद त्वं कथय ते त्वान्यत् परम-

પુણ્યદૃષ્યતિરિક્તં કિં કિંનામકં સુખં શિષ્યતોઽપ્રાપ્તેનાશિષ્યતે ?
 મોક્ષસુખમેવ સૌખ્યસર્વસ્વં, તતોઽન્યત્સુખમેવ નાસ્તીત્યર્થઃ । અતો મનઃ-
 સમાધિના મોક્ષસુખપ્રાપ્તયે એવ યતિતત્ત્વમિત્યેવમાત્રમેવ તવોપદેશાવશેષ
 इति ग्रन्थकर्तुः स्वानुभवप्रकाश इति तत्त्वम् ॥ ૩૬ ॥

॥ इति हृदयप्रदीपपरिचयिका सटीका समाप्ता ॥

અર્થ—ઉપશમ સુખને જે રસ તેના લેશની પણ પ્રાપ્તિ થાય
 છે તે તેથી વિવિધ પ્રકારના વિષયલોગની જે અત્યંત વાંચ્છા હોય
 છે તેની ઉપર દ્રેષબુદ્ધિ-અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અંતઃ-
 કરણની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે તે પ્રાણી મનને વિષે પરમ
 સુખને લોગવે છે. આ બંને વાનાની-ઉપશમ સુખની અને અંતઃકરણની
 સમાધિની પ્રાપ્તિ ઉપર કહેલા વાક્યોનું સંપૂર્ણ પ્રકારે મનન કરવાથી
 થઈ શકે છે. એ ઉપરાંત આ પ્રાણીને બીજું કંઈ શીખવાનું પણ
 નથી. એ બે વાત શીખાંચ એટલેજ બસ છે. માટે તેને સાડ અઢ
 નિશ પ્રયત્ન કરવો, જેથી આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય. ૩૬.

ભાવાર્થ—આ જગતમાં આત્મહિત ઇચ્છક મનુષ્યને પ્રાપ્ત કર
 વાની વસ્તુ બેજ છે. ઉપશમ સુખ અને અંતઃકરણની સમાધિ. જે
 બેની અંદર કાર્ય કરણ લોભ પણ રહેલો છે. કારણકે ઉપશમ સુખ
 અંતઃકરણની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ આખા કાવ્યમાં જે હિત
 શિક્ષા આપી છે. તે આ બે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેજ આપવામાં આ
 છે. હૃદયની અંદર રહેલ અજ્ઞાનાંધકારને દૂર કરી તેમાં જ્ઞાનપ્રદીપ પ્ર
 કરવાનોજ આ કાવ્યકારનો પ્રયત્ન છે અને તેથીજ આ કાવ્યનું ન
 આજોય છે. અને તેની અંદર ૩૬ કાવ્ય હોવાથી

अथ ग्रन्थकारः प्रशमसुखप्राप्तमात्मानं ज्ञात्वा मोक्षप्राप्तये चित्त-
समाधायुपादिशब्दिदं प्रकरणमुपसंहरति—

शमसुखरसलेशाद् द्वेष्ट्यतां संप्रयाता,
विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषाः ।

परमसुखमिदं यद्भुज्यतेऽन्तःसमाधौ,
मनसि सति तदा ते शिष्यते किं वदान्यत् ॥३६॥

व्याख्या—हे आत्मन् । विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषा
विविधा अनेकप्रकारा ये विषयभोगाः शब्दादिविषयानुभवास्तेषु
येऽत्यन्तवाञ्छाविशेषा उत्कटलोलुपताविशेषाः पूर्वं तव मनसि स्थिता
आसन्नित्यर्थः तेऽधुना शमसुखरसलेशात् शमेन मनःप्रशमेन यत्सुखं
साम्यावस्थारूपआनन्दस्तदेव रसोऽमृतनिस्यन्दस्तस्य लेशो लवस्तस्मात्
पूर्वोक्तोपदेशरहस्यचिन्तनेन प्राप्तादित्यर्थः, द्वेष्ट्यता द्वेष्टुं योग्या द्वेष्ट्या
इमे विषयभोगाभिलाषा ज्ञानाद्यात्मगुणनाशकत्वात् शत्रुतुल्या एवेति
कृत्वा, तेषां भावस्तत्तां तामरुचिकरतामिति यावत् संप्रयाताः प्राप्ताः ।
प्रशमसुखरसेन यत्त्वया विषयाभिलाषा नाशितास्तदहमनुमोदे इति
तात्पर्यं । एवं सत्यप्येतावदेवेच्छामीत्याह—परमसुखेत्यादि, यत् यदि
अन्तःसमाधौ केवलात्मस्वरूपे आभ्यन्तरसमाधौ विषये मनसि सति
चित्ते स्थिते सति इदं योगिजनप्रत्यक्षमात्मन्येव साक्षात् स्थितं परम-
सुखं सच्चिदानन्दरूपमनन्तज्ञानादिचतुष्टयात्मकं वा मोक्षसुखं भुज्यते-
ऽनुभूयते त्वयेति शेषः, तदा तर्हि वद त्वं कथय ते त्वान्यत् परम-

મુખ્યદૃષ્ટાંતિરિક્તં તિં કિંનામતં મુલં ત્રિવ્યતોઽપ્રાપ્તેનાશ્ચિવ્યતે ?
 મોક્ષમુલમેવ સૌત્ત્યસર્વત્વં, તત્તોઽન્યત્મુલ્લમેવ નાસ્તીત્યર્થઃ । અતો મનઃ-
 સ્માપિના મોક્ષમુલપ્રાપ્તયે ષ્વ યતિતત્ત્વમિત્યેવમાપ્રમેય તત્તોપદેશાવશેષ
 શતિ પ્રત્યક્તર્તુઃ સ્વાનુભવમકાન્ત શતિ તત્ત્વમ્ ॥ ૩૬ ॥

॥ શતિ હૃદયમર્દીપપટ્ટવિનિકા સટીકા સમાપ્તા ॥

અર્થ—ઉપશમ મુખને જે રત તેના લેશની પણ પ્રાપ્તિ થાય
 છે તે તેથી વિવિધ પ્રકારના વિષયજોગની જે અત્યંત વાંચા હોય
 છે તેની ઉપર દેવશુદ્ધિ-અર્થે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અંતઃ-
 કરણની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે તે પ્રાણી મનને વિષે પરમ
 મુખને લોગ્યે છે. આ જાને વાનાની-ઉપશમ મુખની અને અંતઃકરણની
 સમાધિની પ્રાપ્તિ ઉપર કહેલા વાક્યોનું સંપૂર્ણ પ્રકારે મનન કરવાથી
 થઈ શકે છે. એ ઉપરાંત આ પ્રાણીને બીજું કંઈ શીખવાનું પણ
 નથી. એ જે વાત શીખાય એટલેજ ગમ છે. માટે તેને સાડ અહ-
 નિંશ પ્રયત્ન કરવો, જેથી આત્મિક મુખની પ્રાપ્તિ થાય. ૩૬.

ભાવાર્થ—આ જગતમાં આત્મહિત મુશ્કેલ મનુષ્યને પ્રાપ્ત કર-
 વાની વસ્તુ જેજ છે. ઉપશમ મુખ અને અંતઃકરણની સમાધિ. એ
 જેની અંદર કાર્ય કરવું હોય પણ રહેલો છે. કારણકે ઉપશમ મુખર્થ
 અંતઃકરણની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ આખા કાવ્યમાં જે હિત
 શિક્ષા આપી છે. તે આ જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેજ આપવામાં આવે
 છે. હૃદયની અંદર રહેલ અજ્ઞાનાંધકારને દૂર કરી તેમાં જ્ઞાનપ્રદીપ પ્રક
 કરવાનોજ આ કાવ્યકારનો પ્રયત્ન છે અને તેથીજ આ કાવ્યનું ના
 હૃદય પ્રદીપ રાખેલું છે. અને તેની અંદર ૩૬ કાવ્ય હોવાથી તે

પદ્મિશિકા શબ્દ જોડવામાં આવ્યો છે. જે પ્રાણીને ઉપશમ સુખને લેશ પણ પ્રાપ્ત થાય છે તેને પછી સાંસારિક વિષયજન્ય સુખ ઉપર અભાવ-અપ્રીતિ-અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને વિશેષ વિશેષ મેળવવાની વાંચછા તો સર્વથા નાશજ પામી જાય છે. આ પ્રમાણે થવાથી તેને અંતઃકરણની સમાધિની ક્રમે ક્રમે પ્રાપ્તિ થતી જાય છે. આ જગતમાં મનુષ્યપણું પામીને ખરું શીખવાનું એજ છે. જે પ્રાણી એટલું શીખ્યો અને તેનું અનુકરણ કર્યું-તદોચ્ચ પ્રયત્ન કર્યો તે પ્રાણી અવશ્ય આત્મહિત કે જે પરમ કષ્ટે સાધ્ય થઈ શકે તેવું છે તેને સાધે છે અને આદ્યલોકમાં કદા પ્રમાણે તેના હૃદયમાં ખરેખરે વિવેક પ્રકટે છે. જે વિવેક તેને અનુક્રમે પરમાનંદ સુખ પ્રાપ્ત કરી આપવાના જાતીનરૂપ છે. આ કાવ્ય પણ જો અક્ષરશઃ વાંચવામાં આવે-તેનો અર્થ વિચારવામાં આવે અને મનન કરવામાં આવે તો પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી આપે તેમ છે. ખરેખરે હૃદયમાં પ્રદીપ પ્રકટયો ત્યારેજ કહેવાય કે તેમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય. આ કાવ્યકારનો સર્વ પ્રયત્ન તેને માટેજ છે અને અમે પણ તેના અર્થનું વિવેચન કરવાનો જે પ્રયત્ન સેવ્યો છે તે તે હેતુ માટેજ સેવેલો છે. જે ભવ્ય જીવો તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરશે તે આત્મહિત પ્રાપ્ત કરશે અને અમારો પ્રયત્ન પણ સફળ થશે. તથાસ્તુ.

ધૃતિ શ્રી હૃદય પ્રદીપ છગ્નીશી.

અર્થ યુક્ત સંપૂર્ણ.

